

**Emlékezés Kossuth Lajosra
Erdélyben 1994-ben**

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékülése

**Kiss András, Csetri Elek, Orosz István, Egyed Ákos,
Pölöskei Ferenc, Imreh István, Benkő Samu
előadásai**

**Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 1994**

**A sorozatot szerkeszti:
Dávid Gyula**

TARTALOM

Kossuth Lajos halála századik évfordulóján *Kiss András főtitkár ünnepi megnyitója*

Csetri Elek: *Kossuth és Wesselényi*

Orosz István: *Kossuth az érdekegyesítésről*

Egyed Ákos: *Kossuth Lajos és a székelyek 1848-ban*

A székelykérdés a forradalom első időszakában

Székely követek a pesti országgyűlésen. Kossuth székelypolitikája

Kossuth és a székely haderő szervezése

Az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés. Berzenczey vállalkozása és kudarca

Pölöskei Ferenc: *Kossuth és az államforma kérdése a szabadságharc idején*

Imreh István: *Az „úrdolgás világ”, Kossuth Lajos és negyvennyolc a bálványosváraljaiak emlékezetében*

I. Kik voltak Bálványosváralja urai?

II. Kisnemesek, darabontok

III. Az úrdolgások

IV. A felszabadítás. Kossuth Váralján

V. 1848-49 története a váraljaiak emlékezetében

Benkő Samu: *Kossuth történetfilozófiájának néhány sajátossága*

Kossuth Lajos halála századik évfordulóján

Kiss András főtitkár ünnepi megnyitója

*Hölgyeim és Uraim,
Igen Tisztelt Tagtársaink és Vendégeink!*

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége nevében tisztelettel köszöntöm a megjelenteket, és őszinte melegséggel üdvözlöm körünkben vendég előadóinkat: Orosz István professzort a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemről, valamint Pölöskei Ferenc professzort a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemről. Nemcsak mint kedves vendégeinket, hanem mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület pártoló tagjait is, hiszen mindketten olyan egyetemek oktatói, amelyek testületileg léptek be támogatóink sorába, Orosz István professzor pedig a debreceni egyetemi Történelmi Intézet igazgatójaként egyik előmozdítója volt annak az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötött együttműködési megállapodásnak, amely hivatott elmélyíteni és eredményesebbé tenni közös célú munkálkodásainkat.

Mai tudományos ülésünk annak a Kossuth Lajosnak emlékét idézi, aki száz évvel ezelőtt költözött el az élők sorából, de akinek emlékezete politikusaink és államférfiaink közül a legmélyebb rétegekig ivódott be és azóta is legelevenebben él nemzete tudatában. Éppen ez volt az oka annak, hogy évtizedek során az ő nevét is hamis és ártalmas eszmék, cselekedetek igazolására igyekeztek felhasználni, szövegkörnyezetből kiragadott, jelszavá alacsonyított szavai idegen dogmákat lettek volna hivatottak igazolni, őt magát pedig történelmünk néhány más kiemelkedő alakjával együtt szinte kizárólagos mintaképül ragadták ki egy olyan eszmeáramlatból és folyamatból, amelynek valódi célja az egyenlő jogú adózó állampolgárok polgári jogállamának megvalósítása volt. Ennek a több mint kétszáz esztendőes folyamatnak áramlásából csupán jelzésként említjük Hajnóczy József közjogi fejtegetéseit, Széchenyi, Kossuth részben valóra váltott eszméit, Deák Ferencnek a jog fel nem adására épült polgári jogrend kialakításáért kifejtett munkásságát, Eötvös József korszerű iránymutatásait. Ebben a folyamatban a szerepek eltérhetnek ugyan egymástól, gyakran az eszmék, a politikai megvalósítások szembe is kerülnek, de maga a folyamat egységes, iránya változatlan és csak egységében érthető meg. Napjainkban, amikor a polgári jogállam megvalósítása ismét visszatért a vágyálmok birodalmába, különös jelentősége van annak, hogy kortársaink arra is figyeljenek, miként jártak el azok, akik az álmokból a valóságba vezető utat követték. Csalhatatlan szabályokat nem vehetünk ugyan át tőlük, de tapasztalataik, eredményeik és kudarcaik tanulságul szolgálhatnak mai, időszerű tennivalóink elvégzéséhez.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület céljainak megfelelően úgy kíván megemlékezni Kossuth Lajosról, hogy a szakterület avatott kutatóinak megvilágításában vezet el eszmevilágába, illetve idézi azt, hogyan él nemzete emlékezetében.

Évtizedek nemzettudatot romboló, az alacsonyabbrendűséget és bűnösséget sugalló befolyások után, meg vagyunk győződve, hogy az igényes tudományos kutatásokon alapuló itt előadott eredmények meggyőzik a hallgatókat: rögzös és hibáktól nem mentes múltunk megismerése feljogosít arra, hogy merjük hinni: nem voltunk és nem vagyunk alábbvalók másoknál!

Ezzel a Kossuth Lajos halála századik évfordulója alkalmával a jeles államférfit és politikai gondolkodót idéző tudományos emlékülést megnyitom.

Csetri Elek *Kossuth és Wesselényi*

Szász esztendeje, hogy az 1894. március 20-án elhunyt Kossuth Lajos turini ravatala fölött tartott imájában Bartha Miklós, az erdélyi liberalizmus nagy alakja ezeket mondotta: „Ő tette szabaddá földünket, összetörvén jobbágyok igáját, gondolatainkat, széttépve a saját láncait.”¹ Ha ehhez hozzágondoljuk, hogy Fadrusz János csodálatos zilahi szobrának alakjában Wesselényi Miklóst, azt a jobbágyfelszabadítót ábrázolja, aki a szabad sajtóért szenvedett börtönt - önmagában is elég magyarázat: miért kerül egymás mellé történelmünk egyik nagy korszakának két vezető személyisége. Valamint arra is, hogy miért foglalkozik kettejük kapcsolatának néhány mozzanatával a mai megemlékezés.

Kossuth a távoli Felvidéken született, Wesselényi meg az Erdélyhez kapcsolódó Partiumban, a reformkor ellenzékének nemzeti függetlenségért és társadalmi haladásért folytatott harca azonban örökre összekapcsolja kettőjük nevét. Nem árt életük és pályafutásuk értelmét megvizsgálni, kettőjük között párhuzamot vonni, az egyezéseket és különbségeket megállapítani, mert így válik teljesebbé a korszak általános értékelése.

Mielőtt ebbe belevágnánk, útravalóul nagy naplóírónk, az élesszemű és széles látókörű Gyulay Lajos értékelését bocsátjuk előre. Gyulay 1836-ban azt írta Wesselényiről: „a német [azaz a bécsi udvar] úgy irtózik csak nevétől is, mint valaha a Rákotczyétól...”² 1848 márciusában pedig ugyancsak ő így nyilatkozott Kossuthról: „Ő a personificált korszellem és úgy Petőffy is, a mostani kor poétája. Igazi jakobinusok mind ketten.”³ Talán nem tévedünk, ha Kossuth mellett Wesselényit is „a personificált korszellem”-nek tekintjük és így közelítjük meg. Ezzel egyben jeleztük, hogy Kossuth és Wesselényi eszmei-politikai nézetei, az alapkérdések megközelítése a célunk, ha bevezetőnkben személyiségük más összefüggéseire is utalunk. Kérdésünk felvetése annál időszerűbb, mert eddig szinte kizárólag a Széchenyi-Wesselényi vitára összpontosított történettudományunk. Wesselényi erdélyisége részünkre a témát még időszerűbbé teszi.

1. Noha kortársak és elvbarátok voltak, a reformok időszakának vezéralakjai, közös cél, a „két testvérhaza” felemelésére és boldogulására törekedtek; az „una et eademque libertas”-t birtokló nemességből eredtek, mégis egészen más anyagi és társadalmi közegből indultak. Kossuth 1832. évi országgyűlési belépőjéről az írja: „Név, isméret s pártfogás nélkül jöttem Pozsonyba...”⁴ A zempléni Monokon született szerény köznemesi családban, édesapja azonban értelmiségi pályán, ügyvédként működött. Felsőbb tanulmányait Eperjesen végezte, és maga is a jogi hivatást választotta. A felvilágosodás racionalista szellemével eperjesi tanára, Greguss Mihály ismertette meg. Olvasta Rousseau-t és Voltaire-t, aki „úgy előzte meg a revolutiot, mint villám a dörgést”⁵, de ismerte az európai romantika íróit és a születő „politica-oeconomia” jeleseit is. Wesselényi nemes csengésű név és az előkelő bárói rang birtokosaként a zsibói kastélyban látta meg a napvilágot. Hasonnevű atyja, a „zsibói bölény”

¹ Ellenzék 1894. március 30.

² Gyulay Lajos naplói, XIX. k. 224-225. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában.

³ Uo. XLVI. k. 255.

⁴ *Kossuth összes munkái*. Sajtó alá rend. Barta István. Bp. 1966. VI. 686.

⁵ Uo. VI. 463.

az ellenzék, az erdélyi rendi reformerek egyik vezéréként általánosan ismert személyiség. Nevelését kiváló házitánítók irányították, köztük a német földet és forradalmi Párizst is megjárt, a *Code napoléon*-ról kurzust hallgató Tőkés János és a fiatalon elhunyt, nagy tehetségű, irodalmi érdeklődésű Pataki Mózes. 1809-ben, 13 évesen a közép-szolnoki nemes inszurgensek élén lovagol és érdemi ki talentuma révén Kazinczytól, Széphalom költőjétől, a megtisztelő *Princeps iuventutis Hungaricae* címet.⁶

Egy olyan korszak gyermekei voltak, amely a régiből egy új világba vezetett, de nem ugrottak ki Pallas Atheneként egy csapásra, teljes politikai fegyverzettel a küzdőterre. Kossuth a megyei közéletben élesítette fegyvereit, Wesselényi meg kezdetben a rendi sérelmek és ellenállás vonalán küzdött, hogy aztán éretten, felkészülten fussanak be az országgyűlés szintjére.

Wesselényinek az a szerencse jutott osztályrészéül, hogy a korszak irányadó személyisége, Széchenyi István baráti társaságában tekinthetett a nyugati külországokra: Széchenyivel utazza be 1821-22-ben Nyugat-Európát, Angliát és Franciaországot, tanulmányozza azok gazdasági intézményeit és állami berendezését, ismerkedik a korszak politikusaival, együtt ebédel Wellington herceggel, gyűjti a tapasztalatokat, világlátásával tágítja látókörét. Wesselényi Széchenyitől tanult meg angolul, míg Kossuth a börtönben sajátítja el az angol és francia nyelvet, s csak az elbukott szabadságharc után, az emigráció keserves éveiben jutott el külföldre. Betegsége mellett társadalmi rangjának is szerepe volt abban, hogy Wesselényi mintegy két hónapot ült börtönben, míg Kossuthot három évre zárták el a külvilágtól a budai kaszárnya cellájába.

Külső megjelenésre is jelentősen különböztek egymástól. Kossuth termetre magas, sugár, szinte törékeny alkat volt. Megnyerő arca és modora, jellegzetes pofaszakállra rokonszenves, de határozott embert mutatott. Csodálatos orgánumával egyaránt tudott érvelni és - ha kellett - lázba hozni, érzelmekre hatni, lelkesedést kelteni. Meggyőző erejére jellemző, hogy a vele már régóta vitában álló Széchenyi 1844-ben, személyes találkozásuk után, azt írja naplójában, hogy nálánál „nincs őszintébb ember és hazafi”.⁷ Barabás Miklós Wesselényi-portréjáról határozott, szinte elszánt arc tekint ránk. Jókai „herkulesi termetét” kiemelve írja, hogy „széles vállai egy egész világ emelésére látszanak szánva”.⁸ Atyja spártai nevelésben részesítette; így vált belőle az erdélyi sport megalapítója. Édesanyja zokogása dacára, azzal a jelszóval, hogy „egy Wesselényinek nem szabad félni”, atyja hatévesen szilaj csikóra ülteti, és ő sikerrel állja a próbát. Londonban bokszelekkét vesz, Kolozsváron barátaival tornavivodát alapít, átússza a Balatont, és Pesten „árvízi hajós”-ként a bajbajutottak százait menti meg a haláltól. Bravúros lovas kalandjairól országszerte ismerték, és Gräfenbergben betegen is a hegyeket mászta. Kitűnően lőtt célba. Híresek-nevesek voltak zsibói vadászatai, és vívóként mindenkit legyőzött. Alkatával összhangban bővérű, heves temperamentumú, nagytermészetű emberként volt ismert, akinek szerelmi kalandjairól sokat regéltek.⁹ Ezzel szemben Kossuth a magánéletben józan, puritán erkölcsiségű.

A természet furcsa fíntoraként mégis Wesselényi hatalmas teste volt az, amely 56 évesen megtöretett, míg a sokkal törékenyebb Kossuth 92 esztendeig hordozta az élet annyi csapását, az összeomlást és emigrációt, és csak agg korban, olyan nehezen roppant össze. Igaz, hogy a fogság után bekövetkezett világtalanság, szellemi magány és elszigeteltség nyomán

⁶ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1965. 28-33.

⁷ Széchenyi István: *Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. 2. kiad. Bp. 1982. 1046.

⁸ Széchenyi István-Wesselényi Miklós: *Feleselő naplók*. Szerk. Maller Sándor. Bp. 1985. 23, 28.

⁹ Trócsányi: i. m. 28, 35; Széchenyi-Wesselényi: i. m. 208. stb.; *Újfalvy Sándor emlékiratai*. Szerk. Gyalui Farkas. Kolozsvár 1941. VII., 262-268.

Wesselényi lelki nyugalma megrendült. A megrendülés, úgy látszik, fizikai ellenállóképességét is felőrlötte. Kossuth optimizmusa viszont - maga mögött tudva egy nép szeretetét és ragaszkodását - olyan erőt sugárzott belé, hogy sikeresen ellenállott a nemzeti és nemzetközi csalódásoknak, csalárdságoknak, és élete utolsó percéig bátran vállalta élete cselekvéseit és nézett szembe a jelennel és posteritással.

Mindkét örökmozgó, tette kész személyiség legnagyobb sikereit a gyakorlati politikában aratta, ezt azonban elméleti munkákkal alapozták meg. Kossuth és Wesselényi Széchenyivel együtt a reformkor teoretikusai, Kossuth azonban, a Széchenyi *Kelet népe*re válaszul írt *Feleletet* (1841) kivéve, ekkoriban jószerivel csak publicisztikai írásokkal jelentkezett. Az általa szerkesztett Pesti Hírlap és a Végegyet folyóirata, a Hetilap hasábjain újságcikkekben fejtette ki nézeteit. Vezércikkei, programnyilatkozatai, kommentárjai alapvetőek, tömörek és világosak voltak. Elég legyen itt az *Ellenzéki Nyilatkozatra* utalni, melynek megfogalmazásában döntő szerepe éppen Kossuthnak volt. Wesselényi viszont több cikken kívül nagyobb lélegzetű munkákban, könyvekben is megszólalt. Ezek sorában ismereteseek *A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól* (Pest 1829), *Balítéletekről* (Lipcse 1833), *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (Lipcse 1843) és *Teendők a lótenyésztés körül* (Kolozsvár 1847) című munkái.

Tevékenységük a tanú rá, hogy mindketten csodálatos lelki tulajdonságokkal voltak megáldva. Jellemszilárdságuk és határozottságuk közismert. Kossuth az ellene folytatott per folyamán keményen és bátran viselkedett. Következtesen visszautasította a Hatalom hűtlenségi vádját, és végig szabadon bocsátását követelte. Bátorság dolgában jelesre vizsgázott Wesselényi is. Legendás történetként él a közvéleményben magatartása a király előtt, aki 1830-ban egy cercle-en atyai szóval megdorgálta az ellenzéki hírben álló fiatal mágnást, célozva ősei tévedéseire is. Wesselényi azonban a fenyegetést visszautasítva kijelentette: elődeit az erőszak megtanította szenvedni, de félni nem.¹⁰

A nagy személyiségekkel egy sorban, népük és hazájuk elkötelezettjeként, mindketten ritka munkaszeretetről és munkabírásról tettek bizonyosságot. Kossuth egész életében éjt nappallá téve dolgozott és keveset aludt, különösen az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején, mikor vezérként irányított, szervezett, toborzott és lelkesített. Wesselényit vaksága sem akadályozhatta meg fáradhatatlan munkájában: szakadatlanul mondta tollba titkárnak levelei végtelen sorát. Kemény Zsigmond írja róla, hogy a 40-es években „titoknoka örökös foglalkozásban volt”.¹¹ 48-ban főispáni és kormánybiztosi tisztelet vállalt, bár vélhetően lehetett, hogy a testi fájdalmak és politikai szenvedések „büszke szellemét prometheusi bilincsek láncolták a tevéketlenség pusztá szirteire”.¹²

Wesselényi impulzív típus volt (hirtelen haragjában hajlamos meggondolatlan kijelentésekre, sőt cselekedetekre is), de keményen küzdött hibája ellen. Kossuth viszont politikusabb alkat, meggondoltabb, mérlegelőbb. Magas hivatástudat fűtötte mindkettőjüket, azért nemegyszer hiúsággal vádolták őket. Ha nem is voltak mentesek e tulajdonságtól, nem a „fitogtatási vágy”, hanem magasabb szempontok irányították lépteiket.

A „legendák hőse”-vé lett Kossuth népszerűsége annyira közismert, hogy jelzését csak a teljesebb ábrázolás indokolja. A zempléni fellépéstől az utolérhetetlen közíron, ellenzéki vezéren át vezetett az út a 48-as önvédelmi harc imádott népvezéréig és az emigráció fáradhatatlan irányítójáig; mindezt olyan meghatóan fonta népdalba emlékezetes toborzó körútjának *Kossuth-nótájá*, amely azóta is népünk életakarátát és elszántságát fejezi ki.

¹⁰ Trócsányi: i. m. 94.

¹¹ Kemény Zsigmond: *A két Wesselényi Miklós*. Bp. 1880. 132-133.

¹² Uo. 121.

Ezzel messze túlhaladta Wesselényi népszerűségét, aki reformerként Széchenyi után vállalta a vezérséget, hogy a 40-es években átadja a zászlót Kossuthnak. Wesselényi jó ideig az ifjúság bálványa volt, s a „székelyek hőse”-ként arcképe ott függött a hargitaalji egyszerű földművesek otthonában.¹³ Tapsból, ünneplésből, fáklyás zenéből bőven kijutott neki, a jobbágy-felszabadítás és sajtószabadság nagy alakjának, a bátor hazafinak. A 48-as vívmányok mintegy rátették a koronát tevékenységére.

Népszerűségükben, sikereikben nagy szerepet játszott szónoki tehetségük. Mindketten ahhoz a nemzedékhez tartoztak, amelynek tagjai tanultak „ékesszólást”, retorikát; tudták, hogy mi az oratio, és eredetiben olvasták Cicero beszédeit, tanulmányozták a tüzes filippikákat, és ezek ismeretében tartották „dörgő szónoklataikat”. Eszméik és egyéniségük varázsa mellett talán retorikai készségükkel-tehetségükkel hatottak leginkább. Kossuth és Wesselényi nyelvezetének népi, irodalmi és klasszikus gyökerei éppúgy elvarázsolták a hallgatóság lelkét, mint mondanivalójuknak aktualitása és retorikai szárnyalása. Kossuth „ritka előadással bíró beszéde” (Kazinczy), „áradó előadása” (Szabad György) éppúgy hatni tudott, mint Wesselényi „dörgő érchangja” (Újfalvy), akit Paget „a gyújtó hatású ékesszólás mesteré”-nek nevezett.¹⁴

A reformellenzék két vezérére a bécsi kormányzat hűtlenségi pert zúdított, és börtönbe csukta őket. Az az elvi szilárdság és méltóság, ahogy mindketten védekeztek az abszolutista hatalom vádjai ellen, viselték a megpróbáltatásokat és a börtönöket felkészülésre-alkotásra használták fel, az utókor számára példaértékű lehet. Mint ahogyan szabadulásuk után nem összeomlott lelkülettel, hanem az új feladatokra készen állottak hadrendbe. Igaz, hogy Wesselényit már félig vakon érte az amnesztia, és mikor visszatért a félreeső Zsibóra, ottani tartózkodása megnehezítette az ellenzékkel való kapcsolatát. Kezdetben azt írta Kossuthnak: „A nyilvános közpálya be van előttünk zárva”,¹⁵ magát pedig egyenesen „polgári halott”-nak nevezte. A titkosrendőri jelentés szerint „szellemileg és fizikailag nagyon megöregedett”,¹⁶ országáért és népéért érzett felelőssége mégis arra készítette, hogy visszatérjen a közéletbe s élete végéig rajta tartsa kezét a politikai élet pulzusán. Kossuth számára pedig éppen a 40-es évek hozták meg az átalakítás irányítását, a politikai vezetőszeret időszakát. Ahogy barátja írta: „Erejében, elméjében a régi maradott”, és valóban, „mint Phönix a tűzből”, úgy lépett ki a börtönből.¹⁷ Noha bebörtönzésükkel Bécs ideig-óráig eltávolította mindkettőjüket a politikai küzdőtérrel, szabadulásuk után - mint az önkényuralom áldozatai - megnövekedett népszerűséggel és tekintéllyel avatkozhattak a közügyekbe.

2. Egyéniségük arcvonásai és jellemzői után, írásunk tulajdonképpeni tárgyát: Kossuth és Wesselényi politikai nézeteit, elképzeléseit és cselekvéseit vizsgáljuk.

Családi háttere, anyagi és társadalmi helyzete Wesselényit erősebben láncolta a régi rendszerhez, s egyben arra predesztinálta, hogy igen korán bekapcsolódjék a közéletbe. Az 1809. évi nemesi inszurrekció után jelentős politikusok és literátorok figyelme irányult a nagyreményű ifjúra. Újabb feltűnést azzal a harcos magatartásával keltett, amivel 1819-20-ban az erdélyi úrbérrendezés kormányzati előkészítése, az ún. Cziráky-conscriptio ellen, az

¹³ Miskolczi Ambrus: *Társadalom, nemzetiség és ellenzékiesség kérdései az erdélyi magyar reformmozgalomban* (1830-1843). Századok CXVII(1983). 1067.

¹⁴ Paget, John: *Magyarország és Erdély*. Szerk. Maller Sándor. [Bp. 1987] 27.

¹⁵ Pesti Napló 1885. 99. sz. Idézi *Magyarország története*, 5/2. k. Főszerk. Mérei Gyula. Bp. 1980. 785.

¹⁶ Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. Bp. [1980] 51.

¹⁷ *Deák Ferenc emlékezete. II. Levelek*. Bp. 1890. 72. - Szabad György: *Kossuth politikai pályája*. [Bp.] 1977. 48.

erdélyi rendiség oldalán fellépett, tíz év múlva azonban már ő az ellenzék vezére. Időközben történt megismerkedése Széchenyi Istvánnal, aki a háborús időszak után maga is helyét kereste a közéletben. Barátságuk gyümölcsöző volt, sokat tanultak egymástól, együtt járták be Nyugat-Európát, közösen beszéltek meg az országos gondokat és kerestek azokra gyógyírt, sőt a legbizalmasabb dolgokba is beavatták egymást. Míg Wesselényi segítségével Széchenyi közelebb került a magyar valósághoz, Wesselényit Széchenyi vezette be a bécsi körökbe, az arisztokrata társaságba és a politikai élet berkeibe. Akkoriban nézetazonosság jellemzi kapcsolatukat. Az 1825-27. évi és 1830-as pozsonyi országgyűlés ellenzéki küzdelmeiben, barátja vállalkozásaiban, kezdeményezéseiben Wesselényi Széchenyi árnyékában tevékenykedik. Eszmei közösségük az 1830-as évek elején született munkáikban is megmutatkozik, később azonban kettejük pályája erősen elkanyarodott egymástól; baráti viszonyuk ennek ellenére mindvégig megmaradt.

A megyéjében már 1826-27-ben komoly jogi pozícióhoz jutott. Kossuth politikai belépője a megyei közgyűlésen 1831-ben történt, abból az alkalomból, hogy Zemplén vármegye követe, Vay Miklós, megbízottai utasítása ellenére megszavazta a kormány által kért húszezer főnyi újonctöbbltet. Beszédében az ifjú ügyvéd egyrészt „polgári véteknek” nyilvánította Vay eljárását, másrészt a „függő helyzetből származó sérelmek orvoslását és a belső gátló passzivitás felszámolását” egyszerre kívánta.¹⁸ A „rettenetes gyűlés”-ről a jelen volt Kazinczy is beszámolt. Szerinte Kossuth csipőre tett kézzel, olyan tűzzel és „képzelhetetlen vakmerőséggel” beszélt, „mintha kezében volna a zendítés szövétneke”.¹⁹ Ezekben az években, de különösen az 1831. évi kolerafelkelés idején alkalma nyílt az adózó nép helyzetét közelebből megismerni, s a változtatás szükségessége tudatosodott benne. A fiatal politikus mind az ország függetlensége kérdésében, mind a függő parasztság helyzetének javítása ügyében egyre egyértelműbben közeledett Wesselényi felfogásához, de mondanivalóban, súlyban és országos jelentőségben csak később emelkedett mestere magaslatára.

Nézetazonosságuk erősen összecsengett, amikor az 1830-1831. évi lengyel nemzeti felkelés a Szent Szövetség rendszerén rést ütött. Magyarországon 33 megye követelte a lengyelek támogatását a bécsi kormánytól. Kossuth nemcsak megyei beszédében kért áldást „a hős lengyelek igazságos fegyverére”, hanem fordítója s talán terjesztője is volt a lengyel kormány nyilatkozatának és támogatója a Magyarországra menekült nagyszámú lengyel hazafinak.²⁰

Wesselényi helyzete folytán hatásosabban állást foglalhatott a lengyelek érdekében. Mikor a cári Oroszország, „Európa zsandára” támadást indított a szabadságharcos lengyelek ellen, a kontinens haladó közvéleménye az elnyomottak iránti rokonszenvvel és a menekültek-emigránsok befogadásával és segítségével fejezte ki véleményét. Ezzel összhangban Wesselényi 1831-ben először Pest megye gyűlésén, majd Szatmár vármegye közgyűlésén hatalmas beszédet mondott a lengyelek érdekében. Beszédében ilyen súlyos mondatok vannak: „A mi időnk küzdés kora... küzdik a világosság a sötétséggel”; „Ágyu dörgések ropogásai harsogtatták azon örök, de gyakran el nem értett igazságot, hogy önkény nemzetek jussait darab időre letiporva bilincsbe tarthatja, de el nem törölheti.”²¹

¹⁸ Uo. 17-18.

¹⁹ *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Váczy János. Bp. 1911. XXI. 457. Idézi *Magyarország története*, 5/2. k. 762.

²⁰ Szabad: i. m. 20.

²¹ Trócsányi: i. m. 108-109.

Wesselényi és Kossuth lengyel barátsága európai távlatú álláspont volt, és a korszerű szabadságeszmékre támaszkodott. Azt fejezte ki, hogy a népeknek joguk van az önálló állami életre, s ezzel saját népük és országuk törekvéseit is megfogalmazták.

Kossuth és Wesselényi elvbarátsága, eszmei közössége még jobban megszilárdult, mikor kapcsolatukat személyes találkozás pecsételte meg. Mindkettőjük tűzkeresztsége országos szinten lényegében az 1832-1836. évi pozsonyi diétán történt. Kossuth mint a „távollévők követője” volt jelen az országgyűlésen, Wesselényi meg Szatmár megye képviselőjeként. A politikai pályája kezdetén lévő Kossuth 1832 végén jutott el Wesselényihez az országgyűlési napló ügyében. Az általa szerkesztett Országgyűlési Tudósításokban úgy jellemezte Wesselényit, „mint az ellenzék férfias elhatározottságban, hazafiságban, tekintélyben legkimagaslóbb, vezetésre hivatott egyéniségét”, aki körül a „Haza választottjainak választott színe egyesül”. Később Kossuth részt vett a Wesselényinél tartott bizalmas megbeszéléseken, és vele egy táborban sorakozott fel. Kossuth tehát Wesselényi oldalán lépett az országos politikai küzdőterre, és bebörtönzéséig vele szorosan együttműködött.²² Bizton elmondhatjuk a kor kifejezésével, hogy ettől kezdve együtt harcoltak az „eszmebarikádokon”. Mikor kampány indul az új orgánus, a Törvényhatósági Tudósítások ellen, Kossuth idézi a Wesselényitől tanult büszke mondást: „Szenvedni megtaníthatnak, de félni nem.”²³

Kettőjüket az elvbarátságon túlmenő bizalmasabb barátság is összefűzte. Kossuth letartóztatásakor Wesselényi országos gyűlésen 2000 aranyat szerzett Kossuth családjá részére, Kossuth pedig már előbb a perbe fogott Wesselényi védelmében vett részt. Wesselényi első fia születésekor reformtársaival: Deák Ferencsel, Klauzál Gáborral, Bezerédi Istvánnal és Beöthy Ödönnel együtt Kossuthot keresztapának hívta meg.²⁴

A Pester Lloyd tárcáírója kiemeli Wesselényi rendkívüli szimpátiáját Kossuth iránt, megbecsülését tehetsége és politikai tartása („politische Character”) iránt. Mindezt Kossuth a Wesselényi irányában mutatott nagy tisztelettel és barátsággal viszonzta. Köszönte, amit Wesselényi fogsága idején családjáért tett, amiért együttműködött vele a Védegylet érdekében. A 40-es években, az ellenzék újjászervezése idején, mikor Kossuth a Pesti Hírlap és a Védegylet irányítását végezte, barátságuk még szorosabbra fűződött.²⁵

Ismeretes, hogy Kossuth az Országgyűlési Tudósítások megindításával (1832. december 17.) nyitott magának tért, juttatta sajtóorgánusához a reformgondolatokat és közvetítette ezeket az eszméket az országgyűlés egész tartama alatt az érdeklődőkhöz. A periodika 346 száma mintegy 3500 lapnyi terjedelemben került közkézre.²⁶ 1833-ban Kossuth megkísérelte, hogy Tudósításait kősajtóval (litográfia) nyomtassa, de ezt rövidesen megtiltották, sajtóját pedig elkobozták. A modern technika helyett tehát kénytelen volt továbbra is az általa írt és szerkesztett anyagot kézi másolásra alapozni. Kossuth orgánusa nyomtatékkal ismertette Wesselényi és társai országgyűlési beszédeit (például a sajtószabadság ügyében elhangzottat), Wesselényi pedig segített Kossuth társadalmi-politikai súlyának emelésében. Így Kossuthnak a pesti Kaszinóba és az Akadémiába való bejuttatásával kísérletezett, de ez Széchenyi

²² Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos harca a feudális és gyarmati elnyomás ellen. = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára.* [Bp.] 1952. I. 11.

²³ Uo. 14.

²⁴ Kosáry: i. m. 16; Trócsányi: i. m. 38; Szabad: i. m. 39-47; *Ludwig Kossuth und Nikolaus Wesselényi.* Pester Lloyd 1902. 106-107. sz.; Ferenczi Zoltán: *Báró Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz.* Bp. 1903. 67.

²⁵ *Ludwig Kossuth und Nikolaus Wesselényi*, i.h.

²⁶ Szabad: i. m. 26-28.

ellenállásába ütközött.²⁷ Mint diétai követ, Kossuth a Wesselényi felvetette érdekegyesítést a népképviselőlet irányába kívánta továbbfejleszteni és a nemzetiségekre is kiterjeszteni, a vármegyei rendszerre pedig mint az ellenzéknek a nemzeti önállóságért folytatott harc bázisára akart támaszkodni.

Wesselényi mozgástere és hatása ekkoriban jóval nagyobb volt. Mint szatmári birtokos az 1832-36. évi magyarországi országgyűlésen s ugyanakkor az 1834. évi erdélyi diétán is részt vehetett. Jelenlétével, társadalmi befolyásával és szervező munkájával a mindennapok alakításának éppúgy cselekvő részese volt, mint munkáival és cikkeivel. Ekkor vált a „két testvérház”-ban megbecsült „nagy lélek”-ké és „nagy hazafi”-vá: igazi reformpolitikussá, a magyar liberalizmus egyik teoretikusává. Wesselényi még egész fiatalon, a 20-as években liberálisnak és demokratának nevezte magát²⁸, és végső soron az ő érdeme a reformellenzék kialakítása Magyarországon és a reformpolitika kezdeményezése Erdélyben. Programjának lényege az ún. érdekegyesítés: az átalakulást vezető nemesség és a függő parasztság szövetségének létrehozása, mégpedig az utóbbi örökváltságának és birtokjogának biztosításával. E gondolatot a *Balítéletekről* (1833) c. munkájában is kifejtette. Szerinte a változás végső célja a szabad nemzet megteremtése: „...minden tekintetben nagyobb szinte tízmillió, mint alig nyolcszáz ezer szabad polgárból álló nemzet...”; „soha nemzetet naggyá és boldoggá a közte lakó bármely nagyszámú, de elnyomott nép nem tett, csak szabad ember, s kinek van mit köszönjön polgári alkotmányának, az kész annak védelmére”.²⁹ A felemelkedés előfeltételének tekinti a magyar nyelv kötelező megtanulását. A sarkalatos örökváltság sarkalatos pontja mellett hirdeti a közteherviselést, a törvény előtti egyenlőség, a hivatalviselés és a közügyekben való részvétel jogát, a kereskedelem és az iparűzés korlátainak eltörlését. Széchenyi felfogásától eltérően, az ő szabadságfogalma nemcsak az egyéni szabadságot foglalja magában, hanem a feudalizmus megszüntetését, az abszolutizmus felszámolását és a népképviselőlet megvalósítását is. Wesselényi az ellenzék álláspontjává vált eszméit megyéről megyére, városról városra járva, „vándorpatriota”-ként népszerűsítette-terjesztette.

Wesselényi a haladás legnagyobb ellenségét a bécsi kormányzatban és szövetségeseiben látta, azért kiméletlenül harcolt azok elnyomó és megosztó politikája ellen. Érdekegyesítési programja a nemzeti függetlenség elemeinek megóvását és lehető kibővítését is magában foglalta.

Az Országgyűlési Tudósítások révén a közéletben mind népszerűbb Kossuth egyes kérdésekben már túljutott mesterén. Így pl. a jobbágykérdésben a Wesselényi által államilag szabályozni kívánt örökváltságot és az országgyűlés által elfogadott önkéntes örökváltságot a földesúrra kötelezővé akarta tenni. „Hol ... az engedély [engedmény] kérdései némileg a tulajdont látszanak érinteni, mint p. o. robot, tized, kilenced, telek megváltása: ezekre nézve is oda terjed politicai vallástételeim, hogy a statusnak közjó tekintetéből igenis jusa, egyesek tulajdonát nem elvenni, hanem illő pótlással felcserélni, vagy használhatóságának módját úgy kiszabni, hogy az más embertársunk iparjára, előmenetelére szorítólag ne hasson” - hirdette Kossuth.³⁰ Számára az érdekegyesítés a teljes jogú állampolgár felé vezető út, márpedig „a szabadság oly kimeríthetetlen kincs, mely azáltal, hogy véle többen osztoznak, sem fogy, sem gyengül, sőt nő, sőt erősödik” - vélekedik már ekkor.³¹

²⁷ *Magyarország története*, 5/2. k. 718; Szabad: i. m. 26-29; Trócsányi: i. m. 159, 197-198, 382; uő. *Wesselényi Miklós és világa*. Bp. 1970. 86; Kosáry: i. m. 11-12. stb.

²⁸ Takáts: i. m. 13.

²⁹ Idézi Trócsányi: *Wesselényi Miklós és világa*, 76-77.

³⁰ Szabad: i. m. 33.

³¹ *Kossuth Lajos összes munkái*, VI. 378. Idézi *Magyarország története*, 5/2. k. 700.

Pozsonyi tevékenységével ellentétben az Erdélybe visszatérő Wesselényinek az 1834-35. évi országgyűlésen nem nyílt alkalma saját álláspontja képviselésére a jobbágykérdésben. A mellette álló és többséget jelentő ellenzékkel együtt csak a diéta összehívására és a rendi sérelmek hangoztatására volt ereje, méghozzá olyan erőteljesen, hogy a királyi biztos az országgyűlést berekesztette. Azt megelőzően azonban Wesselényi saját költségén kősajtót szerzett be, és azzal az ellenzék álláspontját tükröző országgyűlési naplót nyomtatott, példányait szétszította a követek között, majd a sajtót az országgyűlésnek adományozta. Wesselényi lépését a rendek nagy lelkesedéssel üdvözltek.³² A diétán jelen lévő liberális Gyulay Lajos Wesselényi szabad sajtója bemutatását „megrázó öröm”-nek nevezi³³, a kormányzat azonban a sajtót azonnal betiltotta, később pedig létesítését Wesselényi elleni vádpontként használta.

Kossuthnak és Wesselényinek a szabad sajtó ügyében folytatott tevékenysége ugyanis ürügyet szolgáltatott a bécsi kormányzat számára, hogy az ellenzék két erősségét perbe fogassa. Metternich, az abszolutizmus irányadó szelleme előtt Wesselényi „gazember”, „az emberiség söpredéke”, legjobb esetben „radikális összeesküvő” számba ment, akivel mielőbb le kell számolni. Maga Széchenyi is „faltörő”-nek nevezte Wesselényit.³⁴

Először Wesselényi ellen indult egyszerre két bírósági eljárás. Az erdélyi per fő vádpontja az volt, hogy Wesselényi sajtóját kormányzati tiltás ellenére működtette. Letartóztatása elől Wesselényi kénytelen volt Magyarországra menekülni, de itt is per indult ellene. A perek miatt üldözötté, tevékenysége korlátozottá vált. Noha kiváló ügyvédbarátai védtek és támogatták (Kölcsey, Deák, Kossuth), a per évekig elhúzódott. Végül a magyarországi perben „vétségi büntetésül” háromévi fogságra ítélték és börtönbe vetették.³⁵

Wesselényi pere már javában folyt, mikor a Törvényhatósági Tudósítások (az Országgyűlési Tudósítások folytatása) tiltott terjesztése és „felforgató társaságban” való részvétel miatt Kossuth is a kormányzat üldözéseinek központjába került. Bécs már évek óta „veszedelmes izgató”-nak tekintette, s csak az ürügyet várta, hogy lecsapjon rá; annál inkább, mert védelmébe vette Wesselényit és a liberális ellenzék politikáját. Végül röviddel azután, hogy mozgalmat indított az ún. országgyűlési ifjak (Lovassy László és társai) szabadon bocsátása érdekében, 1837. május 5-én „hűtlenség” (hazaárulás) vádjával letartóztatták. Kossuth annyira törvénytelennek tartotta az ellene felhozott vádak, hogy az érdemi („derekas”) védelmet nem is vállalta. Csaknem kétévi fogság után, 1839. február 23-án négyévi szabadságvesztésre ítélték. Mint „státusfogoly”, összesen három esztendőt töltött a budai várbörtönben.³⁶

A politikai perek és bebörtönzések erős ellenhatást váltottak ki. Nemcsak irányadó személyiségek tiltakoztak az egész országban, a diétán, a megyegyűléseken, hanem az egyszerű emberek, polgárok is. Wesselényi pesti lakásának falán plakát hirdette: „Borzadj, haza! Törvényszékeid a hóhér hivatalát vették át.” Majovszki János pesti ügyvéd a besúgók jelentése szerint úgy vélekedett, hogy: „A kormány vérszopó vámpír. Wesselényi Miklós, Kossuth és a többi elítélt az ég követei a siralom völgyében.”³⁷

³² *Magyarország története*, 5/2. k. 737-739; *Erdély története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1986. II. 1277.

³³ Gyulay Lajos naplói, XVII. 78.

³⁴ Széchenyi: i. m. 768, 790.

³⁵ *Magyarország története*, 5/2. k. 730-740; 745, 756-757; *Erdély története*, II. 1279; Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 285-286. és *Wesselényi Miklós és világa*, 153-195.

³⁶ *Magyarország története*, 5/2. k. 1764-1765; Szabad: i. m. 36-39; Trócsányi: *Wesselényi Miklós és világa*, 155-179, 192.

³⁷ Takáts: i. m. 44.

Noha a Habsburg-hatalom egyiküket sem tudta rávenni kegyelmi kérvény benyújtására, 1840 elején, a belső nyomás és nemzetközi politikai fejlődés iránya, valamint Deák Ferenc bécsi szorgoskodása arra készítette a hatóságokat, hogy az országgyűlési ifjakkal együtt Wesselényit és Kossuthot amnesztiával szabadon bocsássák.

Az újabb szakaszban a metternichi rendszer szorítása némiképpen enyhült, módszerei szelídültek. A hatalom elsősorban táborra erősítésével próbálkozott, s ennek megfelelően az ellenzék hangja ismét felerősödött. A félig már vak és súlyos betegségtől sújtott Wesselényi csak 1843-ban utazik vissza Erdélybe. Nem megtörve ugyan, de hosszas távolléte miatt nem eléggé tájékozódva, kissé elbizonytalanodva nem tud elég hatékonyan beavatkozni a politikai életbe. Kezdetben abban sem hisz, hogy az elitáltak a politikai élet porondján egyáltalán felléphetnek, ezért Kossuthnak felajánlja a nagy jövedelmű zsibói jószágigazgatói állást,³⁸ Kossuthot azonban hivatástudata arra készíti, hogy az eredetileg választott és börtönbüntetéssel megszakított politikai pályára térjen vissza. Az 1840-nel kezdődő új szakaszban aztán Kossuth fokozatosan átveszi az ellenzék politikai vezetését. Wesselényi támogatja őt, teoretikusként pedig új értékeket alkot. Bár Kossuthhoz intézett levelében világosan megírja, hogy „a csatában elesett nem igényelheti, hogy küzdő bajtársai, s annnyival kevésbé, hogy azok vezérei vele bíbelődjének”,³⁹ és többször leírja, hogy „lejárt időm”, a harcra mégsem mond le, a távolból továbbra is igyekszik segíteni, hatni, a közéletben, politikában jelen lenni. Véleményt mond a Pesti Hírlap, a Hetilap felől, ötletekkel jön, használni akar.

Ekkoriban a Kossuth-Wesselényi viszonyra a nagyfokú politikai nézetekonság és együttműködés jellemző; ennek rendjén Kossuth egy lépéssel megelőzi elvbarátját. Az események azt igazolták, hogy a kormánynak sikerült ugyan a két nagy reformtervezést ideig-óráig a politikai életből kikapcsolnia, de visszatértükkel a felgyűlt, megoldatlan problémák sürgetőbbé váltak, és az átalakulás igénye és irama felgyorsult. Az élre kerülő Kossuth részére az ellenzéki párt, a Pesti Hírlap és a Végdöntő biztosította a megfelelő keretet.

Mikor Metternich beleegyezett a Pesti Hírlap megindításába, úgy gondolta, hogy ajánlatosabb ezáltal Kossuth elképzeléseiről tájékozódni s egyben fölőtte ellenőrzést gyakorolnia. A nem mindennapi tehetségű Kossuth azonban szerkesztősége idején (1841-1843) a Hírlappal nemcsak megteremtette a modern magyar újságírást - kiválóan és hűségesen tájékoztatott a hazai valóságról -, hanem rendszeres vezércikkeivel lényegében a programadásra is vállalkozott. Ennek rendjén a Pesti Hírlap Kossuthja Kölcsey, Wesselényi és Deák nyomdokain haladt.⁴⁰

Bár elemei előbb is megtalálhatók nála, Kossuth koncepciójában most alakul ki az új program. Tételei közül az „érdekegyesítés” frontján a legalapvetőbb a földesúr-jobbágy viszony rendezése. A kérdés annál időszerűbbé vált, mert Nyugat-Európa országaiban mindenütt győzött a jobbágyfelszabadítás eszméje, és nálunk is szükségszerűen terítékre került. Mivel egyértelműen kiderült, hogy az önkéntes örökváltság lehetőségének biztosítása nem célravezető, Nyáry Pál nyomdokain Kossuth a jobbágy telkének kötelező örökváltságát (azaz a „kényszerített örökváltság”-ot) hirdeti meg, de földesúri kárpótlással. Az örökváltsággal megvalósulhat a „szabad föld” elve, ahogy ma mondanók: a polgári földtulajdon. A

³⁸ Wesselényi Miklós; Szabad: i. m. 48.

³⁹ Ferenczi: i. m. 68.

⁴⁰ Varga János: *Keresztútszen a Pesti Hírlap*. Bp. 1983. 17; *Magyarország története*, 5/2. k. 860-863.

polgári átalakulásnak ez az alapkérdése a törvény előtti egyenlőséggel és városi képviselettel együtt az *Ellenzéki Nyilatkozat*ba (1847) is belekerült.⁴¹

A programba belefoglaltatott a „középrend”, a városok polgárságának felzárkóztatása a fejlődés kívánta politikai szintre, befolyásuk növelése szavazatszámuk emelése révén. „Örökváltság, szabad föld; városi reform, középrend; háziadó, közteherviselés” végső soron a gazdasági kérdésekre irányítják a figyelmet, amiben olyan erős volt a lemaradás. Különösen Friedrich Listnek a politikai gazdaság nemzeti rendszeréről írott munkája nyomán ismerte fel Kossuth az önálló magyar gazdaságban az ipar jelentőségét.⁴² A felismerés később Kossuthnak a *Védegylet* és *Iparegylet* érdekében kifejtett erőteljes működésében is megmutatkozik. Kossuth városi-iparfejlesztési programjához Wesselényi minden támogatást megad, de az oly erősen agrárjellegű és periférián lévő Erdélyország fiának ehhez nincs sok hozzátennivalója.

Annál több volt a jobbágykérdés megoldásához. Ismeretes Wesselényi szerepe az „érdekegyesítés” jobbágyprogramjának meghirdetésében. Elvileg maga is híve volt az örökváltságnak, annak kötelező és kárpótlásos formájának, Erdélyben azonban taktikai okokból, a „megrázókództatás elkerülésére”, első, átmeneti lépésként az úrbérrendezést tartotta kívánatosnak, mégpedig ellenzéki-reformer kezdeményezésként.⁴³ Az események őt igazolták, mert Erdélyben nemcsak hogy az örökváltság körüli vita komolyan számításba sem jöhetett, hanem az úrbérrendezés elfogadtatása is „bokros nehézségű”-nek bizonyult. Az 1846-47. évi erdélyi országgyűlés konzervatív többsége ui. olyan úrbéri törvényt szavazott meg, amely végrehajtás esetén a jobbágyföldek egy részének földesúri tulajdonba jutását eredményezte volna. A reakciós törvényt Kemény Dénes és Kemény Zsigmond kemény szavakkal ítélte el,⁴⁴ Wesselényi pedig annak tragikus következményeit jósolta meg. Wesselényi a diétai határozatot „egy álnokság alkotta és gyávaság pártolta terv”-nek nevezte,⁴⁵ mellyel „Erdély gyalázatát hozott fejére”.⁴⁶ Wesselényi világosan látta, hogy ez a gazdasági-társadalmi kérdés nemzeti jelleget ölt magára, és a magyar földesúr-román jobbágy ellentét nyílt harc formájában jelentkezik.⁴⁷ A törvény végrehajtása elmaradt ugyan, de pusztá léte fokozta a feszültséget, és a tragikus konfrontáció 48-ban bekövetkezett. A kérdésben Wesselényi különben pótcselekvésre is rászánta magát. Még az erdélyi országgyűlést megelőzőleg a parasztság történetének megíratására szólította fel az Akadémiát, hogy az örökváltság elvi, nemzetközi alátámasztást nyerjen.⁴⁸

Az új program meghirdetésével a reformellenzék megoszlása, a nyílt szakadás elkerülhetlenné vált, és a Kossuth vezette ellenzék Wesselényivel együtt szembetalálta magát a mozgalmat megindító Széchenyivel. Az ellentétek régóta érlelődtek, de a 40-es években

⁴¹ Ferenczi Zoltán: *Kossuth, Wesselényi és az úrbér ügye 1846-47-ben*. Kny. Bp. 1902. 4-10; *Magyarország története*, 5/2. k. 864-865, 961-962; Szabad: i. m. 104; *Erdély története*, II. 1371-1372; Csetri Elek: *Wesselényi pályázati terve a parasztság történetének megíratására. = Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből...* Bukarest 1976. 131-133.

⁴² *Magyarország története*, 5/2. k. 863-868.

⁴³ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 141, 462, 496-497; Ferenczi: i. m. 3-48; Kosáry: i. m. 60; Trócsányi: *Wesselényi Miklós és világa*, 229.

⁴⁴ Kemény: *A két Wesselényi*, 48.

⁴⁵ Gyulay Lajos naplója, XL. 91.

⁴⁶ Ferenczi: i. m. 39.

⁴⁷ Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest 1981. 78.

⁴⁸ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 514-520.

bekövetkezett a nyílt szakadás. A megértés érdekében a Széchenyi-Wesselényi barátsághoz kell visszakanyarodnunk.

Közismert, hogy Széchenyi és Wesselényi barátsága tenni akaráson, közszolgálaton és hazaszereteten alapult, eszmei közösséggel járt együtt. A két nagy személyiség között nemes versengés indult meg: „erényszövetség”-re léptek egymással, innen a munkáikban megfigyelhető nézetazonosság.⁴⁹ A barátságon az első repedések már a 30-as évek elején mutatkoztak. Ebben kétségkívül személyi okok (hiúság, féltékenység egymás sikereire) is szerepet játszottak, az igazi ok azonban az volt, hogy eszmeileg-politikailag más utakra tértek. Wesselényi ugyanis a polgári átalakulás kérdésében határozottabb álláspontot képviselt, és Széchenyivel szemben nem bízott a bécsi kormányzatban. Széchenyi gazdasági kérdésekre, Wesselényi a politikaiakra helyezte a hangsúlyt. Kossuth úgy fogalmazta meg a Széchenyi-Wesselényi ellentétet: „Az első közvagyonosság útján akar vezetni közszabadságra, a második pedig közszabadság útján vagyonosságra.”⁵⁰ Így Széchenyiben az az álláspont alakult ki, hogy Wesselényi - ahelyett, hogy az ő eszméinek közvetítője volna - a „faltörő” szerepére vállalkozik és „mindent elront”.⁵¹ Az ellentétek kiéleződése során Széchenyi naplójában Wesselényit „fanfaron”-nak, „szájhős”-nek, „komédiás”-nak nevezi, aki szerinte is „pompás fickó, de fantaszt”. A valóságban féltékeny volt rá, mert népszerűségben felülmúlta őt.⁵² Máskor sajnálja barátját, „szegény ördög”-nek nevezi, és borzongva Wesselényi kivégzését álmodja, perbefogása idején Bécsben pedig lejárja lábát megmentéséért, és minden magas összeköttetését felhasználja érdekében.⁵³ Ahogy azonban szabadulása után Wesselényi visszatér a közeletbe, Széchenyiben felébred a féltékenység, különösen nem tetszik neki Wesselényi „meghitt barátsága Kossuthtal”.⁵⁴ Később a közeletből kiszorulóban lévő Wesselényi helyett az emelkedő Kossuthra szórja villámain, vagy pedig mindkettőjüket támadja.

Széchenyi és Kossuth kezdettől idegenkedéssel, szinte ellenszenvvel tekintettek egymásra, a politikai ellentétek aztán egyértelműen szembefordították őket. A korabeli közelet kötelezővé tett bizonyos együttműködést közöttük, de a szembenállás minduntalan kiütközött viszonyukban. Mint Széchenyi és Wesselényi esetében, úgy még inkább a Széchenyi és Kossuth ellentéte mélyén is a „közvagyonosság” vagy „közszabadság” elsődlegességének nézetkülönbsége rejtőzött. Széchenyinek fájt, hogy fokozatosan Kossuth mögé sorakoznak fel az ő régi barátai: Wesselényi, Batthyány Lajos, Deák Ferenc és Eötvös József. Nemcsak Metternich Kossuthot illető ócsárló titulusait fogadja el, hanem maga is „gazember”-nek, sőt „rühes”-nek becsmérli.⁵⁵ Közben Kossuth őt a „legnagyobb magyar”-rá emeli, Széchenyi meg egy személyes találkozás után, 1844-ben így ír naplójában: „Most azt hiszem, nincs őszintébb ember és hazafi” Kossuthnál.⁵⁶ Pedig ekkor már az éles Széchenyi-Kossuth hírlapi vita korában járunk, mikor Széchenyi megtartotta akadémiai beszédét (1842), megírta Kossuth

⁴⁹ Uo. 120.

⁵⁰ Kossuth Lajos: *Felelet gr. Széchenyi Istvánnak*. Pest 1841. 22-23.

⁵¹ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 119 és *Wesselényi Miklós és világa*, 30-31; Széchenyi: *Napló*, 783-786, 1129; Takáts: i. m. 48.

⁵² Trócsányi: *Wesselényi Miklós és világa*, 30-31; Széchenyi: *Napló*, 697, 702, 706; Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 120. stb.

⁵³ Széchenyi: i. m. 846, 869, 787.

⁵⁴ Uo. 914-919.

⁵⁵ Uo. 991, 1039, 1116.

⁵⁶ Uo. 1046.

ellen a *Kelet népét* (1841), Kossuth meg a *Feleletben* (1841) válaszolt rá. Sőt a konzervatívokhoz közeledő Széchenyi a két nagy ellenfelet együtt véve tollhegyre, *Wesselényi és Kossuth* (1843) címen írt tíz részből álló cikksorozatot, melyben szembeállítani igyekezett őket. Széchenyi és ellenfelei közötti nézetkülönbségben foglaltatott a Bécshez fűződő viszony, az abszolutizmus és önállóság megítélése, a társadalmi átalakulás mikéntje és annak vezető osztálya, a jobbágykérdés, a nemzeti érdekvédelmi szervezetek tevékenysége ügyében. Noha a *Politikai programtörvényekben* (1847) Széchenyi kiállt a reformok mellett, azonban a kormányzatot az átalakulásra hajlamos, kedvező színben tüntette fel, és élesen támadta Kossuthot. A Kossuth irányításával megszületett *Ellenzéki nyilatkozat* (1847) pontos megfogalmazásaival a konzervatívokkal szemben teljessé tette az arcvonalakat.⁵⁷

A Széchenyi-Kossuth vita régóta tartott már, de Széchenyi és Wesselényi között a nyilvános, írásbeli szakítás csak 1842 végén következett be. Mégpedig akkor, mikor Wesselényi a Pesti Hírlapban közölt *Nyilatkozatban* tiltakozott Széchenyi akadémiai beszédének egyes kitételei ellen, s az Kossuth kommentárjával jelent meg. Wesselényi Széchenyinek az Akadémia elnöki székéből, mintegy a hivatalosság látszatával elhangzott azon megállapítása ellen foglalt állást: „mintha a’ szláv mozgalom magyar nyelv mellett túlbuzgóság-okozta reactio volna”; Wesselényi a rövidesen megjelenő *Szózatával* összhangban fenntartotta azt a véleményét, hogy a szláv mozgalmak „egész Európát ‘s Honunkat nagy veszéllyel fenyegetik”.⁵⁸

A *Nyilatkozat* miatt Wesselényi ellen konzervatív oldalról sajtótámadás indul. Ezekre ő nem válaszol ugyan, de levélben fordul Kossuthhoz, és Széchenyi iránti kíméletre inti, sőt Kossuthnak a Pesti Hírlap éléről való lemondás lehetőségét is felveti. Kossuth mellett azonban nagy erők sorakoznak fel, ellenfele iránti tiszteletből nem hajlandó lemondani. A hírlapi vita Széchenyi és Kossuth között folytatódik; ebbe Wesselényi nem avatkozik bele, annak ellenére, hogy a vitából személye nem maradhat ki. Széchenyi ugyanis úgy érezte, hogy Wesselényi közleménye „mint embert és barátot mélyen lesújt”-ja, de mint politikust megörvendezteti, mert most ő is felléphet ellene.⁵⁹ Így született meg Széchenyinek a Jelenkorban megjelent tíz közleményből álló cikksorozata *Wesselényi és Kossuth* címmel.⁶⁰

Széchenyi cikksorozatát s a bevezetőbe foglalt Wesselényihez fűződő barátság történetét öngigázásra igyekszik felhasználni. A barátság és együttes indulás után a 30-as évek küzdelmei jelennek meg, mikor útjaik szétváltak. Szerinte Wesselényi a felelős azért, hogy „modorá”-val és „bosszantása”-val (ma úgy mondanók: radikalizmusával) a bécsi kormányzat ellen támadt és kihívta annak reakcióját. Barátját „politikai kontár”-nak nevezi, aki nem ismerte fel, hogy az alkotmányos Magyarország abszolutista birodalomban helyezkedik el, és csak Ausztriának alkotmányos monarchiává való alakulása hozhat megoldást az ellentétekre. Wesselényi akkor is rebellisként viselkedett, midőn a kormányzat a nemzet iránt a kibékülés szándékát mutatta. Ezzel „Wesselényi megrontotta egész politikai pályámat” - írja Széchenyi. A felmerült politikai ellentétek ellenére barátságuk megmaradt, és Széchenyi szerint őt magát is gyanús személyként kezelte a kormányzat. Megoldásként kibékülést ajánl, és baráti jobbot nyújt: Wesselényi jöjjön haza, tájékozdjék, és győződjék meg személyesen a kormány bizalmat keltőbb voltáról, s annak jegyében cselekedjék.

Széchenyi *Kossuth és Wesselényi*jének második része kizárólag Kossuthot támadja. Noha az eddigiekben is kijutott neki, most valósággal Wesselényi rossz szellemének tünteti fel, aki

⁵⁷ *Magyarország története*, 5/2. k. 873-886.

⁵⁸ Pesti Hírlap 1842. dec. 18. 205. sz.

⁵⁹ Széchenyi: i. m. 997.

⁶⁰ Jelenkor 1843. jan. 22.-febr. 19.

kompromittálta barátját. Ellenszenvével odáig megy, hogy a címen kívül Kossuth nevét le sem írja, őt és társait „hírlapisták”-nak, „pesti hírlapisták”-nak és „reformer-kolomposok”-nak titulálja. Széchenyi írásában eszmei argumentum alig van, annál több a személyeskedés. Kossuthot „kisszerű”-nek, „meggondolatlan”-nak nevezi, s felszólítja: hagyjon fel, „praeceptor hangja”-val, „visszahatást szülő modorá”-val, szálljon le a lóról, s mondjon le a vezérkedésről. Széchenyi szerint „sokkal több kárt okozott hazánknak a p. hírlap szerkesztője, mintsem hajtott volna hasznot”. Ennek tudatában nyíltan Kossuthnak támad: „Le a hamis prófétákkal...” jelszóval.

Széchenyi tanácsa az, hogy Kossuth ne éljen vissza Wesselényi barátságával, viselkedjék iránta barát módjára, „árnyék s homály ne illesse őt”, „ne használja őt mint dorongot” ellenfelei lesújtására, ne akarja Wesselényit „megfoghatatlan viszketeggel” üstökénél fogva kelepcebe rántani. Kossuth bizonyítsa be Wesselényi nélkül igazát. Széchenyi Kossuthot és pártját „felfingerelt, ábrándteli állapotban” lévőnek hiszi, ugyanakkor befolyásosnak; ezért érzi úgy, hogy neki írnia kell, különösen most, az országgyűlés küszöbén. Annál inkább, mert az utóbbi időkben hibákat követtek el. Addig harcol ellenük, míg Kossuth modora meg nem változik, több „superioritást” és „modestiát” nem mutat.

A megerősödött ellenzék sikeres támadása Széchenyi részéről éppolyan reménytelen vállalkozás volt, mint Kossuthot és Széchenyit elválasztani egymástól. Wesselényi látásának rosszabbodása, az ártalmas izgalmak elkerülése okán nem válaszolhatott, Kossuth azonban több vezércikkben felelt Széchenyinek, röviden és méltósággal. A Széchenyi-Wesselényi barátságot néhány megjegyzéssel intézte el, s figyelmeztette a nemes grófot, hogy betegsége miatt Wesselényi védtelen ellenfél. Kossuth tiszteletből nem válaszolt Széchenyinek személyét ért sértegetéseire. Széchenyinek akadémiai beszédében lévő hibáit úgy summázza, hogy alkotmányos országban nincs csálhatatlanság, és visszautasítja, mintha Széchenyit hazafiatlansággal vádolták volna. Széchenyinek arra a vádjára, mintha ő Wesselényit mintegy eszközül használta volna, az a válasza: Széchenyi vagy nem ismeri Wesselényit, vagy teljesen elfeledte, amit tudott róla. Félreértés például Wesselényit terroristának nevezni. Széchenyi személyeskedő vádjait maga ellen mintegy kézlegyintéssel intézi el, higgadt hangon és méltóságteljesen válaszol.

A Kossuth és Wesselényi ellen folytatott vitában Széchenyi végül is alul maradt. Gyengéltelensége beteg barátjával, Wesselényivel szemben, saját személyének túlhangsúlyozása rossz vért szült a közvéleményben, sokakat elidegenített tőle. Wesselényi helytelenítette Kossuth részéről a vita újraindítását, Kossuth viszont kitartott álláspontja mellett. Wesselényi a későbbiekben Széchenyi támadásait „megvetést érdemlők”-nek nyilvánította, sőt, mert a cenzúra miatt ellenfelei nem válaszolhatnak, egyenesen lovagiatlannak ítélte.⁶¹

Különben a sajtószabadság és cenzúra közötti harc kérdésében Wesselényi és Kossuth azonos, liberális álláspontot vallott. Annál inkább, mert perbefogásukkor és az ellenük folytatott vádakban a sajtószabadság érdekében tett lépéseik nagy súllyal estek latba. Álláspontjuk párhuzamossága, Kossuth tevékenysége az Országgyűlési Tudósítások és Törvényhatósági Tudósítások ügyében, valamint Wesselényi küzdelme az erdélyi országgyűlési tudósítások megjelentetéséért külön tanulmányozást érdemelne.

Közel állott álláspontjuk a nemzeti kérdésben is. A különbségek leginkább onnan eredeztethetők, hogy míg a magyar nyelv hivatalossá tétele ügyében nézetazonosság mutatkozott köztük, addig a nemzetiségi kérdésben, Wesselényi - erdélyisége miatt - közvetlenebb, gazdagabb tapasztalatokkal rendelkezett, és megoldásában érdekelt volt.

⁶¹ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 483-484.

Ennek részeként merült fel a nemzetté válás folyamatában a magyar nyelv hivatalossá tételének ügye. Wesselényi az erdélyi hagyományokhoz híven és a romantikus nacionalizmus híveként a magyar nyelv használatának és terjesztésének elkötelezettje volt. Kossuth szerint 1833-ban a „páratlan szépségű” főrendiházi ülésen Wesselényi, azzal az argumentummal, hogy „édes anyai nyelvünk mellett szólni édes kötelesség”, nagy beszédben állott ki az országgyűlési törvények és feliratok magyar nyelvre mellett.⁶² A harc az 1840-es években lángolt fel ismét, mikor a magyar nyelv hivatalossá tétele ügyében fontos eredmények születtek. A magyar liberális ellenzék abban az illúzióban ringatta magát, hogy a nemzetiségek boldogan tanulnak meg magyarul és szívesen asszimilálódnak, holott ennek éppen az ellenkezője volt az igaz; hiszen a nemzetiségek önazonosságukat keresték, saját jogaikért harcoltak. Így rövidesen kiderült, hogy a magyar liberalizmus legsebezhetőbb pontja éppen a nemzetiségi kérdés. A nemzetiségek a magyar nyelv terjesztésében az asszimiláció érvényesülését látták, és következményként kirobbant az ún. nyelvharc. Erdélyben először a magyar és szász rendek kerültek egymással szembe, de rövidesen a románok is sorompóba léptek. Az adott helyzetben Kossuth és Wesselényi a nemzeti kérdésben szembefordultak minden „kényszerítéssel”, erőszakkal. Kossuth - bármennyire vágyott a nemzeti egység megvalósítására - azt jogkiterjesztéssel és nem jogfosztással kívánta biztosítani.⁶³ „Távol legyen tőlünk a kényszerítés... - írta - hazánkban jogunk van megkívánni, hogy a közigazgatás minden ága magyar legyen. Ez elég, több nem jogszerű, sem törvényes.”⁶⁴

Ismételt állásfoglalásra Széchenyi 1842. november 27-i, már említett akadémiai beszéde adott alkalmat. A kérdésről a Széchenyinek Wesselényi és Kossuth elleni támadása kapcsán már beszéltünk, külön szólnunk kell azonban annak nemzetiségi vonatkozásairól. Széchenyi beszédében kétségtelenül igazságokat sorakoztatott fel, a „kölcsonös méltányosságot” hangsúlyozta, a nemzeti türelmetlenség és erőszakos magyarosítás kizárására intett. Széchenyi a nacionalista túlzások kihatásaként a nemzetiségi ellentétek kiéleződésétől tartott, melyek a Habsburg-birodalom és Magyarország egységét fenyegethetik. Mikor azonban „hazánk fő hevesei”-t támadta, félreérthetetlenül Kossuthot és az ellenzéket támadta, őket okolva a nemzetiségi ellentétek elmérgesedéséért. Széchenyi lényegében Kossuthtól idegen módszereket bírált, és a reformellenzéket terhelte azzal, ami az egész magyar politikai vezetést illette.⁶⁵ A reformellenzék ugyanis Széchenyi beszédét nagy elkeseredéssel fogadta. Wesselényi azonnali reagálásáról már beszéltünk, de a hullámok sokkal szélesebb körben kavartak vihart. Kossuth sugalmazására a Pesti Hírlap előbb Pulszky Ferenc két Széchenyi elleni riportját közölte, azután maga a szerkesztő szólott hozzá a nemzetiségi kérdéshez. Kossuth vezércikke az erőszakos magyarosítás vádját tartotta legsúlyosabbnak. Kossuth megítélése szerint Széchenyi azzal, hogy „az erőszakoltatást, jogtalanságot szabály gyanánt, a nemzetnek - igen kevés kivétellel - közös bűne gyanánt állította fel s magát ellenkező véleményével izolálnak” nyilvánította, aggodalmat ébresztett azokban is, akik eddig mentesek voltak a magyar politikai törekvések iránti ellenérzésektől.⁶⁶ Végül ne feledjük, Széchenyi toleranciája a nemzetiségi kérdésben progresszív volt ugyan, valójában azonban a polgári átalakulást éppen a magyar népekkel szemben kívánta korlátozni, a földtulajdon megszerzését a magyar nemzethez való tartozással kívánta összekapcsolni, mikor az ellenzék ezen az állásponton már túljutott.⁶⁷

⁶² Uo. 178-179; *Magyarország története*, 5/2. k. 729.

⁶³ Miskolczi: i. m. 1087; *Erdély története*, II. 1299; Szabad: i. m. 71.

⁶⁴ Pesti Hírlap 1841. 94. sz.

⁶⁵ Szabad: i. m. 73; Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 475.

⁶⁶ Pesti Hírlap 1843. 212. sz. Idézi Szabad: i. m. 74.

⁶⁷ *Magyarország története*, 5/2. k. 982-983.

A nemzetiségi kérdés mélyén fogant Wesselényi nagyobb lélegzetű munkája, a *Szózat* (1843). A gräfenbergi fürdőhelyen akadt össze orosz főrangúakkal és román bojárokkal, s e találkozások-beszélgetések során merültek fel Wesselényiben a szláv-kérdés szélesebb összefüggései. Kossuthoz írott levelében 1842-ben már jelezte, hogy „a slavismus tárgyában kezdetem volt firkálni”.⁶⁸ Közismert, hogy ő családi tradícióként őrizte az antiabszolutista érzelmeket, és tisztában volt a cári Oroszország zsandár-szerepével a Szent Szövetségen belül. Megítélése szerint a cárizmus az ortodoxián és pánszláv mozgalmon át folytatott propagandájával a közép- és kelet-európai népek sokaságát irányítja, és befolyásával Nyugat-Európát és Magyarországot fenyegeti. Terjeszkedésének megakadályozására lehetőségként ígérkezik, hogy Ausztria fejlődésében Poroszország elé vágjon, modernizálja szerkezetét, föderatív állammá alakuljon át (az Ausztriában élő szlávok helyzetének az erdélyi szászokéhoz hasonló autonómia életbeléptetésével), és így állja útját a cári expanciónak.

A *Szózat*nak alig volt visszhangja, Wesselényinek érdemi vitapartnere nem akadt. Kossuth is inkább bókokat mond róla: „soha jobban, soha jobbkor, soha jobb ügyben” - írja, Széchenyi pedig annak olvastán „ábrándteli politikus”-nak minősíti Wesselényit.⁶⁹ Kemény Zsigmond írja, hogy a *Szózat*ból csak 800 példány kelt el, és Wesselényi szláv-félelme „agyrémnnek tartaték”. Hozzáteszi: a jövő fogja megmutatni, hogy a *Szózat* szerzőjének igaza volt-e.⁷⁰ Egy véljük, hogy Wesselényi igazára azóta válaszolt a történelem.

Mint ahogy az egész reformkorszakra 48 tett pontot, mégpedig nem olyan módon, hogy a reformok útját fejezte be, hanem a forradalmi változások megindításával és a nemzeti szabadságharc megvívásával. Kétségtelen, hogy 48 nemzedéke Széchenyi, Wesselényi és Kossuth szellemi leszármazottja volt, de rövidesen csak Kossuth maradt az élen. Wesselényi még fel-feltűnik a politikai küzdőtéren, de hanyatlása végérvényessé vált.

48 első eredményei egymás mellett találták a két elvbarátot. Mikor az utolsó magyarországi rendi diétán Kossuth magához ragadta a kezdeményezést, a nemzetközi és hazai események súlya alatt elmondta az egész polgári átalakulást és nemzeti önállóságot magában foglaló programját s azt feliratként március 3-án magáévá tette az országgyűlés, Wesselényi is magáénak vallja azt: „Tisztelve hajlok meg... március 3-iki beszéded szónoklati fénye előtt. Mint rokonimat ölelem annak eszméit” - írta Kossuthnak.⁷¹

Míg azonban a márciusi fiatalok forradalmi fellépését kihasználva Kossuth döntést csikar ki a rendektől, Wesselényi megretten a forradalomtól. Attól tart, hogy „a szerencsétlen *Nemzeti dal*... esküszünkje” engedtlenséget vált ki a népből a vármegyei és földesúri előljárókkal szemben. Figyelmezteti Kossuthot, hogy a horvátok hallgatása vihar előtti csendet jelez.⁷² Wesselényi helyzetfelmérése jónak bizonyult, mert az ellenforradalom erői nem voltak szétverve, a parasztkérdésnek meg sok buktatója létezett, a nemzetiségi kérdés meg jórészt megoldatlan maradt.⁷³

⁶⁸ Ferenczi: *Báró Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz*, 11.

⁶⁹ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 452-473; Trócsányi: *Wesselényi Miklós és világa*, 206-224; Miskolczy: i. m. 1089; *Erdély rövid története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1989. 412.

⁷⁰ Kemény: *A két Wesselényi*, 128-129.

⁷¹ Ferenczi: i. m. 116.

⁷² Uo. 119.

⁷³ Trócsányi: *Wesselényi Miklós és világa*, 238.

Az események Metternichet igazolták, aki az engedményektől az abszolutizmus összeomlását jósolta meg. „Ha csak egy követ kiszed a boltozatból, összedől az egész!”⁷⁴ - mondotta a kancellár. Miután győzött a forradalom Bécsben és Pesten, március 17-én létrejött az első felelős magyar minisztérium, melyben Kossuth pénzügyminiszter lett. Wesselényi mint főispán, később pedig mint királyi biztos képviselte a kormányt Közép-Szolnok megyében.

Wesselényi személye kétszer kerül a forradalom gyújtópontjába. Először Pozsonyban, az utolsó rendi diétán 1848. április 11-én, ahol a Magyarországgal egyesült Közép-Szolnok vármegye követeként jelent meg. Hatalmas ünnepséggel fogadták. Bernáth Zsigmond, Ung megye követe azok sorában üdvözlí, akik a legtöbbet tettek a visszacsatolás ügyében. „E nevek közt van egy név - mondotta -, mely előtt minden becsületes magyar leborul, s ez *Wesselényi Miklós!*” A jelenet másik értelmét Madarász László, a radikálisok vezére fogalmazta meg a következőkben: „Wesselényi kivívta győzelmét akkoron, midőn az abszolutizmus megtörtött.”⁷⁵

Másodszor az utolsó diétán került a központba, ahol az uniót és jobbágyszabadítást deklarálták. Wesselényi Kossuthal együtt úgy tekintett az unióra, mint a forradalmi megvalósítások zálogára Erdélyben. A magyar országgyűlés már kimondta az uniót, most az erdélyin volt a sor. Wesselényi tehát az unió kinyilvánításának vezérszónoka Kolozsvárott. Miután a szász és román küldötteket megnyugtatta, az erdélyi diéta vezetésével május 30-án kinyilvánítja az uniót. Wesselényi, a pályája vége felé tartó politikus, boldog, hogy hosszas küzdelmére felteszik a koronát. A diéta másik döntő határozata: a jobbágyszabadítás is az ő vezérségével történik. Noha az unióval automatikusan Erdélyben is megszűntnek tekinthetők az úrbéri viszonyok, a kérdés súlyánál fogva a kolozsvári országgyűlés külön határozatban is kimondja a jobbágyszabadítást.⁷⁶ A polgári átalakulás alapvető műve, melyen egészen a megvalósításig Kossuthal együtt küzdött - beteljesedett.

A forradalmi kormány, az első magyar felelős minisztérium pénzügyminisztereként Kossuth mindent megtett az elért vívmányok védelméért. Ennek rendjén felvette a harcot az ország jövedelmének, pénzének Ausztriába való kiszivárogtatása ellen, hogy azok a magyar gazdaságot-államot gyarapítsák. Pénzügyminiszterként kulcspozíciója volt a jövedelmek elosztásában, mikor pedig a bécsi kormányzat és szövetségeseinek támadása zúdult az országra, Kossuth volt az, aki az önvédelemre mozgósított. A magyar történelem örökre emlékezetes jelenete és eseménye marad, amikor 1848. július 11-én az ellenforradalmi erők visszaverésére 200000 ember fegyverbe szólítására és 42 millió forint megszavazására kérte a népképviselői országgyűlést. „Veszélyben a haza!” jelszóval. A helyzet döntő jelentőségét és ünnepélyességét felismerve, a képviselők helyükről felemelkedve mondtak igent. Az egyhangú „megadjuk!” felkiáltás után került sor Kossuth ünnepélyes zárófordulatára: „Önök felállottak, s én leborulok a nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom: annyi energiát e kivitelben, mint a mennyi hazafiúságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni!”⁷⁷

Együtt harcolnak a szeptemberi fordulatig, mikor a lemondott Batthyány Lajos után, mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth veszi át a vezetést. Az önvédelemre összpontosító államhatalom, Kossuth erélyes fellépése azonban Wesselényiben gyanút ébreszt. Ő már Kossuth szeptember 4-i beszéde után a jakobinus diktatúra rémeit látja megjelenni. „A

⁷⁴ Széchenyi: *Napló*, 1303.

⁷⁵ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 527. és *Wesselényi Miklós és világa*, 239.

⁷⁶ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*, 533-539.

⁷⁷ Szabad: i. m. 135-136.

Kossuth beszédében mindennek megvan magva, csírája... Convent, dictatorság” - írja Deáknak.⁷⁸ Szeptember végén (valószínűleg 27-28-a éjjelén) tartott utolsó nyilvános beszédében a hadsereg felkészületlensége, a népfelkelés hatástalansága miatt a szabadságharc esélyeit kilátástalannak ítélte. Véleményét azzal is alátámasztotta, hogy nehéz helyzetében Ausztria a cári Oroszország segítségét fogja kérni, a nemzetiségek pedig Magyarország ellen fordulnak. Ezért feliratot javasolt az udvarhoz, melyben a nemzet igazát szegezte szembe az erőszakkal.⁷⁹ Kossuth és az őt támogató többség azonban úgy gondolta, hogy az elért eredményeket adnák fel, ha meghátrálnának, vállalták tehát az egyedülálló kockázatot: az ország függetlenségének megvalósítását szabadságharc útján.

Ha Wesselényi hazája kilátásait reménytelennek, akkor saját helyzetét veszélyesnek ítéli. Attól fél, hogy ha Pesten marad, a *Szózat* miatt Jellačić horvátjai vagy megalkuvása miatt a pesti nép végez vele. Úgy érzi, betegen, vakon nem tudja magát és családját megvédeni, a további megpróbáltatásokat nem tudja vállalni. Felkeresi Kossuthot, előadja álláspontját, szeptember végén pedig elhagyja Pestet, hogy Freywaldauba menjen. A két elvbarát útjai elválnak egymástól: Wesselényi emigrációban keres menedéket, Kossuth pedig végigmegy azon az úton, amelyen a forradalom kezdetén elindult.

Wesselényi, amikor távozott az országból, a visszavonulás útját választotta ugyan, de a megbélyegzés, gyávaság jelzőjét nem tudta vállalni. Ezért mentesítést, kivételezést kért Kossuthnak az országgyűléstől távol lévőkre vonatkozó szavai alól: „Nincs most annak ideje, hogy külföldön sétáljanak.”⁸⁰ Az ország önvédelmének szervezése megakadályozta Kossuthot, hogy Wesselényinek válaszoljon. Ugyancsak megválaszolatlan maradt Wesselényi két utolsó, október végén írott levele is, melyekben a távolból igyekezett védelmet biztosítani megyéjének a „dühös lázadás”-ban lévő zsidói parasztsággal szemben. Tudja, hogy főispánként otthon volna a helye, de „szerencsétlen vak és nyomorék állapotában” segíteni nem tud, azért Kossuthtól 500-1000 fegyverest kér a megyéjében dúló lázadás megfékezésére.⁸¹

Miközben Wesselényi testileg betegen, lelkiismeret-furdalástól gyötörve, elbátortalanodva a teljes visszavonulás mellett döntött. Kossuth ellenkezőleg: pályája csúcsára érkezett. A forradalom dinamikája mozgatja az eseményeket. Először mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke, majd mint „kormányzó-elnök”, egy nép bizalmától és szeretetétől övezve, Kossuth a szabadságharc vezetésére vállalkozott. Majd egy év sikerei következtek: a diadalmas tavaszi hadjárat, Buda visszafoglalása, a *Függetlenségi Nyilatkozat*, hogy aztán a cári beavatkozással a tragikus napok jöjjenek s az emigráció keserű kenye. Kossuth folytonos cselekvésben és reménykedésben, de egy eszményhez: az ország függetlenségéhez hűségesen ragaszkodva, idegenben fejezte be életét.

A magyar nép hősiek helytállása a szabadságharcban Kossuthot, a cári beavatkozás megjövendölése Wesselényit igazolta. Mindkettőjük nevét őrzi a történelem. Kossuth a nép tudatában örökre emlékezetes marad, egy nép múltjának legnépszerűbb alakja. Temetésekor egy ország, egy egész nép gyászolt, miközben fennállásának ezeréves évfordulójára, a milleniumi ünnepekre készülődött, Wesselényi pedig egy országgal temetkezett, mikor 1850. április 21-én hazafele jövet meghalt.

⁷⁸ Trócsányi: i. m. 547.

⁷⁹ Uo. 147-149.

⁸⁰ Ferenczi: i. m. 125-127.

⁸¹ Uo. 127-128.

Kossuthnak - akit „apánk”-nak nevez a nép - szobrok tucatjait emelték az ország városaiban. Wesselényinek, a jobbágyfelszabadítónak csak egyet Zilahon.

Most, mikor halálának centenáriumára emlékezünk, bizonyára kigyúl a kegyelet mécsese Kossuth sírboltjánál, s az ország legmonumentálisabb mauzóleumát koszorúk borítják el. Reméljük, hogy két esztendő múlva, Wesselényi születése bicentenáriumi ünnepén jutni fog az emlékezés virágaiból és az elismerés szavaiból Erdély nagy fiának is, és omladozó sírboltjához eljut az utókor hálája.

Orosz István

Kossuth az érdekegyesítésről

Aligha lehet kétséges, hogy a reformkori magyar liberális gondolkodás legsajátosabb terméke az *érdekegyesítés* koncepciója, amelynek kidolgozásában és diadalra juttatásában a 18. századi előzményeket nem tekintve is számosan vettek részt Wesselényitől Széchenyiig és Deákig, Kölcseytől Kossuthig.

A nyelvújítást frissen megélő magyar társadalomban még az 1830-as években is az *érdek* kifejezés gyakran megjelenik a latin *interesse* formában. Széchenyi azt írta a *Világ* végszavában, hogy „sem magas állású, sem boldog mindaddig nem lehet Magyarország, míg a népet nem emeljük a nemzet sorába, azaz míg Hunnia interessék által eddig örökké elboncolt privilegiált tartományból nem lesz interessék által örökre egyesülendő szabad országgá”.⁸² Lónyai Gábor Zemplén megye közgyűlésén az 1830-as évek elején a minden polgárt egyaránt vezérlő közös „interessé”-ről szónokolt.⁸³ Ugyanitt Barkassy Imre is azt kívánta, hogy „interessáljon a magyar constitutió 10 millió embert a 100 ezer vagy inkább 20-30 ezer helyett, úgy lesz belőlünk valami”.⁸⁴

A latin kifejezésben a kamat és valaminek a java értelmezéshez társul az érdek és haszon jelentéstartalom, arról árulkodván, hogy e két utóbbi nehezen különíthető el egymástól. Az egyéni érdek, az egyes „classisok” érdekei és a közérdek, jellegzetesen a liberális gondolkodás gazdasági kategóriái, ugyanúgy, mint a haszonelv. A. Smith, a „közhasznú egoizmus” apostola a liberális gazdaságban az egyén és a közösség harmóniájának világát látta,⁸⁵ J. Bentham számára pedig a haszonelv volt a gazdaságfilozófia alapja. Az a nézete, hogy az egyes intézmények, ill. törvények hasznossága attól függ, mennyiben mozdítja elő a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb fokú boldogságát,⁸⁶ gyakran visszahangzik a magyar reformkor érdekegyesítéssel kapcsolatos érvrendszerében is.

A liberális gondolkodás a haszon és érdek erkölcsi tartalmát is felértékelte a korábbi évszázadokhoz képest. Az érdek alapján történő döntés etikailag már nem ítéltető el, de az egyéni érdekek mellett a közös érdek megkeresése társadalmi, nemzeti kötelesség.⁸⁷

⁸² Gróf Széchenyi István munkái. 2. sorozat (Kiad. Szily Kálmán). II. r. Bp. 1904. 341.

⁸³ Barta István: *A fiatal Kossuth*. Bp. 1966. 134.

⁸⁴ I. m. 108.

⁸⁵ Adam Smith: *A nemzetek gazdasága*. Bp. 1992. 372. A magánérdek és közérdek liberális alapú összehasonlítására és összekapcsolására Ludassy Mária: *Az ész államáig és tovább*. Bp. 1979. 66. Lendvay L. Ferenc-Nyiri J. Kristóf: *A filozófia rövid története*. Bp. 1981. 122. Kossuth is utal rá, hogy a „politico-oeconomicusok”-tól, Adam Smith-től Listig „magam is tanulgattam”. Gróf Széchenyi István: *A Kelet népe* (Kiad. Ferenczi Zoltán). Bp. 1925. 498.

⁸⁶ Lendvay L. Ferenc-Nyiri J. Kristóf: i. m. 123. Bentham magyarországi hatásáról l. ifj. Iványi Grünwald Béla bevezető tanulmányát: *Gróf Széchenyi István: Hitel. A Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok* (Kiad. ifj. Iványi Grünwald Béla). Bp. 1930. 121-122.

⁸⁷ Az önérdek etikai elítélése szerepel Lamennais írásaiban is: szerinte „minden ember született ellensége minden más embernek, mivel a személyes érdek mindig ellentétes a másik személy érdekével, csupán egymás elnyomására, kifosztására, elpusztítására szövetkeztek”. Idézi Ludassy Mária: *Isten és szabadság*. Bp. 1989. 16.

Az érdekegyesítés így a legtagabb értelmében a nemzetegység létrehozásának eszköze, s nemcsak az ellentétes osztályok érdekegyeztetését jelenti, de a felekezeti vagy nemzetiségi érdekek kiegyenlítését is. Barta István nagyon helyesen állapította meg, hogy az ellenzék más vezetőivel együtt Kossuth is felismerte, hogy a protestánsok vallásszabadságának, s hozzátehetjük, a hazai vallások közötti teljes egyenjogúság kivívásának kérdése nem csupán a régi sérelmi politika folytatása volt, nem is egyszerűen az elit liberalizmus parancsa, hanem új viszonyok között a nemzetegység létrehozásának egyik eszköze.⁸⁸ Ez a tágabb értelmezés olvasható egy Kossuth által tervezett „Országgyűlési Gyűjtemények” előfizetési felhívásában, hogy a „politikai reformokat a *vallásszabadsági reformnak* megelőzni kell, mert enélkül a többfelekezeti nemzet morális erejét közhatású munkálódásra összpontosítani, e nélkül pedig a hon s királyi szék elválaszthatatlan javára megkívántatott célszerű javításokat kivívni csaknem lehetetlen”.⁸⁹ A szélesen értelmezett érdekegyesítésnek a vallási egyenjogúság mellett részévé vált a nemzetiségi egyenjogúság. Ismeretes, hogy az ellenzéki konferencia 1847. március 15-i - Kossuth által írt - programjavaslatába, Szemere Bertalan észrevételére „a honpolgárok minden osztályainak” érdekegyesítése mellé beiktatták a nemzetiség ügyét - a más nyelvű népiség érdekeinek óvatos kíméletét - és a vallás kérdését is, figyelembe véve, hogy az érdektagoltság nemcsak társadalmi, de nemzeti és vallási törésvonalak mentén is végbe-mehetett.⁹⁰ A végső szöveg így az ellenzék célját abban fogalmazta meg, hogy „a honpolgárok minden osztályainak érdekeit nemzetiség és alkotmányosság alapján egyesíteni, mely végre a nemzetiség ügyének a más nyelvű népiség érdekeinek óvatos kímélésével s a vallás kérdésének a múlt [ti. az 1843-44. évi] országgyűlési alapon bevégezésén kívül szükségesnek véljük”. Csaknem teljesen a fentiekkel azonos szöveg került a Deák által végleges formába öntött 1847. évi júniusi Ellenzéki Nyilatkozatba is.⁹¹

Az érdekegyesítés Hajnóczy József által először felvetett koncepciója már tartalmazta a jogkiterjesztés elvét a nem nemesekre azzal az indoklással, hogy az alkotmányos jogok védelmét a nagyobb tömeg jobban biztosíthatja a kisebbségnél.⁹² A gondolat szélesebb körben azonban csak az egyházpolitika és a vallási egyenlőség kivívása területén terjedt el. Pest megye követutasítása, amely már 1790-ben is teljes jogegyenlőséget sürget a protestánsok számára, e követelések forrásaként azt jelölte meg, hogy „*vera animorum unio inter concives sit unicum publicae securitatis vinculum*”, azaz a polgárok közötti igazi lelki egység a közbiztonságának egyetlen kapcsa.⁹³

Az egyházpolitikai kérdések tárgyalása az 1830-40-es években is felvetette az érdekközösségen alapuló nemzetegység megteremtésének szükségességét. Az 1843-44. évi országgyűlésen az egyházpolitikai vita során hangzott el, hogy „csak a nemzeti erő összpontosítása szülheti meg és teremtheti meg azon a hon érdekében kedvező eredményt, melynek oly feszült várakozással néz korunk, sőt még a külföld is elébe”.⁹⁴ Az évtized végén egy debreceni professzor, Vecsey József az iskolák közösségével akarta elérni, hogy a „honnak sokféle

⁸⁸ Kossuth Lajos *Összes munkái* (A továbbiakban KLÖM) VI. *Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások* (Kiad. Barta István). Bp. 1966. 366.

⁸⁹ Uo. 367.

⁹⁰ KLÖM XI. 118-119.

⁹¹ KLÖM XI. 121. Az Ellenzéki Nyilatkozat is. I. m. 155.

⁹² Dénes Iván Zoltán: *Az önrendelkezés érvényessége*. Bp. 1988. 116.

⁹³ Idézi Varga Zoltán: „*Érdekegyesítés*” és „*társadalmi szolidaritás*”. *Acta Universitatis Debrecenensis de Ludovico Kossuth nominatae*. II. 22., 239.

⁹⁴ I. m. 223.

nemzetiség, nyelv, vallás által különben is annyira szét tépett népe összeolvadhat, nem nyelvben és hitben, hanem *testvéri szeretetben*”.⁹⁵

A valláspolitikát időnként még átlengő erkölcsi pátoz kevésbé mutatkozik meg a nemzeti-nemzetiségi érdekek összeegyeztetésére irányuló törekvésekben. A törésvonalak kétségtelenül itt voltak a legmélyebbek. Széchenyi 1835-ben írt *Hunnia* c. munkájának, bár Gergely András szerint „a nemzeti-nemzetiségi érdekegyesítés nagyszabású koncepcióját tartalmazta”, politikai hatása nem lehetett, hiszen csak 1858-ban jelent meg nyomtatásban. Annál nagyobb volt az Ellenzéki Nyilatkozaté, amely az extenzív nacionalizmusról való lemondást és a külön nemzetiségi érdekek elismerését és ebből fakadólag a nemzetiségi érdekegyesítés szükségességét hangoztatta.⁹⁶

Eddigi ismereteink szerint Kossuth Zemplén megyében az 1820-30-as évek fordulóján ismerkedett meg az érdekegyesítés gondolatkörével. Fiatal liberális barátaival, a már említett Lónyai Gáborral, Barkassy Imrével, Évva Andrással, Balásházy Jánossal a rendszeres munkálatok megyei vitái során vették számba azokat a teendőket, amelyek megvalósításához elméleti támaszt az érdekegyesítés eszmerendszere adott. Az érdekegyesítésnek Kossuth szerint is volt egy tágabb, a vallási és nemzetiségi érdekkülönbségeket egységbe foglaló formája is, miként ez eddigi utalásainkból nyilvánvalóvá vált. A továbbiakban azonban e rövid előadás keretében csak a társadalmi érdekellentétek kiküszöbölésére vonatkozó elképzeléseire térhetünk ki.

A liberális tábor érvrendszerét Zemplénben Lónyai Gábor sorakoztatta fel abban a beszédben, amelyet 1832. szeptember 4-én, a közgyűlés első napján tartott. Teljesen jogosnak tűnik azonban Barta István feltételezése, hogy előadásának kidolgozásában elvbarátai, közöttük Kossuth is részt vehettek, mert nézeteik közösek voltak.

A teljes reformprogramot tartalmazó előadás a három osztály (a parasztság, nemesség és polgárság) közötti „bizodalmatlanságot” és „gyűlötséget” csak úgy véli felszámolhatónak, „ha minden polgárt egy *interesse* fog vezérelni”, ha összeforrunk „egy testté, egy lélekké”, ha a keresztyénség nagy princípiumát, „a szeresd felebarátodat, mint önmagadat”, minden classis megvalósítja.⁹⁷ A morális elemek mellett az ellentétes osztályok érdekeinek egyesítését a fennálló viszonyok kényszerűvé és a társadalmi béke egyetlen lehetséges fenntartójává teszik. Egész Kelet-Magyarországra árnyékot vetett a koleralázadás, amely orkánná is válhatott volna. Azért is kell privilegizált osztályoknak a szabadságot általánossá tenni, mert a szabadságok (privilegiumok, libertások) ellentéte a szolgaság, s ezért a szabadságokból meg kell teremteni az oszthatatlan szabadságot, amely mindenki sajátja. A liberalizmus szabadságfogalma hasonló összefüggésben Kossuthnál is számtalanszor előfordult, érvelésében a zempléni liberális kör argumentumai sűrűn visszatérnek, teljesen jogos tehát az a feltételezés, hogy Lónyai és Kossuth viszonyában az utóbbi nem lehetett a pusztá átvevő szerepe.⁹⁸

A magyar liberalizmus legsajátosabb eszméje⁹⁹ Széchenyi és Wesselényi írásai mellett bizonyára több vidéki centrumban, Szatmárban, Temesben, Zarában és másutt formálódott. E centrumok egyike volt Zemplén is, s amikor Kossuth az 1832-36. évi országgyűlésen kilépett

⁹⁵ I. m. 224.

⁹⁶ Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek.* = *Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Bp. 1987. 127, 131.

⁹⁷ Barta István: i. m. 134.

⁹⁸ Uo. 145.

⁹⁹ Gergely András: i. m. 65.

az országos politika színterére, már voltak elképzelései az érdekegyesítés mikéntjéről. Ezeket erősítette és formálta tovább Kölcsey, Wesselényi és Deák ideológiája, amely a szabadság és a tulajdon jelszavával az eltérő osztályérdekeket egy magasabb „közös érdekében” kívánta egyesíteni.

A zempléni liberális körrel s az országgyűlési ellenzék vezéralakjaival, Wesselényivel, Kölcseyvel s Deákkal folytatott disputák szellemisége érződik Kossuth 1833-ban írt *Előbeszédében*. A felvilágosodás és liberalizmus ideológiájának megfelelően keres választ az egyes ember és a közösségek boldogságára. Benthamot ismételve állítja, hogy „társaságos életben” - ma azt mondanók: társadalomban - a boldogság kölcsönös viszonyokon alapszik s „ezen viszonyokat az érdek határozza el”. De csak az a társadalom felel meg rendeltetésének, amelynek minden polgárát „egy közös érdek szép köteléke kapcsol együvé”. Később arra hivatkozik, hogy a közös érdek nemcsak a polgárok személyét, de vagyonát is össze kell hogy kapcsolja.

Az 1830-40-es évek reformellenzéki publicisztikájában gyakran visszatérő elv, hogy a szabadság nem lehet kevesek privilégiuma, mert akkor óhatatlanul mások szolgaságával kapcsolódik össze. Kossuth is úgy véli, „két törvény uralkodik az embernek fölötté, a természetnek és az erkölcsi szabadságnak a törvénye, s szerencsétlen az a társaság, hol egy tagnak a boldogsága másnak boldogtalanságán, egynek szabadsága másnak elnyomásán alapul”. Az érdekegyesítésre éppen azért van elengedhetetlenül szükség, mert a külön „ösvényekre ágazott érdekek egymás ellenébe állítják azokat, kiknek köz egyesült erővel kellett volna egymás boldogságán munkálkodni”.¹⁰⁰

Történetileg külön ösvényre ágazott érdekei voltak a földesuraknak és a jobbágyoknak. Széchenyi szerint a fennálló viszonyok között „a jobbágy és földesúr úgy állt szembe egymással, mint két kártyás, s az uraságok közönségesen a jobbágyok kára által keresik jövedelmeik fölemelését”.¹⁰¹ Az 1840-es évek elején Kossuth is úgy látta, hogy „az úrbéri viszonyok a nemesség és a jobbágyság között az örökös súrlódásnak, örökös ingerültségnek oly magkövét képezik, hogy míg a kölcsönös gyűlöletességnek ezen magköve el nem hárítottatik, a népnek a nemességgel *érdekben érzelemben* egyesülése lehetetlen”.¹⁰² Az úrbéri-ségnek mint a gyűlöletesség magkövének megszüntetése mellett az érdekegyesítés előfeltételei közé sorolták a reformerek a polgári jogegyenlőség és népképviselő megteremtését és a közteherviselésnek nevezett általános adókötelezettséget.

Ismeretes, annak bizonyítására, hogy az úrbéres viszonyt meg lehet szüntetni úgy, hogy ne sértse a földesúri érdeket s így záloga lehessen az érdekegyesítésnek, az *örökváltási* elképzelések szolgáltak. Kossuth a zempléni liberálisokkal együtt már 1832-ben az örökváltás mellett foglalt állást, s amikor a megye megváltoztatta támogató utasítását, 1834 novemberében Évva Andrásnak írt levelében arra kérte barátját, hogy mindent tegyen meg annak érdekében, hogy Zemplén ne ellenezze a jobbágyok megváltkozását. Arra hivatkozott, hogy a megváltási törvényben érvényesül a földesurak érdeke, mert „biztossá lehet, hogy úrbéri vagyonát nem fogják örökké nyirbálni”; érvényesül a nép érdeke is „mert szabadságra út nyílik előtte”, de még a jobbágytelken lakó taxás nemesek érdekei is (ilyenek szép számmal voltak Zemplén megyében, különösen a Hegyalján), „mert ennek fájhat leginkább azon tapasztalás, mint jár házára az uraság hajdúja taxát szedni, mint szedik el szabad nemesi

¹⁰⁰ KLÖM. VI. 368.

¹⁰¹ Idézi Orosz István: *Széchenyi és a jobbágykérdés*. Agrártörténeti Szemle 1962. 1-2. sz. 58.

¹⁰² *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. II. (Kiad. Viszota Gyula). Bp. 1931. 914.

kézzel művelt földének terméséből a kilencedik, ötödik keresztet, a kilencedik, ötödik hordó bort”.¹⁰³

Széchenyi támadásával szemben a Feleletben azzal védi meg a Pesti Hírlapot, hogy az „a jogszerűséget a hasznosság elvével támogatva, mondhatnám mathematicai szabatossággal kimutatja, hogy az örökváltsági szerződést mind a két fél érdeke sürgeti”.¹⁰⁴

Az 1832-36. évi országgyűlésen még elbukott engedőleges örökváltsági törvényt az 1839-40. évi országgyűlés megalkotta. Kossuth a Pesti Hírlapban azzal is érvelt a mielőbbi megvalósítás mellett, hogy „a földesuraknak érdekekben fekszik az úrbéri állapotnak szabad egyezségi utjáni megszüntetése, mert ha így nem történik, előbb-utóbb a *kötelező* törvénynek el kell következnie”.¹⁰⁵ A megváltási tervek alapelve az volt, hogy a földesurat nem érheti kár az átalakulással. Ezt azonban csak úgy lehetett bizonyítani, ha a werbőczyánus felfogással szemben, amely a colonicaturát ugyanolyan nemesi földtulajdonnak tartotta, mint az allodia-turát, a liberális nemesség jogi érvekkel tudja alátámasztani, hogy az úrbéres jobbágyföld nem olyan tulajdona az uraságnak, mint a majorság. Deák az előbbi csak quedam proprietasnak nevezte, hiszen az örök használatra nem magánjogi szerződés született úr és jobbágy között, az államhatalom törvényekkel szabályozta nemcsak a személyes kapcsolatokat, de a fizetett járadék mértékét is, ezáltal földesúr-jobbágy kapcsolatát közjogi viszonyra alakította.¹⁰⁶ Kossuth az 1846-ban Wesselényihez intézett híres levelében világosan megfogalmazta: „a magyar törvényhozás az úrbéri viszonyokat mindig fonák szempontból fogta fel, t.i. juris privati kérdésnek tekintette, holott az ha van is juris privati oldala, főképp juris publici kérdés”.¹⁰⁷ Az úrbériségnek ez a közjogi eleme ad lehetőséget a törvényhozásnak, hogy ne csak engedőleges, de a földesurakra kötelező megváltási törvényt alkosson, de arra is, hogy a megváltkozás díját a jobbágy mint egyébként is adófizető helyett magára vállalja. A népet és a nép földét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre. A kérdés azonban úgy is felvetődött, hogy mi a megváltkozás tárgya, a telek vagy az utána fizetett járadék? Desseffy Aurél és más konzervatívok sem védhették a 40-es évek elején a werbőczyánus felfogást, így tudomásul kellett venniük Kossuth és társai érvei alapján, hogy csak a telki járandóságok tekinthetők az uraságok kizárólagos tulajdonának, csak erre vonatkoztatható a tulajdon szentsége. Ugyanakkor teljes és valóságos kárpótlásnak csak azt tekintették, amely nem egyszerűen megfelel az évi járadék tőkésített összegének, hanem olyan helyzetbe hozza a volt földesurakat, hogy eredményesen gazdálkodhatnak a jobbágyok nélkül is. Ha ez nem valósul meg - vélték -, a megváltás nem igazságos, hanem jogilag rablás.¹⁰⁸ Kossuth szerint azonban az úrbéres viszony felszámolásával kapcsolatos számvetés alapja nem a „mennyt ad a jobbágyság”, hanem ami az uraságnak „tisztá haszonul fennmarad”.¹⁰⁹ E nézetek következetes képviselőjét Kossuth részéről alátámasztotta az a felfogása, amely a telektulajdon

¹⁰³ KLÖM. VI. 426

¹⁰⁴ Gróf Széchenyi István: *A Kelet népe* (Kiad. Ferenczi Zoltán). 484.

¹⁰⁵ I. m. 483.

¹⁰⁶ Orosz István: *Az örökváltság eszméje és gyakorlata. = Tanulmányok Nyíregyháza újabbbkori történetéből.* Nyíregyháza 1976. 20.

¹⁰⁷ Ferenczi Zoltán: *Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye 1846-1847-ben.* Századok 1902. 54. Vö. Szabó István: *Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. = Szabó István: Jobbágyok-parasztok.* Bp. 1976. 285.

¹⁰⁸ Dénes Iván Zoltán: i. m. 121. Varga János: *Keresztútzben a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és középutas liberalizmus elválása 1841-42-ben.* Bp. 1983. 128-131.

¹⁰⁹ KLÖM. XI. 643.

természetét illetően liberális nemestársaitól is különbözött. Nemcsak azt vallotta ugyanis, hogy az úrbéres föld nem olyan tulajdona a földesuraknak, mint az allodiális, de azt is, hogy egyáltalán nem tulajdona. Szerinte a megváltakozás tárgya nemcsak azért nem lehet más, mint a járadék tőkésített összege, mert a közhatalom megváltoztathatatlanul megszabta az elvben földesúri tulajdonban lévő úrbéres földek után fizetendő szolgáltatásokat, hanem egyszerűen azért nem, mert a jobbágy nem rabszolga, „sőt inkább telkének tökéletes biztossággal birtokosa, s a földesurat csupán az illető jobbágyi adózások tekintetéből lehet a jobbágytelek tulajdonosának nevezni, *valóságos tulajdonosa* pedig az adófizető jobbágy”.¹¹⁰ Később visszatekintve, az 1848. évi jobbágyfelszabadítást éppen az elmondottak miatt vélte úgy, hogy 1848-ban „magának a jobbágyi földbirtoknak a megváltására nem volt szükség”.¹¹¹

Az örökváltság, függetlenül az indoklás elvi alapjaitól, mindenképpen besorolható volt az érdekegyesítés rendszerébe, hiszen a jobbágy feltétlenül nyer a megváltakozással, a földesúr pedig a kárpótlás révén nem veszít, van tehát alapja az együttműködésnek.

A polgári *jogegyenlőség és a népképviselő*, amely a jobbágyok esetében szintén feltétele volt az érdekegyesítésnek, egyszerűen levezethető volt a liberalizmus már többször idézett szabadságeszméjéből. „A józan szabadság olyan, mint a nap, melynek sugári ezernyi milliárd lényeknek világítanak, és olyan kincs, mely az osztállyal nem veszít, sőt nő, sőt erősödik”¹¹² - mondta Kossuth 1840 augusztusában a Pest megyei közgyűlésen. A nemesi szabadság és az általános emberi szabadság közötti különbséget azonban Kossuth sem a nemesi privilégiumok eltörlésével, hanem általánossá tételével kívánta megszüntetni, mint a reformnemesség legtöbb tagja. A sarkalatos nemesi jogok, a *primae nonus* áldásaiban ha nem nemesek is részesülnek, megvalósulhat nemcsak a jogegyenlőség, de a reprezentáció is, mind az országgyűlések, mind az így kibővítendő megyegyűlések szintjén. Nem arról van szó, „hogy mi nemesek leszálljunk a néphez - állítja Kossuth -, hanem arról, hogy őket magunkhoz felemeljük. Oly kincset osztani meg tízmillió polgártársainkkal, mely megosztás által nem fogy, csak az irigység ellenkezhetik s ezen út vétkén alapítnók mi szabadságunkat?”¹¹³ - kérdezi nemes társait. A jobbágyokat is megillető polgári lét megteremtése a személyes szabadság szintjén valójában semmibe sem kerül a földesuraknak, így az érdekegyesítésben betöltött szerepét az irigységen kívül más nem akadályozhatja.

Sokkal nehezebb volt a helyzet, ha az adófizetésre nem kötelezett nemesség *közteherviselését* kellett az érdekegyesítés szempontjából indokolni. A racionális érveknél mindig hangsúlyosabbak a filantróp érvek. Széchenyi a *Stádiumban* azzal érvelt, hogy az adómentesség nem egyeztethető össze az emberiség elveivel. A liberális nemesek azt hangoztatták, amikor a nemesség „a különös rendeltetés mellett meghatározott teherben a néppel osztozik, ezáltal az érdekegyesítés mellőzhetetlen egyik feltételét teljesíti”.¹¹⁴ Az érvek azonban nem voltak igazán hatékonyak, ezért a nemesi adózás ügye az 1840-es években is alig haladt előre. Az 1843-44. évi országgyűlést megelőzően már a megyegyűléseken megbukott az a javaslat, hogy a nemesség legalább a háziadóban vegyen részt, magán az országgyűlésen pedig megbuktatták Széchenyi kétgarasos telekdíj tervét. Hiába csatlakozott a tervhez Kossuth is, annak ellenére, hogy előzőleg a *Kelet népében* Széchenyi támadást intézett ellene. Úgy vélte, a magyar nemeseknek le kell mondani „az adómentesség polgárilag lealacsonyító

¹¹⁰ KLÖM. VI. 182.

¹¹¹ Orosz István: *A polgári földtulajdon megteremtése*. Alföld 1977. 9. sz. 12.

¹¹² KLÖM. VII. 652.

¹¹³ KLÖM. VI. 378.

¹¹⁴ KLÖM. XI. 174.

privilegiumáról, mellyel más civilizált világrészekben csak a koldus, nálunk pedig a nemesség bír ... hogy ezáltal a különböző néposztályok között érdekegyesítést varázsoljunk elő, a népet magunk iránt kiengeszteljük, s a közös honnak, melynek mi [ti. a nemesség] ugyan legszebb áldásait élvezzük, de mely a népnek is hona, közös szükség fedezésében, a néphez leszállva őt a közös teher állandó egyúttviselésével magunkhoz testvérileg felemeljük”.¹¹⁵

A testvéri felemelés lehetőségét a nemesség az adózás tekintetében 1848 előtt ugyanúgy nem teremtette meg, mint ahogy nem alkotott törvényt a népképviselétről és az állami kárpótlással történő kötelező örökváltságról sem. Az érdekegyesítés reformista ideológiája azonban mégis jelentős szerepet játszott a reformkor politikai életében. Hozzásegítette a reformnemességet, hogy a polgári társadalomba való átmenetet vér nélkül hajtsa végre s az átalakulást a saját műveként élhesse meg. Lehetővé tette, hogy a 48-as átalakulás lázas óráiban az utolsó rendi országgyűlés „magát nem külön osztályok, hanem az összes nemzet” képviselőjének tekinthesse és társadalomátalakító feladatait és „kötelességeinek körét e mértékhez illeszthesse”.¹¹⁶

¹¹⁵ *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. II. 248.

¹¹⁶ KLÖM. XI. 659.

Egyed Ákos

Kossuth Lajos és a székelyek 1848-ban

Történetírásunk immár 145 éve foglalkozik az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc történetével, de vezetőinek székely politikáját alig érintette a kutatás.¹¹⁷ És ez azért is meglepő, mert nem mellékes kérdésről van szó. A történeti Erdély magyarságának több mint a felét kitevő, mintegy 380000 főnyi székely nagy nemzeti erőt képviselt, de nehezen és későn találta meg, többszöri lelkes állásfoglalása ellenére, a helyét a magyar forradalomban és szabadságharcban. Annyira lekötötték a székelységet saját belső problémái, hogy Bem tábornok fellépéséig csekély mértékben tudott eleget tenni az iránta táplált - igaz, gyakran túlzott - elvárásoknak.

Mi volt ennek az oka? Itt következő tanulmányunk erre a kérdésre próbál választ keresni, egyelőre a nagyobb összefüggések feltérképezése által, hogy egy később megírandó dolgozatban a részleteket is megkísérelje felvonultatni.

A székelykérdés a forradalom első időszakában

A székely társadalom helyzetét a magyar politikai közvélemény általában kedvezőbbnek ítélte meg, mint amilyen a valóságban volt; szabadnak és egységesnek képzelte el, s mind Batthyány miniszterelnök, mind Kossuth Lajos illúziókat táplált a katonai felhasználásukkal kapcsolatban. Kossuth már 1848 áprilisában szerette volna néhány ezer székely katona segítségét igénybe venni.¹¹⁸ A székely társadalom belső egységességével kapcsolatos nézet pedig azért volt illúzió, mert a magyarságnak egyetlen csoportja sem oszlott annyiféle társadalmi rendre és rétegre, mint a székelység. Mind a rendiség, mind a feudalizmus létrehozta a Székelyföldön sajátos társadalmi szerveződéseit, és ezek már a reformkorban konfliktushelyzetbe kerültek mind egymással, mind az államhatalommal. Az ellentétek a reformmozgalomból mind az 1848-as forradalom idejére testálódottak át. A székely társadalomnak három nagy kérdése várt ekkor megoldásra: 1) a csíkszéki és háromszéki határőr katonai rend kiszabadítása az osztrák típusú, rendkívül terhes határőri rendszer kötelékeiből; 2) a nem katonásított Maros- és Udvarhelyszék szabad székelyei s általában az egytelkes szegény nemesség törvénytelen adóztatási viszonyainak megszüntetése s szabadságjogaik visszaállítása, és 3) a székely jobbágyság felszabadítása. A polgárosodásnak ezek az előfeltételei 1848 tavaszán mind felszínre kerültek, s az illető társadalmi rétegeknek a magyar forradalommal kapcsolatos magatartását nagymértékben befolyásolták.

Az európai és a magyar forradalom kitörésének a híre először Erdély fővárosában, Kolozsvárt váltott ki állásfoglalást. Itt a magyar reformmozgalom liberális politikusai már március 21-23-án kialakították a békés átalakulás programját, amely az unió mellett a pozsonyi országgyűlésen Kossuth által előterjesztett pontokat tartalmazta. A kolozsvári eseményeket követően a magyar forradalom programját rendre elfogadták a székely városok és székek közgyűlései,

¹¹⁷ Bözödi György: *A székely társadalom 1848-ban*. Hítel IX(1944). 5.sz. 251-272. - Egyed Ákos: *Háromszék 1848-1849*. Buk. 1978. - Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Bp. 1986.

¹¹⁸ Kossuth Lajos *Összes munkái* (a továbbiakban: KLÖM) XII. Szerk. Sinkovics István. Bp. 1957. 95.

amelyek voltaképpen nagy tömegeket megmozgató népgyűlésekké alakultak át.¹¹⁹ A Székelyföldön a forradalom általános kérdései mellett határozatokat hoztak a sajátos székely problémákról is, s ezek megoldását a rövidesen összehívandó erdélyi országgyűléstől várták. Az álláspontok tisztulását azonban nem segítette elő a hosszú várakozás, mert a bizonytalan belső helyzet talaján többféle propaganda indult meg a székelység megnyeréséért. 1848 tavaszán például segítséget kért a székelyektől az erdélyi magyar liberális nemesség, de Batthyány miniszterelnök küldöttei is hívták Magyarországra az önkénteseket, miközben az osztrák katonai főparancsnokság csapdát állított: Puchner tábornok Nagyszeben környékére rendelt néhány alakulatot, hogy a Székelyföldön tárolt fegyvereket kivonhassa onnan. És ez még nem a teljes kép: mialatt Klapka György és Gál Sándor Magyarország felé szólította a székely határőrséget, Wesselényi Miklós arra kérte őket, hogy ne hagyják el Erdélyt, lévén itt nagyobb veszély, mint a Bácskában; a háromszékieket pedig Gál Dániel fiatal forradalmár rávette, hogy megtagadják az engedelmességet a General Commandónak.¹²⁰

Végre, ha megkésetten is, május 29-én összeült az utolsónak bizonyult rendi országgyűlés. Elfogadta az unióról szóló s a polgárosodást megalapozó törvényeket¹²¹, de a székely sajátosságokkal nem boldogult. Egységes katonai kötelezettséget írt ugyan elő minden állampolgár számára, leszögezte, hogy a székely határőri intézmény megszűnik, a katonacsaládok pedig politikai s tulajdonviszonyaik tekintetében egyenlő jogokat élveznek más polgárokkal, de egy másik paragrafus gyakorlatilag hatálytalanította az előbbi. Ugyanis a III. törvénycikk hangsúlyozta: a közelebbi országgyűlésig „a fegyvert viselő (effektív standbeli) székelység mint nemzetőr köteles katonai rendes fegyelem mellett katonáskodni”.¹²² Ez azt jelentette, hogy a három határőrezrednek a következő rendezésig a fennálló katonai rendszerben kell szolgálnia, a Nagyszebenben működő osztrák katonai vezetés (General Commando) alatt.¹²³ És ezen túl azt is jelentette, hogy a Székelyföld felén a szebeni katonai főparancsnokság hatalmi befolyása továbbra is fennmaradt.

A helyzet fonákságát a törvényhozó nemesség jól látta. Erről írta Wesselényi Miklós Deák Ferencnek 1848. június 4-én kelt levelében: „Az itt szükségképpen elővenni kellett s kellő tárgyak közé tartozik a székely katonaság ügye - ezen derék, de nyakas népfaj helyzete, események és bujtogatók által felizgatva, azon ponton állott, hogy a katonai fegyelmet teljesen lerázza. Nagy bajjal sikerült őket megnyugtatni. A róluk szóló törvénycikk nem olyan, milyennek lennie kellett volna, hanem amilyen lehetett.”¹²⁴

¹¹⁹ Böződi György: *1848 márciusa Marosvásárhelyen. = Marosvásárhely és vártemploma*. Szerk. Medvigyi Endre. Bp. 1990. 179-195. - Kővári László: *Erdély története 1848-1849-ben*. Pest 1861. 5-15.

¹²⁰ Gál Sándor jelentése Batthyány miniszterelnökhöz. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). Országos Honvédelmi Bizottmány Levéltára (a továbbiakban: OHBL). 454/1848/E. - Egyed Ákos: i. m. 36-41.

¹²¹ Miskolczi Ambrus: *A polgári átalakulás megalapozása az utolsó rendi országgyűlésen. = Erdély története*, III. Szerk. Szász Zoltán. Bp. 1986. 1369-1378. - *Corpus Juris Hungarici*. 1540-1848. évi erdélyi törvények. Bp. 1900. 666-678. - Újabb kiadása: *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*. Szerk. Ștefan Pascu. Buc. 1992. 117-250.

¹²² *Corpus Juris...* 672.

¹²³ Annak ellenére, hogy István nádor már május 29-én a magyar felelős minisztérium fennhatósága alá helyezte.

¹²⁴ Wesselényi Miklós levélmásolati könyve. Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára a kolozsvári Állami Levéltár (a továbbiakban: KvÁLvt) megőrzésében.

A törvényjavaslat hírére feltörték a panaszok. A katonailag Háromszékhez tartozó Bardóc fiúszék falvaiban például „keserű kifakadások mutatkoznak”, mert nem értik, hogy miért tartják fenn az 1764-ben létesült állapotot. A katonaság egész nyáron határozottan követelte: töröljék el a határőri rendszert s osszák meg testvériesen a katonai szolgálatot a volt katonarend s a jobbágyok és nemesek között.¹²⁵

A Kolozsváron ülésző országgyűlés megszavazta a jobbágyfelszabadító törvényt is, de hatálya a Székelyföldön a jobbágyságnak csak mintegy 10 százalékára terjedt ki. Az úgynevezett székely örökségnek (siculica haereditas) nyilvánított telken lakó jobbágy nem vehette tulajdonába az általa eddig megművelt földet. Ez a javaslat, illetőleg törvény a jobbágytartó határőri és szabad székely családok védelmét célozta.¹²⁶ Ha ezen kategóriák jobbágyait vagy zselléreit földdel szabadították volna fel, az eredeti tulajdonosok a szegénység sorait szaporították volna. Nagyobb baj volt, hogy az említett törvény alapján a birtokos nemesek is székely örökségnek nyilvánították birtokaik legnagyobb részét, és az ezeken dolgozó jobbágyokat nem részesítették a jobbágytörvény előnyeiben.

Amikor a parasztság ráeszmélt, hogy a megyei jobbágyok felszabadulnak, de ők nem, hatalmas elkeseredés hulláma bontakozott ki. Bíró Sándor radikális nézetű háromszéki lelkész Kossuthhoz írt levelében a lényegre tapintott: a jobbágytörvény székely szakasza miatt a székelyföldi jobbágy és zsellér kimarad a védelmi rendszerből is, mert nemzetőrnek nem veszik fel, nehogy ezáltal földet követeljen, önkéntesnek pedig nem áll be, mert azt mondja, hogy jobbágy is és katona is nem lesz.¹²⁷

A kolozsvári országgyűlés tevékenységéről a magyar minisztérium, így Kossuth is folyamatosan értesült. Néhány jeles magyar politikus - Wesselényivel az élen - már május 31-én Pestre küldte az ismert publicista Jakab Eleket, aki jelen volt a balázsfalvi Román Nemzeti Gyűlésen, és természetesen a kolozsvári országgyűlésen is, tehát részletesen beszámolhatott Erdélyről. Leveleket is vitt magával a magyar kormány tagjainak. Először Nyáry Pálnál jelentkezett.

Jakab Elek, aki maga is székely volt, már Nyárynak felhívta a figyelmét, hogy a „magyarság erejének zöme Erdélyben a székelység és a királyi s mezővárosok”¹²⁸, s hogy a Székelyföld „kebeléből 25-30000 katonát nem hosszú idő alatt képes talpra állítani”. Nyáry azonban a fegyveres védelem szervezésének kérdésére nem tért ki, hanem azt hangsúlyozta, hogy „a mi kormányunk minden áron békepolitikát követ”, azonban kifejezte rokonszenvét a bátor székelyek iránt.¹²⁹ Jakab Elek Széchenyihez, Deákhoz, Kossuthoz és Batthyányhoz irányította. Széchenyi eddig - mint ismeretes - rendszerint nem foglalt állást az uniót illetően, most is visszafogott volt, de megígérte, hogy igyekszik előmozdítani a Kolozsvárt elfogadott törvény szentesítését.

¹²⁵ Boda Károly alkirálybíró jelentése. Udvarhelyszék Levéltára a KvÁLvt őrizetében. Közigazgatási iratok 181/1848.

¹²⁶ Egyed Ákos: *Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérkérdés történetéről a Székelyföldön.* = *Falu, város, civilizáció.* Buk. 1986. 102-147.

¹²⁷ MOL 1526 utáni gyűjtemény. Miniszterelnökségi vegyes iratok, 68. sz.

¹²⁸ Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-1849-re* (a továbbiakban: *Visszaemlékezések*). Bp. 1880. 175.

¹²⁹ Uo. 176.

Kossuth az erdélyi küldöttet krisztinavárosi lakásának kertjében fogadta. Jakab Elek leírásában jól tükröződik az erdélyi márciusi ifjúságnak Kossuth iránti romantikus viszonyulása. „Dobogó szívvel mentem végig az ösvényen, alig várva, hogy láthassam e férfit, ki az ifjúság és a nép bálványa, s a sötétség, a zsarnokok és szolgálattelkek félelme volt” - jegyezte le Jakab Elek. Kossuth igen barátságosan fogadta a látogatót, akinek beszédét „kifejezhetetlenül igézetű”-nek, modorát „valami elbűvölőnek” találta. Kossuth már tudott a jöveteléről, elkérte a számára küldött levelet, s elolvassa lelkesen szövegét: „Igen örvendek az *Unió* létrejöttén. Három százados szétarabolása után ismét egy hazánk. Erdély megtette a kötelességét. Ez szép küzdelem volt. Most rajtunk a sor, hogy a megerősítés soká nem késsék, mert a közös nemzetgyűlés a küszöbön.” Ekkor a szó a székelyekre terelődött, mire Kossuth megjegyezte: „Igen, a székelyek karja és melle az Oriens felől Magyarországra nézve erős oltalom.”¹³⁰ E megjegyzését azért tartottuk fontosnak idézni, mert kifejezi, hogy milyen szempontból tekintett a székelysége a magyar politika első embere.

Batthyánnál Jakab Elek meggyőződhetett arról, hogy Nyáry Pál nem véletlenül hangsúlyozta a magyar kormány békepolitikáját Erdély irányában. A miniszterelnök azt kérdezte, hogy az unió ügyén túl milyen üzenetet hozott, s miután Jakab Elek a békét fenyegető helyzetre utalt, a miniszterelnök ezeket mondta: „Értesülve vagyok mindenről. Nem nagyítják a dolgokat [az] ön honfitársai?” A szászokról és a románokról érdeklődve, mintegy utasításként szövegét: „Az új alkotmányban alkalom van a kézfogásra. Igyekezzenek kiengesztelődni.”¹³¹ Batthyány miniszterelnöksége alatt az általa Erdélybe küldött Vay Miklós királyi biztos ezt az engesztelő politikát igyekezett legfőbb munkatársával, a kincstárnok, majd ideiglenes guvernátor gróf Mikó Imrével együtt megvalósítani.

Mint ismeretes, Batthyány és Széchenyi Innsbruckba sietett, ahol a király szentesítette az unió-törvényt. Ennek kihirdetésével az erdélyi országgyűlés lényegi munkája június 18-án véget ért.¹³² Most már a magyar népképviselői országgyűlésen volt a sor, hogy a székelységgel kapcsolatos kérdéseket számba vegye és megoldásukat keresse. Ezekhez jelentős mértékben hozzájárulhattak a pesti országgyűlés erdélyi, főként pedig székely képviselői.

Székely követek a pesti országgyűlésen. Kossuth székelypolitikája

Az erdélyi országgyűlés választójogi törvénye alapján a magyar országgyűlésbe küldött 73 erdélyi követ közt 19 székely volt.¹³³ A legaktívabbak - legalábbis ekkor - mind Kossuth-pártiak voltak, s később országgyűlési teendőik mellett más fontos feladatok elvégzésére is felhatalmazást kaptak. Elsőként kell megemlítenünk Marosszék egyik követét, Berzenczey Lászlót, akinek megválasztását különben igen érdekes, a székelység hajdani humorára is fényt

¹³⁰ Uo. 179.

¹³¹ Uo. 182.

¹³² Egy hónapon át még ügyrendi kérdések megtárgyalására összeült, de érdemi tevékenységet nem folytatott.

¹³³ Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben*. Bp. 1963. 261-309.

vető korteskedés kísérte.¹³⁴ Őt Erdélyben már jól ismerték, s a magyar politikai élet is felfigyelhetett rá, mert az unióért és a reformokért vívott erdélyi küzdelemben ugyancsak kitűnt. Feltétlen híve volt Kossuthnak, aki viszont bizalmába fogadta. A magyar országgyűlésben ő szónokolt a legtöbbször a székelyek nevében, s mivel kitűnő szónok volt, gyakran tapssal kifejezett elismerést kapott képviselőtársaitól. A székely köznép s kisnemesség szerette, sőt a jobbágynép is saját érdekei védelmezőjének tekintette, mert az 1846-47-es erdélyi országgyűlésen a székely jobbágyság részére is kedvező úrbéri törvényt követelt. A liberális és konzervatív nemesség soraiban viszont számos ellenfele volt, mert túlzóan radikálisnak, sőt szélsőségesnek tartották - s nem éppen alaptalanul.¹³⁵

A magyar országgyűlés július 5-én nyílt meg, az erdélyi követek 10-én érkeztek a fővárosba. Az országgyűlés Pálffy Jánost, Udvarhelyszék követét alelnökkévé, Keller Jánost, Székelyudvarhely képviselőjét pedig titkárrá választotta. Többen vettek részt az Unió-bizottságban, amelyet az erdélyi országgyűlés választott meg, és amellyel Kossuth igen szoros kapcsolatot tartott fenn, de ettől függetlenül is tárgyalt a székely követekkel.

A székelyek nevében az első s következményei által is jelentős felszólalás a képviselőház július 11-i ülésén hangzott el. Berzenczey László a szónoklatát tulajdonképpen Kossuth Lajos nevezetes véderő-szervezésével kapcsolatos tervének támogatására építette fel. Örömet fejezte ki azon nap iránt, s mint első székely felszólaló, „székely nemzete nevében” üdvözölte a szabadságot. Ha ő most feltárná a székelység sebeit - mondotta -, a parlament „bizonyosan a székely sérelmeket” tűzné napirendre, annyi ott a panasza. De most nem ennek az ideje; a követek később szeretnék a székelyek jogait kivívni.¹³⁶

Amellett, hogy a beszéd tartalma is figyelmet érdemelt, mert valóban a legidősebb kérdést részesítette előnyben, Berzenczey újabb bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy Kossuth politikájának a támogatója. Ezt Kossuth is tudomásul vette, s ezentúl a székelykérdésben elsősorban rá, Berzenczeyre alapozott. Bizalma teljes volt, s később igyekezett minden támadás ellen megvédeni és új, fontos feladatokkal megbízni, de különösen a nyári hónapokban a többi székely képviselő véleménye is érdekelt. Erre mutat az is, hogy 1848 júliusának utolsó hetében egy Batthyánytól kapott Erdélyre vonatkozó beszámoló¹³⁷ hátára írta azt a

134

„Aki sánta, csak sántikál,
A rossz kaszás rosszul kaszál,
S mint hogy Petelei pipál,
Éljen pechovich Kemény Pál.
Csúf, ki fészket legazolja,
S a ki szavát megmásolja.
Drága madár, köszöntelek,
Bőbeszédű Dósa Elek.

Fontos az uniós zászló,
Éljen Berzenczey László.
Minthogy tégedet szeretünk,
Te leszel egyik követünk.
S figyeljetelek kérésemre,
Másik legyen Antal Imre.
Józan ész és tiszta kebel,
Székel [!] ügghöz e kettő kell.”

(Csizmadia Andor: i. m. 84.)

¹³⁵ Pálffy János lesújtó kritikát írt róla, erősen eltúlozva emberi gyengéit s székely kormánybiztosként elkövetett hibáit. Vö. *Magyarországi és erdélyi urak*. Szerk. Szabó T. Attila. Kv. 1939. 80-84.

¹³⁶ Közlöny 1848. júl 23. 44. sz. 139.

¹³⁷ Teleki Domokos feltárta Erdély súlyos helyzetét, s kitért a székelykérdésre is.

véleményét, hogy a „székelyekből, tekintettel oláhra, magyarra, speciális comissiot hívnék össze - sérelmeik orvoslása melletti coordinatiojukra”.¹³⁸ (Kiemelés tőlem - E. Á.)

Nincsen tudomásunk róla, hogy ez a külön székely bizottság létrejött volna, de arra, hogy Kossuth tárgyalta a székely követekkel, bőven találunk bizonyítékot a korabeli történeti forrásokban.

Az első kérdés, amellyel a pesti országgyűlésnek székely sajátosságként szembe kellett néznie, a székelyföldi jobbágyszabadítás ügye volt. Alighogy megkezdődött a parlamenti munka, megérkezett Erdélyből Perényi Zsigmond országgyűlési biztos levele a belügyminiszterhez, amelyben jelezte, hogy a székelyek közt a készülő erdélyi jobbágyszabadító törvény nem lesz alkalmazható, mert a székelység Háromszéken és Csíkszékben nagyon elszaporodott, a föld viszont kevés, tehát nincs amiből a jobbági igényeket kielégíthessék.¹³⁹ Kossuth ezért felkarolta Perényinek azt a javaslatát, hogy a székelyföldi jobbágyszabadítás megoldását, általában a túlnépesedés kérdését összekapcsolják az áttelepítéssel, és ebbe az akcióba vonják be a moldvai csángóságot is.¹⁴⁰ Mint pénzügyminiszter, már július 26-án törvényjavaslatot nyújtott be „a kincstári javakon eszközendő magyar telepítésekről”.¹⁴¹ A törvényjavaslat vitájában Kossuth előterjesztését támogatva felszólalt Berzenczey László is, hangsúlyozva, hogy az áttelepítést a „honvédelem eszközének tartja”.¹⁴² Nem véletlen tehát, hogy Kossuth Berzenczey Lászlót nevezte ki telepítési kormánybiztosnak.¹⁴³ Ezzel megkezdődött kettőjük közvetlen együttműködése. A telepítés azonban elmaradt, egyrészt a telepítésre kiszemelt Délvidék háborús helyzete miatt, másrészt a székelyek nem voltak hajlandók áttelepedni.¹⁴⁴

A telepítési terv megghiúsulása egyben a székely jobbágyszabadítás megoldásának elodázását is jelentette, ami tovább növelte a Székelyföldön a társadalmi feszültséget, kitűnő talaját szolgáltatva az unióellenes és magyar nemességellenes propagandának. Az újoncoszás során, különösen Udvarhelyszéken, ennek számos megnyilatkozásával találkozott a sorozóbizottságok.¹⁴⁵

Az amúgy is túlterhelt pesti országgyűlésnek ugyancsak sok fejtörést okozott a székelykérdés, mert már a telepítési törvény vitája során, augusztus elsején napirendre került a székely határőrkatonaügy ügye is. Ez Fábián Dániel kézdivásárhelyi követnek azzal a bejelentésével kezdődött, hogy tudomása szerint a bécsi kormány a székely katonaságnak különféle kedvezményeket ígért helyzetének javítására.¹⁴⁶ A képviselő szerint el kellene kerülni, hogy „a

¹³⁸ MOL az 1848-1849-i Minisztériumi Levéltár (a továbbiakban: MLt). Miniszterelnökség 572/1848. - KLÖM XII. 316.

¹³⁹ Perényi Zsigmond a belügyminiszternek. MOL MLt Belügyminisztérium 487/1848.

¹⁴⁰ E kérdésről bővebben Spira György: *A magyar negyvennyolc és a csángók. = A tudomány szolgálatában.* Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 305-318.

¹⁴¹ Boér János és Csizmadia Andor: *Az 1848-49. évi népképviselői országgyűlés.* Bp. 1954. 559-560.

¹⁴² A vitát I. Közlöny 1848. aug. 2.

¹⁴³ MOL MLt. Pénzügyminisztérium 1441/1848/E. - KLÖM XII. 665.

¹⁴⁴ Pálffy János: i. m. I. 23.

¹⁴⁵ Egyed Ákos: *A társadalmi kérdés Udvarhelyszéken az 1848-1849-es forradalom idején.* Aluta 1980. 155-170.

¹⁴⁶ Közlöny 1848. aug. 3.

székelység az ellenség befolyása alá kerüljön”.¹⁴⁷ Mikó Mihály csíkszéki követ ezért a székely határőri sérelmek azonnali orvoslásáért emelt szót.¹⁴⁸

Kossuth nyomban hosszasan foglalkozott ezzel a kérdéssel, kijelentve, hogy ebben a bécsi kormány illetéktelen, de a magyar törvényhozásnak cselekednie kell. Ezért a „székely követ urak”-hoz intézve szavait, kiemelte azok illetékességét, mivel a magyar minisztérium tagjai „testvérek bár”, de a hosszas különállás miatt a székely viszonyokat nem ismerhetik; és ez alól maga sem képez kivételt. A székely követekre vár tehát az a feladat - mondotta -, hogy olyan törvényjavaslatot kezdeményezzenek, „mely a székely nemzet megnyugtatóra egyrészről, de más részről azon biztonság fenntartására is szolgáljon, melly (!) *a székely nemzet hazafiúságának alapjára fektetve, a közös haza érdekében áll*”. (Kiemelés tőlem - E. Á.) Ez lesz a legrövidebb út. Tegyük magukat a székely követ urak érintkezésbe a miniszterekkel; de „jöjjön bár a törvényjavaslat ministertől vagy nem-ministertől, ez mindegy, csak hogy minél előbb initiáltassék, az kívánatos”.¹⁴⁹

Jól látható, hogy a székely követek kivételével minden felszólaló, Kossuth is oly törvényjavaslatot várt, amely úgy oldaná meg a székely határőrség sérelmeit - voltaképpen a határőri rendszer megszüntetését -, hogy valamilyen formában a fegyveres székelység együtt maradjon, mert ez katonapolitikai szempontból indokoltnak látszott. De a székelység semmiképpen sem értette, hogy miért nem lehet azonnal kimondani az osztrák típusú határőrség eltörlését, amelytől a „madéfalvi veszedelem” óta annyit szenvedett. Az egyszerű székely logikája érthető, aminthogy az is, hogy a sok huzavona elbizonytalanodást okozott soraiban. Kossuth felismerte a lehetséges kedvezőtlen következményeket, és maga látott hozzá a határőrségtől független székely katonai erő megszervezéséhez.

Kossuth és a székely haderő szervezése

Kossuth a minisztertanácstól augusztusban felhatalmazást kapott önkéntes mozgó csapatok szervezésére, s konkrétan egy székely lovas csapat megalakítására is. Urbán Aladár kutatásai szerint Kossuth már júniusban szeretett volna hozzáfogni a haderő szervezéséhez, de akkor Batthyány erre nem adott engedélyt. Most élve a lehetőséggel, a már sokszor emlegetett Berzenczey Lászlót augusztus 17-én egy székely könnyűlovas-sereg toborzására kormánybiztossá nevezte ki. Érdekes odafigyelni, hogy Kossuth valóban személyes ügyének tekintette a székely haderő szervezését. Berzenczey kinevezési okmányában ezeket olvashatjuk: „A ministeri tanács által, egy önkéntes szabad könnyű lovas seregnek Erdélyből s főleg a harcias derék székelység köréből toborzás útján kiállítására felhatalmaztatva, Önt mint már a székely telepítések ügyében különben is kinevezett Ministeri Biztosomat, ezennel az elől nevezett ügyben is Kormányi Biztosul kinevezem, meg várva Öntől teljes bizalommal, hogy erdélyi véreinek s különösen a vitéz székelységnek hazafias szellemét fáradhatatlan eréllyel felhasználva [a sereget] gyorsan kiállítsa, felszerelje, felfegyverezze, s oly karba helyezze, miszerint a ministeri helybenhagyás mellett ki nevezendő vezér” alatt kész legyen a szolgálatra.¹⁵⁰

Berzenczey mellé katonai tanácsosként Gál Sándor székely határőrtisztet nevezte ki, aki már a reformkorban kapcsolatban állt az erdélyi magyar nemzeti mozgalommal. A szervező

¹⁴⁷ KLÖM XII. 656-657.

¹⁴⁸ Közlöny 1848. aug. 3.

¹⁴⁹ KLÖM XII. 659.

¹⁵⁰ A kinevezési okmány MOL MLt Pénzügyminisztérium 1438/1848/E.

központot Marosvásárhelyen állították fel. Augusztus 28-án kelt jelentésében Berzenczey a rá jellemző optimizmussal írta Kossuthnak: „A hír, miként Minister ér tervezete szerint egy lovas sereg alakíttassék, már átvillant egész Székelyföldön, és minden felől azon kedvező tudósítások érkeznek, hogy a lelkes fiatalság kellő buzgalommal kíván ezen seregbe soroztatni.”¹⁵¹ Szerinte egy 1500 fős lovas sereg alakítása rövidesen bizonyosra vehető. Egy Kossuthhoz címzett másik jelentésében ágyúútreg és műszaki alakulat szervezésének a lehetőségét is felvetette; mindezekhez pénzt és fegyvert kért.¹⁵² Berzenczey tehát egyre nagyobb terveket szőtt.

Kossuth Lajos augusztus 30-án részletes utasítást küldött a szabad lovas sereg alakításáról: 3000 lovasra számolt, sőt már egy 1200 főnyi székely honvéd zászlóalj létesítéséről is szólt. Így kerekedett ki fokozatosan a császári főparancsnokságtól független székely haderő terve.

Felmerül a kérdés: szükség volt-e erre a haderőre? Válaszként legyen szabad megemlíteni, hogy szeptember nemcsak a szűkebb Magyarországon, de Erdélyben is fordulatot hozott az osztrák hatalommal fennálló addigi viszonyban. A császári haderő képviselői nyíltan felmondták az engedelmisséget a magyar kormánynak, s a szeptember 15-én összeült balázsfalvi román gyűlés 195 ezer népfelkelőből alakítandó haderő felállítását határozta el. Puchner a magyar nemzetőrök lefegyverzését szorgalmazta, Urban ezredes, a II. román határőrezred parancsnoka megkezdte a falvak felesküdtetését a császár hűségére. Az erdélyi magyarság a székelyektől várt segítséget.

Berzenczey seregvezető munkája útjában azonban igen erős akadályok emelkedtek. Hiányzott a fegyverzet, s ellenfelei, miután Kossuth a pénzügyminiszerségről lemondott, még inkább gáncsoskodni kezdtek. Berzenczeyt ez annyira elbizonytalanította, hogy szeptember közepén kétségbeesve kérdezte meg a másodsor is miniszterelnöki megbízatást kapott Batthyánytól (nem Kossuthtól!): „Én főként ezen lovas csapat alakításában kérek parancsot, ha már folytathatom-é vagy sem?”¹⁵³

Batthyány miniszterelnök szeptember 20-án keltezett rendelete válaszként tekinthető a fenti kérdésre, bár valószínűleg attól függetlenül keletkezett. A Berzenczeynek szóló nyílt rendelet szövegét Vay kormánybiztosnak a következő szavakkal mutatta be (a rendelet szövege sokatmondó): „Az úgynevezett Kossuth huszároknak (kik helyesebben Mátyás huszároknak nevezendők) Debrecenbe áthelyezésére idezárok egy nyílt rendeletet, azok parancsnokának szólót.” Berzenczeynek pedig ezeket írta: „Jelen soraim által kötelességébe teszem Önnek, hogy eddig besorozva levő minden egyénével azonnal Debrecenbe útnak induljon, hol a besorozottak számához képest elszállítás [!] iránt előleges rendtartás lesz téve, és ahol magamiheztartás végett a további parancsot veendi.”¹⁵⁴

Nem kétséges, hogy a miniszterelnök Vay helyzetét akarta megerősíteni, aki már többször panaszkodott Berzenczey tevékenysége miatt. De nem kétséges az sem, hogy intézkedésének Kossuth-ellenes éle is volt. Vay teljhatalmú kormánybiztos Batthyány békülékeny politikáját képviselte Erdélyben, Berzenczey Kossuth keményebb vonalának volt a szószólója. És ez már-már személyes összecsapás formáját öltötte, mert Berzenczey a rá nehezedő nyomás

¹⁵¹ Berzenczey László Kossuth Lajos pénzügyminiszternek. MOL MLt Pénzügyminisztérium. Nem iktatott. - KLÖM XII. 841.

¹⁵² MOL MLt Kossuth Lajos-gyűjtemény 25/1848.

¹⁵³ Berzenczey László a miniszterelnöknek. MOL OHBL 126/1848. Ezt az adatot Hermann Róbert kollégának köszönöm.

¹⁵⁴ MOL Vay Miklós kormánybiztos iratai. 3. cs. 1145/1848.

ellenére nem volt hajlandó meghátrálni. A Debrecenbe való átköltözésből nem lett semmi, sőt elhatározta, hogy a Székelyföldre nézve teljhatalmú kormánybiztosi kinevezést kér.¹⁵⁵ Kérelmét éppen aznap fogalmazta meg a miniszterelnökhöz, amikor Batthyány aláírta azt a rendeletét, amely Berzenczeyt a debreceni átköltözésre utasította.

Berzenczey maga mögött érezte Kossuth támogatását, s törekvéseit az a parlamenti döntés is segítette, amely előírta: „a székely katonaságnak [határőri rendnek, amely még mindig Puchner parancsnoksága alatt állt] törvénytelen és sérelmes rendszerét meg kell szüntetni”, s nyomban tíz székely követ beadványban kérte a belügyminisztert, küldje őket kormánybiztosi megbízatással a Székelyföldre, hogy a parlamenti döntésnek érvényt szerezzenek.¹⁵⁶

Kossuth ezt az álláspontot támogatta: „Az erdélyi határőrség sérelem [...], sérelmet pedig kötelessége a ministériumnak megszüntetni.”¹⁵⁷

Mivel a szervező munka jószerint elakadt, Berzenczey igen merész lépésre határozta el magát: szeptember végén kiáltványt tett közzé székely nemzeti gyűlés összehívásáról eredetileg október 1-re a Székelyudvarhelytől nem messze fekvő Agyagfalvára. A kiáltvány szerint a székely nemzeti gyűlés programját három pont képezi: 1) Egy három személyből álló ideiglenes székely kormány választása, amely a magyar kormány fennhatósága alatt működik. 2) Egy székely nemzeti tábor létesítése és 3) a „székely nemzet régi szabadságainak visszaszerzése”.¹⁵⁸ Rendkívül merész program volt ez, amelyet azonban sem a Gubernium, sem a magyar kormány nem fogadott el.

Kossuth előzőleg nem tudott Berzenczey újabb lépésének tervéről. Utóbbi az „Országos Honvédelmi Bizottmány Elnökének Kossuth Lajos úrnak” október 12-én írt levelében „a magam fejétől” kezdeményezett lépésről ír, amelyben hírül adja a székely nagygyűlés összehívását. Tettét azzal indokolta, hogy: „Mióta ministerségről lelépése megtörtént, azóta megvagyom akadva munkálkodásom, ha nem is egészen.”¹⁵⁹ A továbbiakban azt írta, hogy az állami pénztárból nem kapott pénzt, mert eldugták, s félő, olyan „eszközökhöz kelletik nyúlni, amit még nem akarnék”¹⁶⁰, azaz hogy erőszakhoz ne kelljen folyamodnia, a Székely Nemzeti Gyűléstől kér felhatalmazást tetteihez. Elhatározásának egy másik oka: a Latour futárjától elkobzott levél Puchnert fegyveres fellépésre szólította fel a magyar kormány ellen. „Itten tábor alakul - írta Kossuthnak -, én nem várva a Gubernium reactionalis működését, magam fejemtől Székely Nemzeti Gyűlést hirdettem.” Azt is tudtul adta, hogy a gyűlés elnökévé Kossuth Lajost szerette volna meghívni, de e tervétől elállt, tekintettel nagyfokú elfoglaltságára.¹⁶¹ Kossuth már elindult a feldunai táborba, amikor Berzenczey levelét az Országos Honvédelmi Bizottmány megkapta. Az írás alapján Pálffy János válaszolt rá, bizonyos azonban, hogy Kossuth tudomásul vette Berzenczey jelentését, és maga intézkedett, hogy segítséget kapjon, ezt azonban a kialakult helyzet miatt nem sikerült a Székelyföldre eljuttatni.

¹⁵⁵ Berzenczey a miniszterelnökhöz. MOL Vay Miklós kormánybiztos iratai. 3. cs. 113/1848.

¹⁵⁶ Jakab Elek: i. m. 380.

¹⁵⁷ *Kossuth Lajos iratai* (a továbbiakban: KLI) XI. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1905. 370.

¹⁵⁸ KvÁLvt Udvarhelyszék Levéltára. A kormánybiztos iratai 1-255/1848. - MOL Erdélyi Törvényhatósági Levéltárak. Gubernium Transylvanicum (in politicis) 11229/1848.

¹⁵⁹ MOL OHBL 1303/239/1848/E.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Jakab Elek szerint Udvarhelyszék vezetősége Pálffy János által továbbította a meghívást: i. m. 383.

Berzenczey terve ijedelmet váltott ki a Gubernium körében s a liberális magyar politikusok közt is, mert a székely gyűlés összehívását és azon Kossuth tervezett elnökségét összefüggésbe hozták Kossuthnak a már akkoriban sokat emlegetett állítólagos diktatúra-tervével.

Marosszék főkirálybírója, Toldalagi Ferenc, Berzenczey régi s konok ellenfele már október 2-án azt írta Batthyány miniszterelnöknek (nem tudván a miniszterelnök lemondásáról), hogy „a Székely Nemzeti Gyűlésen való elnökség indítványa” a „Pesten nyilvánult diktatúrai hajlamokkal van összefüggésben, mely eszmének hogy itt kik a prófétái, nem nehéz átlátni”.¹⁶² A következő napon, október 3-án a Gubernium feliratban arra kérte Batthyány (volt) miniszterelnököt, hogy Berzenczey „további teendőitől felmentendő”, mivel túllépte hatáskörét.¹⁶³ A kialakult helyzet miatt Berzenczey bejelentette lemondási szándékát Vay Miklós teljhatalmú kormánybiztosnak, aki értesítette erről a Honvédelmi Bizottmányt, azonban Kossuth a leghatározottabban védelmébe vette. A Vayhoz intézett leiratában ez állt: „Berzenczey László kormánybiztos *lemondását* az országos honvédelmi bizottmány *elfogadhatónak nem vélvén* [kiemelés Vay Miklósé], azt hivatalának folytatására felszólította, miről országos biztos urat a felszólítás közlése mellett ezennel értesíti. A honvédelmi bizottmány, Kossuth Lajos elnök.”¹⁶⁴ Kossuth bizalmát tehát nem ingathatta meg semmiféle Berzenczey-ellenes fellépés, mert egyedül őt tartotta képesnek a székelység mozgósítására a honvédelem rendszerében.

Miközben a Gubernium Berzenczey visszahívását kérte, Mikó Imre, a Főkormányzék ideiglenes elnöke Marosvásárhelyre utazott, hogy Berzenczeyvel tárgyaljon. Ennek eredményeként megváltoztatták a Székely Nemzeti Gyűlés programját, s Mikó maga vállalta annak elnökségét.¹⁶⁵

Az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés. Berzenczey vállalkozása és kudarca

Néhány hetes előkészület után, október 16-án mintegy 60000 székely gyűlt össze az agyagfalvi réten, a Nagy-Küküllő partján. Puchner tiltó parancsa ellenére megjelent a három székely határőrezred, bár hiányos létszámmal, mert két zászlóalj gyalogos és két szakasz huszár Magyarországon volt.

A nagygyűlés megszervezte önmagát, s Mikót közfelkiáltással elnökké választotta. Köréje tömörültek a pesti országgyűlésről megérkezett székely követek: Berde Mózes, Mikó Mihály, ifj. gróf Bethlen János és mások. Berzenczey és Gál Sándor csoportja a gyűlés vezetőtestületében kevesebb szavazattal rendelkezett, de ők a nagy számban összegyűlt és fellelkesített székelysége támaszkodhattak.

¹⁶² Jakab Elek: i. m. 383.

¹⁶³ MOL Vay Miklós kormánybiztos iratai. 3. cs. 1250/1848.

¹⁶⁴ Kossuth Lajos Vay Miklósnak. MOL Vay Miklós kormánybiztos iratai. 4. cs. 1574/1848.

¹⁶⁵ Mikó Imre beadványa a királynak. Mikó Imre iratai a kolozsvári Egyetemi Könyvtár megőrzésében. Leveleskönyve 78. köt.

Az első nap eseményei közt kiemelkedő fontosságú volt a Berde Mózes által felolvasott, testvérnepekhez intézett felhívás, amely kifejtette a székelység békés szándékát, az erdélyi népek szolidaritásának szükségességét.¹⁶⁶

A székely társadalom belső kérdéseinek rendezését volt hivatva előmozdítani az a határozat, amely kimondotta: jogban és köteleességben a Székelyföldnek minden polgára egyenlő.¹⁶⁷ Ez az elvi határozat a magyar forradalom vívmányaival teljesen összhangban állt, s a Székelyföld polgárosodásának ügyét is jobban szolgálta, mint az eredeti programnak az a kitétele, amely a régi székely szabadságjogok visszaállításáról beszélt. (Bár homályban maradt, hogy társadalmi vagy önkormányzati jogokra gondolt-e a kiáltvány szerzője.)

Ennek az elvi döntésnek az értelmében a nagygyűlés elhatározta az 1764-ben erőszakosan létrehozott székely határőri rendszer megszüntét, s a székely katonáskodást az országos normákhoz szabta. Ebből következően kimondták a székelyek elszakadását a Nagyszebenben székelő birodalmi főparancsnokságtól. Ezzel teljesült a forradalom kezdetétől annyiszor napirenden levő székelykérdés legfontosabbika, amelyet a nemzeti gyűlés nagy lelkesedéssel fogadott. Az már a Székelyföld államjogi helyzetére vonatkozó határozat volt, amely egyedüli illetékes kormányzatszerveként a magyar minisztériumot fogadta el, s a Guberniumot feloszlatandónak nyilvánította. Mivel a hadi helyzet miatt az összeköttetés Pest irányában nem volt fenntartható, a kormányhatalmat ideiglenesen Vay kormánybiztosra és a Pestről hazatért széki kormánybiztosokra ruházta.¹⁶⁸

A második napon, október 17-én kizárólag az önvédelem és a katonai tábor kérdéseiről folyt a vita. Mikóék az önvédelemben a három székely határőrezred jelenlevő egységeire kívántak támaszkodni, de az Erdély minden részéből érkező segélykérésekre való tekintettel a Berzenczeyék álláspontja győzött, amely szerint a jelenlevő összes harcképes férfiak azonnal katonai táborra alakulnak. E tábornak szerintük gyorsan ki kell indulnia az erdélyi magyarság védelmére. Mivel a közszékelység ezt a tervet fogadta el, mintegy 25-30000 fős haderőt szerveztek az agyagfalvi réten. Élére Sombori Sándort, a székely határőr huszárezred főparancsnokát nevezték ki, polgári biztossá pedig Berzenczey Lászlót választották meg. A székely haderő alig néhány napi előkészület után négy dandárba osztva kiindult az agyagfalvi táborból.

Kossuth ezekről az intézkedésekről csak később szerezhette tudomást. De tisztán kell látnunk: Berzenczey legfontosabb intézkedései nem álltak ellentétben Kossuth székelypolitikájával. Mielőtt a katonai alakulatokhoz indult, Kossuth október 17-én Vaynak részletes utasítást adott az erdélyi teendőkről.¹⁶⁹ Ő nagyrészt olyan intézkedéseket írt elő, amelyeket az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés már elfogadott. Lássuk ezeket: Kossuth elmozdította Puchnert - Agyagfalván már kimondták a székelyek elszakadását a császári főparancsnokságtól; Kossuth elrendelte a székely határőrség átalakítását - Agyagfalva ezt is elvégezte már; Kossuth elrendelte a Gubernium felosztatását - ugyanezt követelték Berzenczeyék is; Kossuth

¹⁶⁶ *Nemes anya Udvarhelyszékben keblezett Agyagfalvi téren az úgy nevezett Fonsika-pataka mellett őseink tanácskozó és törvényhozó helyén 1848. október 16-án kezdődött s Hidvégi Mikó Imre kincstárnok megválasztott székel atyánkfia elnöksége alatt folytatott általános Székel Nemzeti Gyűlés Jegyzőkönyve.* Újrakiadás: Haáz Rezső Múzeumi Füzetek. Szerk. Zepeczaner Jenő. Székelyudvarhely 1994. 2.

¹⁶⁷ Kőváry László: *Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez.* Kvár 1861. 111.

¹⁶⁸ Keller János kormánybiztos az OHB-hoz. MOL OHBL 2167/1848.

¹⁶⁹ Kossuth Lajos Vay Miklóshoz. MOL Vay Miklós kormánybiztos iratai. 3. cs. 1213/1848.

utasította Vayt, hogy lássa el tüzérséggel a székelyeket - ezt kérte Berzenczey is. Több mint hipotézis tehát, hogy Berzenczey előzőleg ismerte Kossuth koncepcióját.

Berzenczey október 20-án számolt be Kossuth Lajosnak az agyagfalvi eseményekről. Ő magát ekkor „székely nemzeti fő Biztosnak” nevezte. Beszámolója szerint mintegy 25000 székely indult el, részint tűzfegyverrel, nagyrészt mégis dzsidákkal, kaszákkal vagy vasvillákkal felszerelve. A kiképzett határőr katonaság száma 2500 főt tett ki. A stratégiai cél a vármegyékbe való behatolás volt, a felkelt románság korlátozása, valamint Marosvásárhely és Kolozsvár közt az összeköttetés biztosítása. Ugyancsak Berzenczey jelentette, hogy a Székelyföldön készenléti állapotot hirdettek. Úgy gondolta, hogy ezek következtében a románok, szászok és a General Commando elfogadja a magyar kormánytól való függést. Tetteit a következőkkel indokolta: ha nem cselekedett volna így, „Erdélyben a reactio befészkelvén magát”, a magyar ügy veszélybe került volna. Annál inkább, mivel Urban ezredes „egy második Jellachich [!] gyanánt akart föllépni”, s már számtalan románt, sőt erőszakosan magyarokat is felesküdtetett a császár hűségére. A haderő fenntartása érdekében pénzt s 24 ágyút kért, valamint a Magyarországon levő székely alakulatok hazaküldését is.¹⁷⁰

Berzenczey következő fennmaradt jelentésében, október 25-én megismételte korábbi kéréseit, és újakat is megfogalmazott. A jelentést futár vitte Kossuthhoz, aki azonban akkor a hadseregnél tartózkodott. Emiatt a futár a Honvédelmi Bizottmánytól hozhatott választ Marosvásárhelyre.¹⁷¹ Ebben arról értesítik Berzenczeyt, hogy a kért pénzt már elküldték Vay kormánybiztoshoz, útnak indult a 12 ágyú is, de fegyvert nem küldhetnek, mert nincs ahonnan. A választ Kossuth szokásos szavaival zárta a fogalmazványt író (bizonyosan Pálffy János): „Ön hazafiságától és erélyességétől megvárja az Országos Honvédelmi Bizottmány, hogy valamint eddig, úgy ezután is elkövetend mindent, hogy a lázadók megfékezésével Erdélyben a nyugalmat és törvényes rendet helyreállítsa.”¹⁷²

Kossuth a táborból való visszaérkezése után Berzenczey beszámolóiból tájékozódott a székelyföldi helyzetről, amelyről akkor nem tudhatta, hogy kedvezőtlen fordulatot vett. Kezdeti sikerek után ugyanis a székelyek vereséget szenvedtek a jobban felszerelt, ágyúkkal rendelkező, jobban vezetett császáriaktól. A székely tábor felbomlott, a császári csapatok és a román népfelkelők megszállták Marosszéket és Udvarhelyszéket, Csíkot pedig Dorschner ezredes semlegesítette. Neki, valamint Beczman ezredesnek nem kis szerepe volt a székely katonaság szétszéledésében. Egyedül Háromszék védte meg magát az odamenekült székely tábor maradványaival, köztük a Berzenczey-féle Kossuth-lovasok támogatásával.¹⁷³ Csak itt bontakozott ki az önszerveződésből és a székely tehetségből az az erő és lendület, amelyre Kossuthék már 1848 márciusában számítottak.¹⁷⁴

Visszatérve Agyagfalvához: a több mint 30000 (!) fős katonai erő akkor hullt szét, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá. November 17-én Urban csapatai elfoglalták Kolozsvárt, s hamarosan kiszorult a magyar haderő - Háromszék kivételével - egész Erdélyből. A magyar

¹⁷⁰ Berzenczey Kossuth Lajosnak. MOL OHBL 1946/1848. - Berzenczey nem említi, hogy a hivatalos Jegyzőkönyv köszönetét fejezte ki Kossuth Lajosnak, az „alkotmányos szabadság bajnokának” (Jegyzőkönyv... 6).

¹⁷¹ A fogalmazvány írójának írásmódja alapján Pálffy Jánost ismertük fel.

¹⁷² MOL OHBL 1969/1848/E. Ezt az adatot Hermann Róbert történésznek köszönöm.

¹⁷³ Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848-49-ben*. Kvár 1896. 30.

¹⁷⁴ Egyed Ákos: *Háromszék...* 59.

nemzetőrseket lefegyverezték, többezernyi polgári személy esett áldozatul a császáriaktól támogatott román népfelkelésnek.¹⁷⁵

Mi okozta a székely tábornak ezt a tragédiával felérő kudarcát? Ahhoz, hogy a székelység 1848 végén sem talált igazi önmagára, nem volt képes sem az elvárásoknak, sem az önmaga állította mércének maradéktalanul megfelelni, kétségkívül hozzájárult a székelykérdések megoldatlansága. Láttuk: sem a székely határőrség megszüntetését - ez volt a székelyek legtöbbet hangoztatott kívánsága -, sem a jobbágyfelszabadítást nem sikerült törvényesen rendezni. Zavart keltő volt a politikai helyzet is: 1848 márciusától decemberig gyakorlatilag három központi szerv egymásnak igen gyakran ellentmondó intézkedéseire kellett figyelnie a székelységnek, a Kolozsvárt működő Guberniumra, a magyar kormányra, valamint a Nagyszebenben tevékenykedő osztrák katonai főparancsnokságra. Ez pedig megzavarta a székelység gondolkozását, és elbizonytalanodáshoz vezetett.

Kossuth először maga is csak a parlamentáris rendezések útját tartotta járhatónak; a pesti országgyűlés székely követivel együttműködve kísérelte meg rendezni az említett problémákat. De látva ennek eredménytelenségét, még idejében, 1848 augusztusában a kormánybiztosi intézményhez folyamodott. Berzenczey kinevezésével nem csak az osztrák katonai parancsnokságtól független székely haderőt kívánta létrehozni, hanem a székelység egységét is biztosítani szerette volna. Tervét azonban akadályozta a magyar központi vezetésben fellépő széthúzás: a közte és Batthyány miniszterelnök közt kialakult ellentét, amely begyűrűzött Erdélybe és a Székelyföldre is. Berzenczey tevékenységét inkább gátolta, mint segítette Vay kormánybiztos s a Gubernium, miközben Puchner tábornok ravasz taktikával készítette elő a magyar forradalom elleni nyílt támadást. Berzenczey és hívei Kossuth nevében ugyan mozgósítani tudták a székelyeket az agyagfalvi nagygyűlésen a honvédelem érdekében, de a vállalt feladatra nem tudták kellően felkészíteni. A szervező tevékenység is sok kívánnivalót hagyott: minden fegyverért a Honvédelmi Bizottmányhoz, Kossuthhoz folyamodtak, holott később Háromszéken Gábor Áronék e téren is megmutatták a helyi cselekvés eredményességét.

Berzenczey tehát nem menthető fel a felelősség alól. Egyrészt erejét meghaladó feladatra vállalkozott, másrészt teljhatalomra való törekvésével maga is hozzájárult a Kossuth kezdeményezte szerveződés iránti bizalmatlanság növekedéséhez a liberális politikusok, a Gubernium és Vay kormánybiztos részéről.

Kérdés, hogy mindebben mennyi lehetett a Kossuth Lajos és az Országos Honvédelmi Bizottmány felelőssége.

Kossuth Berzenczeyt konkrét feladattal bízta meg: az erdélyi s különösen a székelyföldi könnyűlovas-sereg megszervezésével. Erre Berzenczey kétségkívül alkalmas volt, annál is inkább, mivel őt a mellérendelt hivatásos katonatiszt, Gál Sándor segítette. Berzenczey azonban fokozatosan túllépte hatáskörét, amikor a Székelyföld teljhatalmú kormánybiztosa akart lenni. Úgy látjuk, hogy e törekvésében Kossuth politikája inkább bátorította, mintsem fékezte, akaratlanul is táplálva a diktatúrával kapcsolatos feltételezéseket. A Berzenczey és az erdélyi magyar politikusok közti hosszas vita és huzavona sok időt és energiát felemésztett, aminek az önvédelem úgynevezett kárát.

De ha Kossuth elképzelését Berzenczey nem is tudta beváltani, ez nem jelenti azt, hogy Berzenczey székelyföldi tevékenysége teljesen hiábavaló vagy egyenesen káros volt, mint ellenfelei állították. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az általa összehívott agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés jelölte ki véglegesen a székelység helyét a magyar polgári nemzetben. Az agyagfalvi gyűlés eredményeként értékelhetjük, hogy fokozta a székelység

¹⁷⁵ Kőváry László: *Erdély története 1848-49-ben...* 101-103.

cselekvőkészségét. Az agyagfalvi határozatok nélkül Háromszék nem lett volna képes nevezetes önvédelmi harcának megvívására, sem a székely haderő arra, hogy csatlakozzék Bem erdélyi hadjáratához, amelyben meghatározó erőt jelentett.

Kossuth székelypolitikája¹⁷⁶ Berzenczey László és Gál Sándor által vezetett az 1849-es sikerhez. Kossuth Bem tábornokban találta meg azt a katonai parancsnokot, aki képes volt mozgósítani az egész székely haderőt. Viszont Bem székely katonapolitikájának ihletője s nem kis mértékben megvalósítója az a Gál Sándor ezredes volt, akit Kossuth nevezett ki korábban Berzenczey mellé hadszervezőnek. A székelység és Kossuth együttműködése - időnkénti zavarai ellenére - a székely történelem egyik igen jelentős, a nemzeti tudatba mélyen bevésődött fejezete.

¹⁷⁶ Kossuth 1849-i székelypolitikájával külön szándékozunk foglalkozni.

Pölöskei Ferenc

Kossuth és az államforma kérdése a szabadságharc idején

A modern polgári jogállam alkotmányjogi-jogelméleti alapvetése a felvilágosodás kiemelkedő gondolkodóinak munkásságában lelhető fel. Lényegét az államhatalmi ágak megosztásában, egyensúlyában és a politikai, emberi, személyes szabadságjogok teljességének biztosításában összegezték. Eszerint a demokratikus jogállam formája alkotmányos monarchia vagy köztársaság lehet. Ennek a jogállamiságnak a szabatos megfogalmazásáig a XIX. századi Magyarországon, építve a felvilágosodás, a modern alkotmányosság úttörőire és klasszikusaira - lépcsőről lépésre, fokozatosan és sajátos új nyomvonalon - Kossuth ért el, 1851. évi Alkotmánytervében. Ennek a hosszú és tekervényes útnak a teljes áttekintését nem tekinthetem feladatomnak, inkább csak a végkifejlet néhány jellemző vonását villanthatom fel.

Kossuth figyelmét elsősorban az angol, a francia, a norvég, a belga és az amerikai alkotmány ragadta meg. Németül, franciául jól tudott, s így olvashatta a műveket, alkotmányokat, angolul pedig börtönévei alatt tanult meg, így az amerikai alkotmányt eredeti szövegében is tanulmányozhatta. Franklin életrajza már 1818-ban megjelent az Erdélyi Múzeumban ifj. Szilágyi Ferenc fordításában, Bajza József pedig 1832-ben tette közzé Washingtonról szóló írását.

Európában a monarchia intézményét és vele együtt a király, a császár, a cár rendkívüli hatalmát a közép- és a kora újkorban, századokon át misztikus hatalmaktól eredeztették. Számukra elsősorban a végrehajtó hatalom és a hadsereg vezetése terén szinte kizárólagos jogokat biztosítottak, ám a törvényhozásban és a bíróságok működésében is érvényesíthették akaratukat. Az abszolút monarchák kora ez, s rajtuk csak kevés helyen, ritka esetekben ütötték rést. Ide sorolhatók Angliában a Cromwell nevéhez kötődő törvények, amikor elfogadták például az 1647-ben kidolgozott, majd több vonatkozásban módosított *Agreement of the people*-t, a nép szerződését tartalmazó okmányt. Eszerint az alkotmányozó hatalom a népé, s a törvényhozás jellegét, felépítését, szerkezetét is megalkotja. A lényegi, tartalmi változást jelzi később az 1679-ben elfogadott *Habeas Corpus Act*, majd a 10 évvel későbbi, 1689. évi *Declaration of Rights*, illetve a *Bill of Rights*, amelyek a személyes szabadság védelmét, valamint a királyi hatalom korlátozását, illetve a polgárok politikai, emberi jogait biztosították.

Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg a németalföldi tartományok esetében is. Hosszú időn át sajátos, önálló történelmi utat járt Svájc. Miután a kantonok és a szabad városok kiállták a külső fenyegető veszélyeket, az 1648-as vesztfáliai béke önálló, szuverén államnak ismerte el a már 13-ra bővült kanton szövetségét. Kimondotta Svájc „örök időkre szóló” semlegességét is.

A polgári jogfejlődés teljességét, klasszikusnak tekinthető következetes útját a XVIII. század végi francia forradalom képviseli, mert romba döntötte az alapvető feudális intézményeket s a gazdasági, politikai igények szerint újakat alkotott. 1791. szeptember 3-án megteremtette a törvények törvényét, az írott alkotmányt, amelyet azután mintegy 14 követett. Az 1791. évi alkotmány a hatalmi ágak megosztását tartalmazta, a szuverenitást a nemzettől eredeztette és gyakorlásával még az „örökletes” királyt és az egykamarás Nemzetgyűlést bízta meg. Ezen belül a Nemzetgyűlést illette meg a törvényhozás joga, a király pedig a végrehajtó hatalom élén állt. Ez a struktúra azonban később több ízben is változott. 1792-ben az ország államformája a köztársaság lett. Ezt az 1793. évi jakobinus alkotmány is rögzítette, amely a népszuverenitás elve alapján a végrehajtó hatalmat közvetlenül a nép kezébe kívánta helyezni.

A polgári alkotmányjogi fejlődés útját áttekintve nem mellőzhetjük az 1831. évi belga alkotmány felidézését, mert hosszú ideig a polgári átalakulást kereső országok és politikusaik számára, különösen az 1848. évi európai forradalmak idején vagy később a balkánon is, szinte követendő példának számított. Keletkezése szorosan összekapcsolódott az 1830. júliusi párizsi forradalommal, melynek hatására Belgium kiszakadt a nagyhatalmak által diktált holland uralomból és önállóvá vált. Az ideiglenes kormány 1830. október 4-én deklarálta függetlenségét az alkotmányos monarchia keretében, majd a választások útján életre hívott 200 tagú Nemzeti Kongresszus 1831. február 7-én elfogadta az alkotmányt. Eszerint a törvényhozó hatalmat a parlament két háza - a képviseleti kamara és a szenátus - gyakorolja. A végrehajtó hatalom a parlamentnek felelős kormányt illeti. A király természetesen részt vesz a végrehajtó hatalom munkájában, de intézkedéseire miniszteri ellenjegyzés szükséges. Az alkotmány részletezte a bíróságok feladatkörét, a büntetőjogi esetekben elrendelte az esküdtisékek felállítását.

Az angol, dán, holland, svéd, norvég, belga monarchia is azért maradhatott fenn, mert nem ragaszkodott hagyományos kormányzati privilégiumaihoz, s miután az újat kereső, kutató törekvések nem az államforma megváltoztatására irányultak, megszülethettek az alkotmányos monarchiák. Mellettük születtek és éltek a köztársaságok.

A nyugat-európai polgári átalakulás által felvillantott politikai állomások természetesen évszázadokra kiterjedő eszmei gondolatvilágra, irodalomra építve jöttek létre. Ezúttal - természetesen vázlatosan - csupán Montesquieu nézeteit, illetve e témával összefüggő egyes elemeit elevenítjük fel.

Montesquieu Locke nyomán indult, amikor a hatalmi ágak megosztását és egyensúlyát rendszerbe fonta. Ezen belül a törvényhozó hatalom szerkezete és működése került figyelmének középpontjába is. Ennek alapján megkülönböztette egymástól államformákat is; ezek köztársasági, monarchikus vagy despotikusak lehetnek. Az abszolút monarchia viszonyai közepette különös gonddal foglalkozott a köztársasági államformával. Elemzi a polgár két arcát is a demokratikus köztársaságban, hiszen uralkodó, ám alattvaló is egyben. Egyfelől ugyanis alanyi jogon része a hatalom egészének, másfelől azonban alattvalója a polgárokból álló hatalomnak. Kiemelkedő hely jut ezért a nép által életre hívott állami főhatalomnak. Montesquieu a 18. század első felében nagyívű írásműveivel, gondolatainak merész vonulataival vált ismertté. A legnagyobb visszhangot élete főművével érte el; korábbi írásai is mintegy felkészülését jelzik *A törvények szelleméről* című művének megírásához, végső formába öntéséhez.

A társadalmi átalakulás és az önrendelkezés, a polgári jogállam programjának körvonalai - a már jelzett előzményekre építve - 1847 tavaszára már kirajzolódtak Kossuth elképzeléseiben. 1847. március 15-én a reformellenzék elfogadta az ő erre irányuló javaslatát, majd a júniusi konferencia jóváhagyta az *Ellenzéki Nyilatkozat* szövegét, amelyet az ő munkálatai alapján egy bizottság - Kossuth, Eötvös, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan, Teleki László és Deák - véglegesített. A nyilatkozat az ismert nemzeti sérelmek felsorakoztatásán túl alkotmányos és felelős kormányzást, a sajtó, az egyesülés szabadságát, Magyarország és Erdély egyesítését, a közteherviselés bevezetését, a törvény előtti egyenlőséget, a kötelező örökváltságot, az ösiség eltörlését is tartalmazta. Kossuthnak a Pest megyei követválasztásra elkészített programja több ponton - például a külügyi, illetve a büntetőbíráskodás és a jobbágyviszonyok terén - bővítette, részletezte az *Ellenzéki Nyilatkozatot*.

Az utolsó rendi országgyűlésen a reformellenzék került ugyan erőfölénybe, de a sok huzavona, a szokványos sérelmi politika vagy a válaszfelirati vita nemcsak elodázta, hanem kérdésessé is tette Kossuth akkori társadalmi és nemzeti programjának elfogadtatását is.

Ébrentartásáról elsősorban Kossuth gondoskodott, mert a mellékutakról újra meg újra visszavezette a vitát a főkérdések nyomvonalára.

1848 tavasza így nem érte váratlanul az országgyűlést. A párizsi, a bécsi és a pesti forradalmak hatására napok alatt végső formába öntötte és elfogadta a polgári jogállamiság legfőbb pilléreit tartalmazó törvényeket.

A pozsonyi rendi országgyűlés által elfogadott törvények és a Batthyány-kormány megalakulása után Kossuth szerepe immár nemcsak az alsótáblában, hanem az ország életében is meghatározóvá vált. Övé lett a kulcsszerep, s ez a forradalom későbbi szakaszaiban tovább erősödött. Elérkezett az az idő, amikor a politikus gondolatai, tervei, tettvágya elől elhárultak a nagyobb belső akadályok, s megnyílt az út az alkotmányos monarchia megvalósítása felé. S úgy tűnt: további céljait már könnyűszerrel elérheti, holott számos akadály tornyosult eléje.

Az 1848. április 11-én szentesített törvények szétérték a feudalizmus épületét, megalkották a népképviselői országgyűlést és a neki felelős magyar minisztériumot, továbbá a legfontosabb politikai szabadságjogokat.

A rendi alkotmányt, országgyűlést 1848-ban felváltó új törvényhozó hatalom, a népképviselői országgyűlés már nem a nemesi vármegye követeit tömörítette, hanem az új választójog és választási rendszer szerint megválasztott képviselőket. Az 1848. 5. tc. meghatározta az ismert országos képviselői választói jogosultságot és a választhatóságot. A végrehajtó hatalom síkján, az 1848. évi 3. tc. a „Független magyar felelős minisztérium alakításáról” rendelkezett. Az 1848. évi szentesített törvények közül azonban feltűnő módon hiányzik a bírói hatalom pontos meghatározása, szerkezetének, önállóságának szabatos leírása, holott éppen az 1843-1844. évi országgyűlés idején már elkészült a modern, polgári büntető törvénykönyv tervezete.

Bőven maradt persze még más tennivaló is az új rend teljes körű megteremtése és működése terén, erre azonban az adott viszonyok közepette nem kerülhetett sor. Ez a körülmény azonban nem csökkenti az említett törvények jelentőségét, hiszen éppen országos jellegük miatt a megoldatlanul hagyott vagy felemásan szabályozott kérdések széles körére is hatottak. Megemlíthetjük itt a jobbágyfelszabadítást, a megyerendszert, a nemzetiségi kérdést és Magyarország helyét az alkotmányos monarchia rendszerében. A jobbágyfelszabadítás ugyanis csak az úrbéres jobbágyokra terjedt ki, de nem érintette például a parasztok által használt maradvány- és irtásföldeket vagy a majorsági zsellérkérdést. A megyék polgári átalakítása is függőben maradt, mert itt - az országos képviselőválasztásokkal ellentétben - nem érvényesítették a népképviselői elvet, de a régi feudális megye sem maradt fenn változatlanul. Az Ausztria és Magyarország közötti viták pedig a külpolitikára, a hadseregre és a gazdaságra egyaránt kiterjeszkedtek.

A törvényhozó és a végrehajtó hatalmat taglaló törvények mellett azonban számos olyat találunk még, amelyek a polgári alkotmányosság megalapozását tartalmazták. Közülük kiemeljük a *közös teherviselésről* szóló. 8. tc.-et, a papi tízed megszüntetését tartalmazó 13. tc.-et, az ösiség eltörlését rögzítő 15. tc.-et, az 1848. évi 18. tc.-et a sajtószabadságról. A sort természetesen tovább folytathatnánk.

A magyar álláspont Kossuth egyeztető politikáján alapult, amely ekkor az időhúzásban, a várakozó taktikában öltött testet. A két fél álláspontja azonban szemlátomást távolodott egymástól, s egyre kevesebb esély maradt az egyezés számára. Mindezzel együtt immár az is kitűnt, hogy az áprilisi törvények a pillanat adta körülmények közepette születhettek meg, ezért eleve törékenyeknek bizonyultak.

Az úgynevezett magyar jakobinus mozgalom (Martinovics, Hajnóczy, Őz Pál) megsemmisítése után a köztársasági eszme sem a reformkorban, sem 1848-ban nem nyert jelentősebb

teret a politikai gondolkodásban. Jószerivel csak 1849 áprilisában, a *Függetlenségi Nyilatkozat* országgyűlési vitája során bukkant fel Debrecenben. Előzményének tudhatjuk a Ferenc József császár által 1849. március 4-én kiadott olmützi „alkotmányt”, amely Magyarországot önállóságától megfosztva koronatarományként sorolta az egységes osztrák birodalomba. Kossuth - válaszul a császár deklarációjára - április 12-én ismertette trónfosztási tervét a Honvédelmi Bizottmány, majd a képviselőház zárt ülése előtt, sokan azonban a döntés elhalasztását kérték. Néhányan ugyanakkor kevésnek tartották a trónfosztást, és vele egyidejűleg a köztársaság elfogadtatását is szorgalmazták. Kossuth csitította őket. Az európai kedvezőtlen politikai közvéleményre, elsősorban Párizsra és Londonra hivatkozott. Az országgyűlés plénuma április 14-én elfogadta Kossuth indítványát: a *Függetlenségi Nyilatkozat*ot. A magyar országgyűlés így deklarálta az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. Megkerülte azonban az államforma kérdését, elhalasztotta a döntést, de az államfői tisztségre kormányzó-elnöki megbízatással egyhangúlag Kossuth Lajost választották meg. Valójában tehát a külpolitikai megfontolások és a belső viszályok miatt felemás, illetve félmegoldás született. Az országgyűlés kimondotta ugyan a Habsburg-ház trónfosztását, új államfői tisztséget is alkotott, de nem szüntette egyben meg a királyság államformáját s nem deklarálta a köztársaságot. A nyilvánvaló ellentmondás radikális feloldására néha-néha még találkozunk egyes kísérletekkel, ezek azonban elszigeteltek és hatástalanok maradtak. 1849. május 4-én például Sillye Gábor képviselő Hajdúböszörmény város határozata szerint a köztársaság kikiáltására tett javaslatot, határozathozatalra azonban nem került sor. Hasonló sorsra jutott Hajdúnánás 1849. május 12-i határozata is.

A *Függetlenségi Nyilatkozattal* szemben akkor - az előzmények ismeretében ez természetes is - jelentősnek tekinthető személyiség nem tiltakozott. A megjelent véleményeket többnyire fenntartás nélkül, lelkesen üdvözölték. Ám olyanok is akadtak, akik e történeti jelentőségű döntés előnyeiről, illetve hátrányairól elmélkedtek.

Jókai Mór az Esti Lapokban megjelent, *Április 14-e* című írásában olvashatjuk: „Jegyezze föl a história e napot, a magyar nép jövő élete e naptól fogja számítani új esztendejét. E nagy napot nagy tettek kövessék. Legnagyobb tett legyen az tőlünk, hogy egyetértsünk: hogy pártokra ne szakadjunk. Ellenségeink erejét ez által nem növeltük s hisszük: hogy a magunkét sem fogyasztottuk. Mi a békét szerettük, de nem a halál alakjában, s ha a nemzet életének egyedüli feltétele az: hogy küzdjön, legyen bármilyen hosszú a küzdelem, elfogadjuk...”

Kossuth a döntés szükségességét hangoztatva kísérletet tett a nagyhatalmak megnyerésére. Békét és barátságot ígért számukra az önálló Magyarország részéről. „A magyar nemzet ezen határozata nem szenvedélyből, túlbizakodásból, avagy forradalmi viszketegből eredett, hanem ... jogszerű kénytelenség volt...”

A radikális, de kivételes realitást tanúsító Csányi László április 24-iki, Kolozsvárról Kossuthhoz írott levelében óv az elbizakodottságtól s a leskelődő veszélyekre figyelmeztet. „A fekete leves bizonyosan hátra van s csak ezután tálatlatik fel - de a vonaglás órái rövidek -, a kérdés jobbra vagy balra egy pár hó alatt lényeges részében eldől.” Tudjuk, Csányi sorait, balsejtelmét igazolta a történelem.

Kossuth már törökországi emigrációja idején kidolgozta *Alkotmánytervét*, amelyben az államszerkezet egészébe illesztve megtalálhatjuk a nemzetiségi kérdés megoldására irányuló javaslatát is. Különösképpen az utóbbit később tovább csiszolta, alakította, és 1862-ben *Dunai Szövetség* címmel tette közzé. Az 1851-ben Kütahyában keltezett *Alkotmánytervében* - ezt is tovább formálta - a polgári Magyarország tervét vázolta fel.

Ez az *Alkotmányterve* feltűnően hasonlít az 1831. évi belga alkotmányra. „Fő alapelv - írta - a népfelség vagy is önkormányzat. Nép alatt értem a honpolgárok egyetemét.” Tételeken felsorolta a szabadságjogokat, a gondolat, a sajtó szabadságát, a lelkiismereti - egyesületi,

vallási - szabadságot, az egyházi, nemzetiségi - közösségi - önkormányzatot. Részletezi a hatalmi ágak szerkezetét, és pontosan meghatározza feladatkörüket: „A törvényhozó hatalmat az országgyűlés gyakorolja. Az országgyűlés két házból áll. A népképviselők házából s a senatusból. A népképviselők közszavazat útján választó kerületenként választatnak. A senatus tagjait pedig a megyegyűlések választják. Minden megye két szenatort küld. Népképviselők és senatorok küldőik által visszahívhatók mindenkoron. A törvény meghatározza a visszahívás módját.” A törvényeket a parlament két háza hozza, de kihirdetésük előtt a felállítandó alkotmányszék azokat alkotmányos szempontból átnézi s kijelenti, alkotmányosak-e vagy nem. Az alkotmányörshék tagjait a senatus nevezi ki, nem lehetnek a törvényhozás tagjai, nem mozdíthatók el tisztségükből, s lemondásuk után „sem viselhetnek kormánykinevezéstől függő hivatalt”.

Az *Alkotmányterv* a végrehajtó hatalommal és a kormánnyal kapcsolatban az 1849. áprilisi *Függetlenségi Nyilatkozattal* összhangban vallja, hogy „az ország szerkezete megállapításában a nemzet kész legyen az európai viszonyok igényeit figyelembe venni”. Eszerint Magyarország államformája alkotmányos monarchia vagy köztársaság lehet. Mindkét államforma szerkezetével, működésével kapcsolatban kifejti véleményét.

„Ha monarchicus lenne a kormányforma - írta -, a nádori méltóság megtartására fontosságot helyezek. Országgyűlés által választandó vegyes ülésben, minden tag egyenlő szavazattal bírandván. (Szeretem, ahol lehet, megtartani a historiai alapot.) A nádor egész életére lenne választandó...

Ha ellenben (mit óhajtok, hogy a körülmények megengedjenek, az európai haladás különben is a demokratiai kormányformát mutatván ki a jövőndő postulatumaúl), ha ellenben köztársasági országlat fogadtatik el, a végrehajtó hatalom főnöke közszavazat útján leszen az országpolgárok összes egyeteme által választandó...

Az ország főnökének címéül (ismét historiai alapon) a kormányzó (gubernator) címet ajánlom. Hivatal ideje hat vagy kilenc év.”

Említettem már, hogy Kossuth különös érdeklődéssel kísérté az Egyesült Államok 1776. évi alkotmányát. A forradalom és szabadságharc leverése után is az Államokhoz fordult, „a szabadság dicső hazájához”, a „bátrak honához”, a földhöz, ahol „az emberiség nagy szíve dobog”.

1851. december 4-től 1852. július 14-ig az Egyesült Államokban tartózkodott. Számos előadást tartott, főleg a New York és Washington körüli városokban, továbbá Indiana, Ohio, New Orleans, Atlanta, Virginia, Massachusetts és más államokban. Columbusban mondotta: „Korunk szelleme a demokrácia. Mindent a népért és mindent a nép által. Semmit a népről a nép mellözésével. Ez a demokrácia.” Több alkalommal is hangoztatta: „Az Egyesült Államok igazán demokratikus köztársaság, ideális szövetségi rendszer.” Ő azonban az államszövetség, és nem az államok szövetségének híve.

Előadókörútján felkeltette a magyar ügy iránti rokonszenvet, mindenütt kivételes fogadtatásban részesítették. Lincoln mondotta a tiszteletére rendezett fogadáson: „Mi a magyarországi Kossuth kormányzóban a kontinensen a polgári és a vallási szabadság ügyének a legérde-mesebb és legkiválóbb képviselőjét látjuk. Amiért ő és nemzete harcolt mindaddig, amíg egy idegen zsarnok a természeti és a nemzeti törvények legszentebb elveit erőszakot elkövető fegyveres beavatkozása le nem taposta, az a szabadság barátai által mindenütt, de legkivált az Egyesült Államok népe által drágának tartott alapelvek ügye.”

Több támogatást azonban nemigen kapott. Még rosszabbul járt III. Napóleonnal, Mazzininek pedig nem volt lehetősége a segítségadásra.

Mindez azonban már meghaladja előadásom témáját.

Imreh István
***Az „úrdolgás világ”, Kossuth Lajos és negyvennyolc
a bálványosváraljaiak emlékezetében¹⁷⁷***

„Nagyon szívós a nép emlékezete, hallgat,
de nem felejt, s e nemfeledés hagyományilag
nemzedékről-nemzedékre száll...”

Kossuth Lajos

Erdélyben 1848 Szentháromság vasárnapján, június 18-án a közel 1400000 főnyi jobbágyságnak megszűnt robotolnia, „úrdolgás”, „paraszt” lenni. A feudalizmus rendszerének, a „rendi” társadalom szerkezetének tartóoszlopai meginogtak, majd porba hulltak. A nagy változás, a polgári átalakulás lehetőségei megnyíltak, és lassan ugyan, de új rend építhetett a romokon.

A bálványosváraljai falukutatás¹⁷⁸ során meggyőződhattunk arról, hogy ennek a Szolnok-Doboka megyei falunak a népe is a jobbágyság felszabadítását tartja 1848 nagy teljesítményének, és Kossuth Lajost tekinti a „rég világ” felett aratott győzelem vezérének. Előjáróban még csak azt szeretnők hangsúlyozni, hogy a bálványosváraljai falukutatók közel egy évszázaddal az események után faggatták, meséltették a falu népét, én pedig most, egy újabb fél évszázad múltán idézem szavaikat.

I. Kik voltak Bálványosváralja urai?

A váraljai falukutatók a jelent magyarázó tényezőket keresték a múlt időre emlékezők szavaiban. A földesurak, a birtokosok felől is a jobbágysággal való viszonyuk miatt érdeklődtek, hogy lássák: őrzik-e emléküket és miként vélekednek róluk.

¹⁷⁷ A kolozsvári egyetemi hallgatók 1941-1944 közötti években kísérelték meg - Venczel József vezetésével - a bálványosváraljai falumonográfia megalkotását. A „falukutatása” befejezetlen maradt. Az összegyűjtött anyagot az EME Levéltárban helyeztük el. A rendszerezett, dobozokba témakörök szerint elrendezett anyag - Venczel József bebörtönzése után - hozzáférhetetlenné vált. A Kossuth Lajosra emlékezés napjaiban sírja mellé szeretnénk volna megidézni a hajdani paraszti nép utódait is. Így született meg ez az írás, a fél évszázaddal ezelőtti jegyzetfüzetek, a gépettetésre, tanulmányozásra a törzsanyagból kieszedett cédulák alapján. Az „úrdolgás világ”, a feudális életformára való emlékezés - a közgazdaság, néprajz és történelem egybeszővődöttsége miatt is - az én kutatási területemmé vált. Mint ahogyan Markos Andrásnak jutott a szektás mozgalom, Tárkány Szűcs Ernőnek a jogszokások, Vincze Lajosnak a népdalok, Molter Péternek a hiedelmek vizsgálata és így tovább. Miután a gyűjtést befejeztem, a korosztályok, társadalmi rétegek, csoportok ellenőrzését Wass Judit végezte el, majd Szigyártó Sándor egészítette ki a hézagos részeket. Az első kiszálláskor készített jelzések, „probléma-feltáró cédulák” szintén nagy segítségemre voltak.

¹⁷⁸ A bálványosváraljai falukutatás irodalmához bevezetőként l. Venczel József: Az önismeret útján. Buk. 1980. 14-20, 137-141, 182-183. Legutóbb Venczel József születésének nyolcvanadik évfordulója alkalmával jelentek meg a váraljai monográfia-kísérletet is említő írások, hangzottak el értékelő előadások, l. pl. Művelődés XLVI(1994). 2. sz.

„Az egész község az uradalomé volt” - mondták. Ezt a nagyon távoli régiségben „Bálványos vára” testesítette meg, ahol olyan óriások laktak, akik egyik hegyről a másikra lépegettek, ahol az óriáskirály lánya apjának kötényébe szedegetett apró embereket mutogatott, akiket azután még a tatároktól is oltalmazni szeretett volna. A regék, mondák hiedelemvilágának kódéba burkolt valós elemek azután vajdák, fejedelmek regnálására utalnak, s arra, hogy a falu a várbirtok része volt. 1553 táján már csak romosodott maradványai vannak a várnak, s köveiből épül örököse, a szamosújvári erősség, amelynek ez a falu is tartozéka volt.

A fiskus birtokosztogatása rendjén jelentős részét ifjú Apafi Mihály adományozza Bánffy Györgynek. Különbözik sokasodnak az urak. Még Misztótfalusi Kis Miklós is tulajdonosává válik itt egy malomrésznek.¹⁷⁹

A XVIII. század derekán féltucatnyi főúri család, Szamosújvár és néhány kisnemes tekinthető Váralja birtokosainak. 1820-ban a kereskedők e gazdag városának 40 jobbágytelke van. A szomszédos szentbenedeki kastély urai, a Kornisok 53 jobbágyot robotoltatnak. 15 úrdolgás felett új birtokos, a Hersényi család rendelkezik.¹⁸⁰ Ők 1771-ben a fiskussal cserélik el Fogaras-vidéki örökségüket. Jósika Jánosné Csáky Rozáliának 29 parasztcsalád tesz szolgálatot. Ő az, aki Kolozsvárnak sétateret szervez, selyemfilandát, dologházat létesít.¹⁸¹ Oly tevékeny, hogy úti kocsijába „íróasztalt” készített, hogy ott is feljegyzéseket tehessen vagy éppen Wesselényi Miklósnak írjon. 1842-ig Kornis János gubernátor¹⁸² a leghatalmasabb, nagy tekintélyű férfiú, akiről feltehető, hogy Csáki Rozáliával egyetemben élhet a tudatokban. A falu népének emlékezetében azonban őket hiába keressük: nincsenek. Oka lehet 48 előtti abszintizmusuk és az, hogy a harcok után lassan eladogatták jussukat.

A feudalizmus földesurairól szólva sok történet, 1943-ban még el-elmondott história hősei viszont a Hersényiek. Ők birtokot, örökséget elpazarló, a hulló úri réteg típusához tartoztak. Utolsó nagyasszonyukat a katolikus pap támogatta, fiát, Lászlót a falu tartotta „kegyelemkenyeren”. Fennmaradt a híre a szamosújvári Pap családnak, amelyik Váraljára is kiköltözött, és annak grófi birtokosaitól vett, bérelt jobbágytelkeket. Igaz, Pap Jenő úr maga is mesélte (1943-ban még élt) nagyapja, Pap Márton 48-as dolgaival, bajait.

Az urakra emlékezőknek, a kastélyuk árnyékában élőknek csak egy vékony rétege tud a Kornisokról. Az időpontok azonban bizonytalanok, tévesek, Például: „égy vélem, 300 évvel ezelőtt még mindig a Kornisé volt”; vagy: „1872-ben, Mária Terézia alatt Váralja nagyrészt Kornis-birtok volt. A Kornisok adogatták el, s az örmények vették meg.” A többség semmi valósághoz közelítőt nem tud mondani, és az időkereteket felbontva, első világháború előtti urakkal népesíti be az 1848 előtti korszakot.

Ugyanakkor hajdani robotoltatóikat csendes beletörődéssel, kényszerű szükségszerűségként fogadják el. Nem szidják, nem gyűlölik, de azért úgy fogalmazznak: „A régi világban voltak az emberek és a nemesek, az urak.” A távolság mérhetetlenül nagy volt. Az uradalmi tisztek, a botospánok, a hajtók már közelebbiek, de egymáshoz hasonlóak, arc és név nélküliek. Szolgák ők is, „botok” gazdáik kezében.

¹⁷⁹ Bálványosváralja történetére vonatkozólag I. Tagányi Károly-Réthy László-Pokoly Viktor-Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája I-VII. Ds 1901-1905. (A továbbiakban rövidítve: SzD.) L. még: Szolnok-Doboka magyarsága. Szerk. Szabó T. Attila. Ds-Kolozsvár 1944. Hodor Károly: Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése. Kvár 1937. Szongott Kristóf: SzamosLjvár szab. kir. város monográfiája I. Szamosújvár 1901.

¹⁸⁰ SzD. II. 122.

¹⁸¹ Vö. Csizmadia Andor: Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron. Kvár 1943. 4-41.

¹⁸² Klima, Helmut: Guvernatorii Transilvaniei. Sibiu 1943. 17-19.

II. Kisnemesek, darabontok

Mi falukutatók 1943 táján, a sok évszázados jobbágyi életformát a tűrés, a beletörődés vagy éppen meghunyászkodás egyik - történelmi fogantatású - meghatározójának tekintettük. A vízözönnel, tatárokkal is megküzdő óriások, a várnagyok, a földesurak jóindulatát szorongva esdő alávetettek mellett Bálványosváralján azonban katonáskodó szabadparaszti népréteg is lakott, az úgynevezett darabontok: a szamosújvári vár puskásai, szabadosai, majd a fiskus taxásai. 1612-ben 15-öt, 1715-ben 18 nemzetséget számláltak össze. Földjük nem sok volt; a 11 telek után járó szántó 10-10 köbölnyi, de szőlőjük már bővebben volt, és sok állatot tartottak; átlagosan 5 ökör, 2 tehén, 1 borjú, 7 disznó, 2 méhköpi jutott egy telekre.¹⁸³ Számukat pontosan azért is nehéz megállapítani, mert a kisnemeseket is gyakran közéjük sorolják. 1838-ban a lajstromozó szerint 82 magyar és 2 „oláh ajkú nemes” személy lakik a faluközösségben. Közülük 13 nem adózó - módosabb -, és 12 az írni-olvasni tudó tanultabb. Az 1866-os kimutatás 49 családot, 173 személyt sorakoztat fel.¹⁸⁴

A rájuk egy évszázad múltán emlékező falu hagyományállaga szegényesebb és pontatlanabb a székelyföldiekénél, de az úrdolgas életforma normáitól eltérő jelenség az, ami „mai” szemmel nézve számunkra különös vagy éppen kuriózum, meseszerűen él, még hozzá elég széles körben. Ilyenformán: „A magyarok, mikor ide béjöttek, lóhátról védték a hazát, és ki milyen szolgálatot tett, úgy kapta a földeket ... már akkor megvoltak a darabontok.” Ők „első emberek”, „kiváló emberek” voltak és „katonák”. Ezért volt jussuk - mondták - szabad, saját telekhez, földhöz. Egyesek úgy tudták, hogy úrdolgas lányt feleségül el sem vehettek, hogy ne szűküljön, ne csappanjon meg a katonáskodó szabad embert eltartó földmennyiség.

Egy periratban 1804-ben úgy definiálják őket: „Darabontok, akik a fiskus jussát bírják s ezért taxát, dézmát fizetnek a szamosújvári közönségnek.”¹⁸⁵ Várvédő katonai szerepüket ekkor tehát már elvesztették, hiszen az erősség máig nevezetes börtönné változott. Megmaradt viszont a váraljai darabont telkek után járó kiszakított, külön erdőresz, a „darabont erdő”. De értetlenül emlegetik az „antikfát”, a „fiskus nyilat”. Ugyanakkor belső telkük is nemesi immunitást élvező; a kötéllel katonát fogók előtt az ilyen darabonti telekre menekülő után nem hatolhatott be a toborzó katona.

A lényeges azonban az, hogy a volt darabontok közül is sokan tudják: ők előkelőbb származásúak. A kisnemesekről nem is szólva. A legtöbbet a Tarcza-Tamás, Ladár, Boér, Kádár, Szabó, Engi családokat emlegették, akik szürke harisnyát viseltek s szavazati joggal éltek. Több közülük román eredetű volt. Ioan Rus szerint: „Azok nem is voltak úrdolgasok, olyanok voltak, mint Romániában régen a bojárok.” Össze is házasodtak a magyar szabadrendiekkel, s egy-egy család - mint például a Tarczák - fel is jutottak a magyar nemességbe.

A darabontok másságát is elmondották, azt, hogy „gálántabb”, „luxusra adó”, ruházatra többet költő, szebben beszélő és nagyurakkal is harcba szálló emberek. Ezek - Pap Jenő birtokos úr szerint - „írás-, olvasás-tudó emberek voltak. Nagyobbszámúak. Ezeket használta fel a község, ha valamit ki akart vinni. Ezek bölcselkedtek.” 1804-ben Kornis Zsigmond ellen - a közhelyek felosztásakor az erdőhasználati jogért - Engi István vezetésével harcolt a falu; ő a gubernium elé vitte ügyüket, és Bécsig is eljárt.

¹⁸³ SzD. II. 113, 117.

¹⁸⁴ I. m. 135.

¹⁸⁵ KvÁLvt. ENMLvt. Gönczruszkai gróf Kornis cs. lvt. 981. doboz. (A továbbiakban: Kornis cs. lvt.). A gazdasági és társadalmi viszonyok forrásai közül, a rendkívül gazdag anyagból (ugyanabban a levéltári megőrzésben) csak a következőket említenők: Bánffy cs. lvt. U. C. Fasc. I. nr.1. (1720), 10 (1803), 14 (1824); U. C. Fasc. III. nr.10. (Kemény összeírások); U. C. Fasc. XVII. nr.7.

A kisnemesek és darabontok viszonyára jellemző, hogy a falu igazgatásában közösen vesznek részt. 1801-ben Szőke János az egyházi nemesség és darabontság nagy hadnagya, a vicehadnagy Madán Todor, a falusbíró Timár István, nótárius pedig a nemesi jussal élő Nagy Ferenc.

Deák János szerint ez a társadalmi csoport „a felszabadulás” után „gálasággal, munkanélküliséggel, birtoknélküliséggel” maradt, és „a jobbágy lépett előtérbe”.

III. Az úrdolgások

A jobbágyvilág paraszti emlékképének summája az az ítélet, amelyet háborús időben úgy fogalmaz meg egy elkeseredett váraljai asszony, Vas Incze Sándorné: „Egy nagy úrdóga ez a mai világ.” Arra a kérdésre, hogy akkor volt-e jobb az élet, vagy ma, nagyon sokan mondták „mégis csak jó volt a felszabadulás”, mert az ember végre magának termelhet, s azok, „akik ilyen jobbágyok voltak, azokat mégis csak bántotta az, hogy szabadon nem lehet semmijük”. Orbán István szerint a szabadulás után mind csak jobb lett, mert „nem parancsoltak”.

Tulajdonosi jussal élni, szabadnak lenni, parancsok jármát levetni: nagy-nagy fordulat a paraszti életformában. Néhányan említik csak, hogy nem is volt minden eresztékében rossz az úrdolga világ. Ők gazdasági viszonyokra gondolnak. Visszaemlékeznek olyan apai, nagyapai elbeszélésekre, amelyek a nyomásos rendszert, a kétfordulós határt, a legelőbőséget, jó állattartási feltételeket s általában a kipróbált életkeret adta biztonságot, kiszámíthatóságot dicsérték.

Mindenesetre jellemző, hogy a jobbágyi sorsot, a szolgáltatások közül a robotot milyen sokan tudták részletesen visszaidézni.

Erdélyben úrbérrendezés nem volt.¹⁸⁶ A jobbágyok szolgáltatásait útmutató diétai, udvari jogszabályok s főleg az úr és paraszt közötti egyezés vagy a hagyomány, a szokás döntötte el. Váralján tudták, hogy egy-egy telekért hány napot kell robotolni. Nagyobb jószágért több úrdolga tettek.

Jóllehet számottevő a változatosság, és a földesurak robotnövelési törekvései is sokasodnak, az 1840. évbéli „Nyilak könyve” szerint a Kornisok váraljai jobbágysai és zsellérei közül 34-en heti 2 napot, 15-ön 1 napot és egy hurubás évi 36 napot dolgozik.¹⁸⁷ Martonos János úgy tudja, hogy: „Kellott szántani, kaszálni kapálni, aratni, fát vágni, szőlőben dolgozni, az ökrösnek ganét hordani, hordót vinni a szőlőbe, a béres szekerek mellé állni...” „Napfelkeltétől - csillagfeljöttéig.”

Nem él az emlékezetekben a robothoz hasonló részletességgel és élességgel a dácia és dézma képe, holott bizonyos, hogy például 1841-ben 2 véka zab, 2 kappannak való csirke, 10 tojás ajándékot kellett beszolgáltatni és emellett még fonni, szőni is. „Sarló alá való és csős gabonából” dézmába adtak, de az ispáni feljegyzésekben kender, kendermag, fuszujka, bor, bárány is szerepel.¹⁸⁸ „Ha volt tíz tyúkom - meséli Martonos János -, egyet elvett [az úr], ha volt tíz zsák málém, egyet elvett. Mindenből.” (A lánya értetlenül, csodálkozva kérdi: „Miért nem ment a bírósághoz?” - „Akkor nem mehetél” - inti le az apja.)

¹⁸⁶ Trócsányi Zsolt: Der Versuch zur Urbarial reglementierung von 1819-1822 in Siebenbürgen. Revue Roumaine d'Histoire. VIII(1969), 705-722.

¹⁸⁷ Kornis cs. lvt. 998. doboz. A „Nyilak könyve”.

¹⁸⁸ Uo. 983. doboz.

A kiszolgáltatottságot, az alávetettséget nehezen feledik a váraljaiak, különösen a verést, a „botütést”. Emlékeznek rá, hogy a „munkára nem menő” kapott 25-öt, „de jót”. „Ha az úrbéres nem dolgozott tisztességesen, akkor a tiszttartó azt mondta »bukk meg« aztán lefogatta két béressel, és ráhúzta a 25 botot.” „A sarkától a nyakáig verték. A »bank« fél méter körüli volt. A bankot láttam. Olyan volt, mint az uraknál a porozó, csak hogy törpe volt, derékig ért. Arra buktaták le, és verték” Szembeszállásról, lázadásról soha senki sem hallott. Holott éppen a 48 előtti fél évszázadban valóban megnehezedett a jobbágysors. Kornis Zsigmond például a XIX. század első évtizedében lázasan növeli allódiáját. Városba, hivatalba gravitáló kisnemesek jószágát vásárolja fel. 1808-ban az egész falu lakosságát vármegyei tisztekkel hívattatja össze és közli velük, hogy bárki, bármiféle címen - irtás, zálog, foglalás révén - az ő majorsági földjét bírja: jelentse be. Súlyossá e jogcímrendezést az teszi, hogy a gróf nagymértékben kiterjeszti az allodiális föld fogalmát. Minden hajdani közföldből foglalt, irtott, használatban megtartott „falu földjét” tulajdonának tekint. Olyannyira, hogy a kisnemeseket és darabontokat is rá akarja szorítani arra, hogy szolgáltatassák be a „részére tartozandó dézmát a falu fölgyeiből”.¹⁸⁹ Az erdőket is magának vindikálja, de mint láttuk, a szabados Engi István vezetésével ekkor már fellázad a falu. Több igás napszámra lévén szüksége, közli 2 jobbággyával, hogy ha ökröket nem szereznek és gyalog-, valamint tehenes robot helyett nem tesznek ökrös hétszámot, jobbágyörökségeiket elveszi és másoknak adja. A kocsmárlás hagyományos rendjét is megbontja. 14 váraljai cégért vetet be a megyei tisztekkel, olyanokét, akik a faluközösség tagjaiként boraik kimérését szabadnak vélték.

Mindazok az ellentétek, amelyek a feudalizmus utolsó évtizedeiben sokasodtak és gátolták az összefogást, az érdekegyesítést, nem oldódtak meg az 1848 tavaszán és nyarán születő törvénycikkre hatására sem. Kossuth azonban „a szabad föld apostola” lett és maradt. „Isten áldja meg a porát is annak, aki felszabadított” - mondták a váraljaiak majd egy évszázad múltán is.

IV. A felszabadítás. Kossuth Váralján

A jobbágyfelszabadítást a váraljaiak nem tekintik a „népi erők”, a maguk művének és még kevésbé a „Habsburg-birodalom császára” jótéteményének. Akkor szerintük: „Rabok voltak az emberek, csak éppen hogy nem szántottak velük. De igába voltak! Mit tehettek volna?” A megváltást hozó nagy fordulatot így módon valaki nagy ember, legendás alak cselekedetként tisztelték, s róla szállott szájról szájra az ének.¹⁹⁰

Bálványosváralján azonban nem mindenki tud Kossuthról, szerepéről, s vannak olyanok is, akik mást, például Mátyás királyt ültetik az emlékezet aranyszékébe. Ki volt hát a szabadító? „Az úrdógásoknak Mátyás király. Az hiszem, a vót” (Orbán István, 82 éves); „Mátyás felírta a marhákat jegyzékbe. Fellépett a kormány, a Mátyásé. Adja oda mindenki, akinek hat marhája van, kettőt... Aztán birtokot, hogy egyenlő legyen... Ez volt a paraszttörvény” (Szabó Bandi, 33 éves); „Nem könyvből olvastam, öregrendű emberektől hallottam, [nagy]apám mondta, aki felszabadult ember volt. Ő is átvette a földet. Azelőtt szolgalegéy volt. Az Mátyás király idejében volt...” (Kovács Bandi, 61 éves) Ugyanez a Kovács András máskor viszont azt

¹⁸⁹ Uo. 43-981. doboz. 1804. nov. 3.

¹⁹⁰ A néprajzi súlypontú gazdag irodalom ismertetéséről le kell mondanunk. A módszertani kérdéseket is felvető és igen értékes anyagot feltáró tanulmányok java része a váraljai gyűjtés után jelent meg. Néhány szerző nevét azonban meg kell említenünk: Dégh Linda, Ortutay Gyula, Kósa László, Katona Imre, Ferenczi Imre, Faragó József, Antal Árpád, Keszegh Vilmos és még sokan gazdagították a népi emlékezetben élő múlt irodalmát.

mondotta: „48-as úgy vót: akkor Kossuth Lajos vót...” Nem bizonyos benne, és Mátyás királyt, valamint Kossuth Lajost egyaránt dicsőíti egy másik adatszolgáltató is. „Nem volt szabad senki. Az egész vagy az úré volt. Mátyás király amikor még fiatal volt, akkor szabadultak fel.” Majd kijavítja: „Nem is ő, hanem Kossuth szabadította fel a népeket” (Szilágyi János, 58 éves).

Molnár András (63 éves) már bizonyos abban, hogy Kossuthnak járó a köszönet: „Apám emlegette. Az uraké volt minden föld. Kossuth Lajos szabadította fel őket. Külső, belső föld mind az uraké volt. Mikor Kossuth felszabadította őket, mindenki azt a földet kapta, amit dolgozott: külsőt, belsőt” „Az úrbéreseket Kossuth szabadította fel - Mondotta Hajdu Márton (74 éves) is -, és akkor az a föld, amit műveltek, az az övék lett; azonban váltságdíjat kellett érte fizetni, de sokan ezt nem tudták megfizetni (az én édesanyám sem). Ezért egy részük otthagya a földet, más részük pedig kiegyezett a földesúrral egy darab földterületen... és a belsőségben is kisebb házat kaptak...”

Pap Jenő (74 éves, úri rendbéli, de középiskolát nem végzett) az alszegi szép nagy ház tornácán magabiztosan jelenti ki: „Jött Kossuth, felszabadította őket. Debrecenben kimondotta: Respublica, nincs király.”

Végezetül a felszegi (67 éves) Martonos Jánost kissé részletesebben is idéznők. Azon a régi vasárnapon is - mesélte - szokás szerint a templom előtt gyülekezett a jobbágysorsú váraljai nép, amikor egy ismeretlen ember érkezett a piacra. Ez az idegen Kossuth Lajos volt. (Lánya közbeveti, hogy „ű vót”. Petőfi nem lehetett, ő a „népdalköltő”.) Ennek a látogatásnak nyomán szabadultak fel az úrdolgások. A találkozás így történt:

„Ű - már mint Kusut - felöltözött szegény módra, s kiindult a kösségebe.

A piacon megkérdezte az embertől:

- Hogy vattok, kollégák, hogy tudtok haladni előre a gazdaitokkal?

Csak hallgattak az emberek. Aztán az egyik azt mondta, s igaz volt a szava:

- Én jól.

S mert pénteken kapott verést, lehúzta a nadrágját, s megmutatta a fenekit. Mind tiszta ormó volt a teste! Igaz, hogy csak saroktól a fejiig volt, mert a fejit nem ütötték.

Kusut megnézte, s csak ennyit mondott:

- Na! Ne mondjátok senkinek semmit, de fel fogtok szabadulni!

Nem tudom, hány évre, hány hónapra, de fel is szabadultak.”

Lányára nézett. Bizonyára Petőfire gondolt, a kalendáriumban írottakra, s ezekkel a szavakkal tett pontot a beszélgetésre:

„Akárki volt, áldott emlékű”¹⁹¹

V. 1848-49 története a váraljaiak emlékezetében

A márciusi törvények, majd a kolozsvári diéta határozata nyomán a váraljai úrdolgas polgári értelemben vett parasztagzává vált. Emlékeztek azonban rá, hogy erdőt nem kaptak, a szőlőkből is kisemmizték őket, hogy a fiskus taxárait megrövidítették és így tovább. Senki sem mesélt róla, de az írásos dokumentumokból tudjuk, hogy itt is késlekedtek a robot

¹⁹¹ Vö. Imreh István: Kossuth Lajos Bálványosváralján. Utunk. III(1948) 5. sz.

eltörlésével. Pap Márton, Vajda János, akik haszonbérlok voltak, törvénytelenül továbbra is szolgálatra kényszerítették az embereket, nagyra növelve a „magyarok” ellen bujtogatók sikerének esélyeit.¹⁹² Erről száz év múltán a falubeliek nem tudnak már semmit, mint ahogyan a nemzetőrség felállításáról sem. Holott Oroszhegyi (Szabó) Józsa (aki orvosként romániai tapasztalatairól 1942-ben könyv alakban megjelent értékes kéziratot hagy reánk),¹⁹³ Bartalus István református pappal egyetemben 1848. május havában katonai egységbe szervez mintegy 150 váraljait. Fegyvert azonban nem kaptak, s így „hamar felhagytak a gyakorlatokkal”, s számuk is 25-re csökkent.¹⁹⁴

Időközben a krakkói születésű Karl Urban báró alezredes, 1847 óta a II. román gyalogezred parancsnokának a vezetésével folyik a szabadságharc elleni propaganda, a Kossuth elleni agitáció, az „oszd meg és uralkodj” jelmondat cégére alatt folyó bujtogatók.¹⁹⁵ Urban is lehetne tehát az emlékezők tudatában élő egyik személyiség, de nem tudnak róla, csak hadi népéről, a „lándzsásokról”. Pontosabban csak az egyik haszonbérlo-leszármazott emlékezett rá, aki úgy tudta, hogy Ds felgyűjtására készült. (Jellemző, hogy Teleki Sándor visszaemlékezéseiben¹⁹⁶ csak úgy tudja leírni a nevét, hogy megtoldja a „komisz” jelzővel.) Egészében véve tehát nem maradtak róla Váralja népében emlékfoszlányok sem, holott száz évvel azelőtt erőteljesen befolyásolta az itteni úrdolgások gondolkodását, sorsát. Urban a feudális struktúra feltámasztásának ígéretével titkon a birtokos urak rokonszenvét igyekezett megnyerni, a jobbágyságot pedig ugyanakkor ellenük, volt robotoltatóik ellen uszította. A botozásra, robotnövelésre, alávetettségre emlékező magyar jobbágyok közül is sokan hittek neki s zarándokoltak eligazításért Naszódra, amely különben a román parasztság „Mekkájává” vált.

Szeptember első napjaiban Urban már nyíltan szembefordult a forradalommal, felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak. A döntő többségében magyar lakosságú Bálványos-váralját a környékbeli románság részéről ekkor végpusztulás fenyegette. A 25 főre apadt nemzetőrség a „hazafias” pap vezetésével azonban éjjelente kivilágított templomtornyával jelezte, hogy kész a fegyveres ellenállásra. Nem is kockáztatták meg a támadást.

A szeptemberi napokban a sorozás is megindult. A váraljaiak most ezzel fordultak szembe, azért, mert a birtokosok gyűjtik ily módon a hadat a király ellen a felszabadulás okozta veszteségük megbosszulásáért. Ha felosztják a birtokokat, „mint a régi király akarja, akkor meggyünk s adunk katonát, de addig nem” - ez volt a válaszuk.¹⁹⁷

Száz év múltán a felszabadulásra, az úrdolgas világ megszűntére emlékezők szép és dicsőséges eseményként szóltak róla. Azonban a harcot, a fegyveres küzdelmet, ami az eredmények megtartásáért, az elért sikerek kiteljesítéséért folyt, valahogy különválasztva szemlélték; sokszor értetlenül, minősítésétől tartózkodva emlegették. Többen viszont határozottan úgy jellemezték, mint zavaros időket, nagy bolondságot, cudar világot, cifra világot, vagy leggyakrabban: „bolond világot”.

¹⁹² Kádár József: Belső-Szolnok és Dobokamegye története. 1848-1849. Deésen 1890. 42.

¹⁹³ L. Oroszhegyi Józsa: Román élet. Kvár 1942. (Erdélyi Ritkaságok 5.)

¹⁹⁴ Kádár József: i. m. 46-47, 50.

¹⁹⁵ Şotropa, Virgil: Comandanţii regimentului grăniceresc năsaudean. Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedatu. Buc. 1936. 821-823.

¹⁹⁶ Teleki Sándor: Emlékezzünk régiekről. Szerk. Csetri Elek. Buk. 1973, I. pl. 252.

¹⁹⁷ Kádár József: i. m. 69.

Az eddig elmondottak szerves folytatásaként és egyben a zaklatott, tévelygésekkel teli „bolond világ” képzet jobb megértése végett kell elsőként idéznünk „a pap történetét”. Kádár József így írja le az eseményeket. „Református váraljai magyar lakosok, Szabó Istvánnal, Deák Imrével az élen, elfogták papjukat, Bartalus Istvánt Békési Zsigmond kántortanítót, két esküdtet, továbbá két nemzetőrt, és megkötözve vitték Málomon át Tekébe Axinte elé.” (Így cselekedtek kántorukkal - szintén jutalom reményében - a szászníriesiek is.) „Az elhurcoltakat ólformába zárták, hol rajtok kívül mintegy 52 fogoly volt.” Innen Szászrégenbe vitték, majd a székelyek támadása után hazabocsátották őket.¹⁹⁸ Még csak azt fűznök hozzá, hogy Bartalus 1857-ig lelkésze volt a községnek.

Ioan Rus (görög katolikus, 72 éves) úgy tudja, hogy „48-ba bétötték a papot az ólba s dióbéllel hizlalták. Itt Váralján történt. Aztán elvitték. Mindenfelé a községekbe akkor vitték [a papokat]. Akkor bolond világ volt. Elfogták a nagy urakat. El is felejtettem, megölték-e a papot, de elvitték, azt jól tudom. Biza bétötték az ólba.”

Pap Jenő úgy tudja, hogy a papot és a kurátort Désig vitték összekötözött kezekkel, itt „valami disznóolba tették”. Urban kieresztette. „Bizony ilyenek voltak a váraljaiak akkor is. Saját magyar hívei ilyet tettek a pappal!” Arra a kérdésre, hogy miért csinálták: „Ki tudja, miért? Pedig nagyon szociálista volt, uszította a birtokosok ellen az embereket. Biztos annak élvezte a gyümölcsseit!”

„A papot elvitték. Bézárták az ólba - meséli Orbán István (82 éves) -, vót véle presbiter, ott is őrizte, adott enni s pipát. A láncsások fogták el, de csak eleresztették.” A papot nem ölték meg, mondja Vas István (55 éves): „A papot akkor vagy Tekébe, vagy Buzába vitték el az ólba, s Nagy Pisti szabadította ki. Elhozta ökreit is.” Miklós Sándor (84 éves) szerint: „A papot bezárták az ólba, nem tudom, hová. Kuthán oláh, az zárta bé. Váraljai vót. Cudar világ vót.”

Emlékezetesek maradtak a november végi napok is, mert Urban a szolnok-dobokai lándzsásokat, népfelkelőket - magyarokat is - Kolozsvár elfoglalása után Szamosfalváról hazabocsátotta. „Mihailás vezérelte őket vissza az oláhokkal együtt”, s útjokat Bálványosváralján vették keresztül, „ahol több hordó bort szekerekre raktak, velök vígan Málom felé távoznak” - írja Kádár József.¹⁹⁹

A Pap Márton pincéit a váraljaiak szerint valóban feltörték, hatalmas hordókat hoztak ki azokból és gurították le a lakomázóknak. Olyan régi, erős hordókat, hogy egy abroncsuk sem hullott le. Ökröket is zsákmányoltak, hajtottak el. Ellenállásról szó sem lehetett, csak Nagy Pista, a „kiskirály” szállott szembe velük és vált a váraljai nép számára a 48-as harci dicsőség talán egyetlen legendás hőségévé. (Holott 1849-ben azután „Bem apó” vezetésével több mint 150-en harcoltak.)

Nagy István családfáját 1715-től felderítve kismemesi és darabonti rokonságot állapíthatunk meg. Ő azért „kiskirály” az adatszolgáltatók többsége szerint, mert „ő volt a nemesek feje”, tehát a szabad státusbeliek hadnagya.

Ellentmondó, időkeretet megmásító, naiv, mesebeli elemekkel átszőtt apró történetek keringenek róla. Ilyenszerűek is: „Kiskirálynak nevezték, mert ezen a vidéken, abban a bonyodalomban, 1848-ban, kikiáltotta magát. A románok tartottak tőle. A váraljaiak nagyon szerették őt. A környéken mindenki ismerte.” „Kossuth idejébe volt ő. Amikor átvonulás volt. Ő mindig a »Pali bokrába« volt. Onnan nézte, hogy elhajtották ökreit.” „Bort, mindent vittek

¹⁹⁸ Ua. 106-107.

¹⁹⁹ Ua. 119.

el a szekerekkel” (Vas István, 55 éves). „Az akkor volt, mikor az a bolond világ volt. Egyik falu üzte a másikat. Nagy Pisti, akié az erdő volt, amit ma Nagy Pista bokrának híznak, oda futott az erdőben. Jött az ármádia láncsákkal. Mik voltak, nem tudhatom. Keresték a királyt. Az ökröt mikor vitték, ezt kiáltotta: Ne hadd Isten, mert viszik el az ökrömet! De Isten nem segítette. Vitték ki a bort s az ökröt a falu végére” (Orbán István, 82 éves). „Király is vót! Kiskirály! Nagy Pista, az vót a király. Mikor jött az ármádia, a királyt kiüzték a láncsások. Keresték a királyt, de elbútt az erdőben. A király borát odavitték a falu végéhez, ott volt a láger, ott itták a borát. A kiskirály kiváló ember vót. A kuruc világban” (Martonos János, 64 éves). „Nagy Pista, amikor itt voltak, nem mert eléjőnni. Pedig amíg bé nem jöttek, fente a nemes rozsdás kardját, hogy így meg úgy lesz. Igaz, hogy mivel az ökröt ellopták, hozott négyet helyette...” (Pap Jenő, 74 éves)

Unokája, Nagy Sándor (73 éves) szerint: „Király, kapitány, hadnagy, ki voltak akkor nevezve. Bolond világ volt, akkor kellett.” Magas, száraz ember, „fáin” ember volt. „Tudott is futni, mint a fegyvergolyó. Sokszor üzőbe vették, de megfogni nem tudták. A Bátony utca végén szinte elérte a lándsa, de mégis kiért a tetőre. Amikor kiérkezett, megütötte a sarkát, s azt kiáltotta: most lüjjetek!” Amikor egy csoport váraljai közé veszett kutya szökött, „az öregnél puská volt, egybe úgy kilütte a kutyát, hogy no”. Pali bokrát róla nevezték el Nagy Pisti bokrának.

Van, aki 66-beli (?) tatárfutás idejére helyezi az eseményeket, Szabó Imre (69 éves) pedig dicsőítőleg említi, hogy: „Betyárvezér volt. Csapatjával járt rabolni a vidéket. Mikor jöttek, nem volt szabad elzárni semmit, el kellett őket látni mindennel.” Vetélytársa is volt, Vas Pál nevű, akinek a „bérelt” csapatával Nagy Pistáék a Kertmeg utca feletti kiserdőben csatáztak.

Nagy, hosszú kardját - ott hanyódott a fia kamrájában - többen is látták. Deák János (48 éves) pedig megőrizte ólom pecsétgyűrűjét, amelyen ötágú korona alatt az N és az I betű fonódott össze.

Többen váraljai magyarok nem tudják, milyen nemzetbéli volt a lándzsás. Román adat-szolgáltatók azonban igen, és a legterhesebb emlékek hordozója, Rus bácsi is: „48-ban jártak a románok láncsával. Amelyik ellenség volt, azt megölték. Anyám mesélte (magyar asszony volt). Anyám apja is nemes volt. Bújtak akkor. Rea tették a szegelyetbe a gyermekekre a teknőt. A gyermekeket éppen felláncsázták. Vitas világ volt. Bolond világ. Most csak rossz a világ, de nem bolond.”

Tudnak négyéves kislányról, aki Avram Iancu ölében ülve mondja: „Látod, édesapámat megölik, s én mégse sírok.” „Iancu” meg is akarta menteni, de Incze uram akkor már halott volt. Pap Mártont viszont a két Szabó, Sándor és István akarta kivégezni, amiért 48 után a bosszút álló bérlő-birtokos a templom előtt botoztatta meg őket.

Bindea Néta (50 éves) a „muszkákról” is tud: „Az oroszok láncsákkal jöttek. Kicsiny gyermekeket húztak láncsára, és Nagy Pista kiskirály mind a hat ökrét elhajtották. Nagy Pista az erdőbe bujdosott, és az oroszok mindenütt ordítva kérdezték: undgye imperátyu?”

*

Lezárni a beszámolót beható elemzéssel és értékeléssel kellene. A tanulságok azonban így is levonhatók. Az úrdolgás világ szomorú hagyománya ott élt a váraljai nép emlékezetében. Az örömteli felszabadulásé szintén, és természetesen a Kossuth Lajosé is.

Benkő Samu

Kossuth történetfilozófiájának néhány sajátossága

Alig találunk a reformkor értelmiségi pályára készülő fiataljai között olyat, aki a romantikának mint korstílusnak a fuvaltatától megérintve ne a szépirodalom valamelyik műformájában próbálkozva igyekezett volna rálépni a halhatatlansághoz vezető útra. A célba jutott legnagyobbak - korfestő metaforát használva - valóságos tintatengeren úsztak keresztül. Szépirodalmi vágyálmai olyanoknak is voltak, akik végül is más alkotási közegben emelkedtek magasba. Közéjük tartozott Széchenyi és Kossuth is.

A szépirodalmi érdeklődés intenzitásával ugyan nem vetekszik, de a történelem kérdéseivel való foglalatosság is kordivatként jelenik meg a XIX. század első felében. A megújulás gondolataival küszködő kor fiai próbálják kifürkészni a múlt hasznosítható tapasztalatait, és közben egyikük-másikuk elméletileg is megvizsgálja a megélt idők üzenetének információs értékét és eligazító erejét. Nem egészen véletlen, hogy a korszak eljövendő politikusainál mind felfedezhető a történelmi érdeklődés. Van, akinél ez fiatalkori buzgóság marad, de van, aki élete alkonyáig rendszeresen szembesíti a jelent a múlttal, mert törvényszerűséget vél felfedezni a társadalomba szerveződött ember cselekvésrendjében.

Kossuth egész pályáját végigkíséri a múlt iránti érdeklődés. Már fiatalon okát is adja ennek az érdeklődésnek, s akkor írásba foglalt gondolatait akár történetfilozófiája alaptételének is tekinthetjük. „Jelen és jövő az emberi cselekvés mezeje, a múlt csak tapasztalást tanít. Nem osztozom regényes vágyaiban azoknak, kik a középkornak képzelt boldogsága után ásitának, és mentsen Istent! kiáltok, s csak azért hivatkozom a rég elmúlt napokra, mivel a nemzeti karakternek olly jelenségeit mutatják, mellyeket a jövő szép kifejlése zálogának elfogadni szívem igen hajlandó.”²⁰⁰

Ezt az 1833-ból való elvi állásfoglalást hat évtized múlva megismétli, amikor 1892. június 27-én Helfy Ignácnak ezt írja: „Én a múltakban a jövődöért turkállok.”²⁰¹

A papírt és írószert hosszú élete folyamán bőségesen fogyasztó Kossuthnak a történelem menetéről, folyamataiban megmutatkozó törvényszerűségeiről kifejtett nézetei összegyűjtésére és rendszerbe foglalására csak monografikus méretű munka keretében lehetne vállalkozni, ez alkalommal be kell tehát érünk néhány történetfilozófiai kategóriájának a szemrevételezésével.

Ő is azok közé a reformkori fiatalok közé tartozik, akiket pályájuk kezdetén Európa egészének múltjára tekintő egyetemes történelmi munka megírásának gondolata foglalkoztat. Anyagot gyűjt és hozzálát a tervezett mű első fejezetének a megfogalmazásához is. Az 1825 táján keletkezett kézirat az emberiség történetének a kezdeteitől Róma macedóniai háborújáig kíséri nyomon az eseményeket, és közben néhány elméletinek minősíthető megállapítást tesz a „philosophico-pragmaticus” történetírásról. A történetfilozófiáról azt vallja, hogy megtanít, „miképpen kellessék a történetek természetébe behatni, a historiai valóság vagy csalárdság külső s belső megismertető jeleit feltalálni, a történetek eredetjeinek szoros megvizsgálása, azok folytatásának helyes esmérte s következéseinek elegendő átlátása által a történetekről

²⁰⁰ Barta István: A fiatal Kossuth. Bp. 1966. 216.

²⁰¹ Szabad György: Kossuth politikai pályája. Bp. 1977. 200.

helyesen ítélni, s ezen esméretek summáját tapasztalás gyanánt arra használni, hogy a politicus, polgári s erkölcsi életben bölcsen s találva szerkeztesse következtetéseit”.²⁰²

A történetírás módszertani kérdéseinek a feszegetése ebben az ifjúkori kéziratban arról tanúskodik, hogy a közélettel éppen csak ismerkedő Kossuthban történetkutatói ambíciók éppúgy éltek, mint szépliteratúrai alkotási vágyak.

Szépirodalmi indíttatásait hamarosan a közíró és a szónok kamatoztatja, történetfilozófiai elemzőképességének pedig majd a döntéshozó gyakorló politikus, illetőleg az iratait sajtó alá rendező öreg emigráns veszi hasznát.

Fiatalon a történetírásnak még olyan műhelykérdései is foglalkoztatják, hogy „miként kellessék a kútföket illendően használni”, mintegy akaratlanul is figyelmeztetve eljövendő korok szakmabélieit, hogy egy-egy kiragadott, tetszetős idézetnek ne tulajdonítsanak kitüntetett bizonyító erőt.

Az is közismert, hogy Kossuth ifjúkorától kezdve élénken érdeklődött a természettudományok iránt, és öreg napjaiban is például egyik legkedvesebb időtöltése a növénygyűjtés volt. Ezért semmiképpen nem meglepő, hogy történetbölcseleti vélekedéseit is természetfilozófiai alapokra vezeti vissza. A történelmet mint időben lezajló létezési folyamatot fogja fel, ezért a jelen minden természeti és társadalmi előzményét belefoglalja történetfilozófiájába. Felfogása szerint a természet és társadalom múltjában univerzális egyöntetűség nyilatkozik meg. A természeti és emberi történelem között az a különbség, hogy az utóbbiban tudatos cselekvés van jelen, és ez a tudatosság folyamatosan értékelőállító szerepet tölt be. Az embernek éppen nembeli sajátossága az, hogy képes maradandó értékek előállítására. Zafiri László máramarosszigeti tanárnak írta Kossuth 1876-ban a természeti tünemények vizsgálata közben kialakult álláspontjáról a következőket: „...az élet oeconomiája ezen a mi földünkön lényegileg egységes, a legrudimentalisabb növénytől föl egészen az emberig. Ismerünk lényeket, melyek kétféle (növényi és állati) élet fészket képezik, aztán a növényi és állati organismus alaptervében oly meglepő analogia van, hogy emlékszem, midőn én legelőször vizsgáltam górcsővön egy felduzzasztott babmag egyes részeit, minden lépten-nyomon bámulva kiáltottam fel: »hisz ez állat« S még azt is kétségen kívül helyezte az észlelet, hogy az ember s az állatvilág értelmi s érzelmi tehetségei nem minőségben, hanem csak fokozatban különböznek »in degree not in kind«. Ezeknél fogva még azt tudomáynak lehet mondani, hogy az élet lényegében egységes; s mert ilyen, hát tán azon inductio sem nélkülözi a tudományos alapot, hogy az élet különféle nyilatkozványai a szerves lét legalsó fokáról az értelemig s az öntudatig azon cosmikus erély mennyiségétől s csoportosulási módjától függ, melyet a ponderabilis anyagnak azon erély hatása alatt szerves testté átalakulása magában felvenni s összegyűteni képes. Észre fogja Ön venni, hogy e nézet teljességgel nincs ellentétben Darwin molecularis tanával, kit én az újabb természettudomány egyik legkitűnőbb képviselőjének igen is elismerek, hanem azon német tudósok, kik magukat követőinek mondják, de célon messze túllőnek, bizony nem. - Hát eddig vagyok a tudománnyal.”²⁰³ E levélben név szerint is megmondja, hogy kik azok a német tudósok, akiknek véleményét semmiképpen nem tudja elfogadni; Büchnerről és Moleschottról van szó.

Történetfilozófiájának fontos tételeit fogalmazza meg Kossuth 1877-ben, abban a Thallóczy Lajosnak írt levélben, amelyben a Századok című folyóirat az évi négy első füzetének a kézhezvételét igazolja.

²⁰² Barta István: i. m. 15.

²⁰³ Kossuth Lajos: Iratai, IX. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1902. 82-83.

Először is a természettudományos kutatás és a történelem tanulmányozása közötti összefüggésekről beszél: „Igaza van Önnek - írja a levélben -, hogy én a természettudományok művelésére kiváló fontosságot helyezek, de ez nem annyit tesz, hogy a történelmi tanulmányok becsét s fontosságát kicsinylem. Egyik egy, másik más irányban hat közre a nemzetélet fenntartásához, s mind a két iránybani tevékenység nélkülözhetetlen a nemzettest egészére. - Különös is volna, ha éppen én kicsinyleném a történelmi tanulmányok becsét, éppen én, kit a kötelességérzet hajlamaim ellenére egy hosszú életen át arra kárhoztatott, hogy politikával foglalkozzam. Akik ezzel foglalkoznak, kell, hogy minden lépten-nyomon a történelemtől kérjenek tanácsot, mert bár - fájdalom - igazat kell Önnek adnom, hogy nemzet aligha tanult valaha a történelemből, de azért az igaz, hogy ez mindig kérlelhetlenül kivívja a maga logikáját a nemzeteknek vagy életükben, vagy halálukkal. *Aki politikával foglalkozik s azon »lux veritatis« fényével nem ismerős, mely a történelemből világít, jobb, ha politika helyett kömívességre adja magát, mint a francia szólásmód szól.*”²⁰⁴ (kiemelés tölem- B.S.) Midőn elmondja, hogy a természettudományoknak is van nemzeti hivatásuk, és eredményeiknek „a nemzet gyakorlati életébe kell átmenniök”, a történettudomány művelőjének a feladatát a szakképzett, a természet titkaiban jártas kertész munkájához hasonlítja: „...sokat tehet a történész, ha feleleveníti a hagyományok emlékezetét, melyek kapcsot képezhetnek korunk vezéreszméje s a nemzeti genius sugallatai közt a múlt időkben. - Helyünket, melyet az európai társadalomban mint annak integráns része történelmünkkel elfoglaltunk, csak úgy tarthatjuk meg, ha a kor vezéreszméje által kijelölt tevékenység ojtvány ágát történelmi fejleményű nemzeti jellemünk élő fájába ojtjuk. Ez élő fa ápolása az Önök hivatása - írja a Magyar Történelmi Társaság segédtitkárának -, az ojtvány gondozása a természettudósoké.”²⁰⁵

Olykor vitába száll egy-egy megjelent történelmi mű állításaival, szemléletével. Például - éppen a Thallóczyhoz intézett levél bizonyossága szerint - nem tudta megbocsátani Fraknói Vilmosnak, hogy Martinovics Ignácot „haszontalan, komisz embernek” ábrázolta. Láthatólag Kossuth is éppen abba a hibába esett, mint Fraknói: a mozgalmat azonosította annak vezető személyiségével, holott Martinovics jellemének gyengéi semmiképpen nem csökkentik Hajnóczy és társai hősiességének jövőbe világító fényét. Kossuth tárgyilagosságára azonban jellemző a gondolatmenet lezáró kijelentése: „Különben én nem ítélek határozottan Fraknói műve felett. Sem a tárgyba nem vagyok avatott, sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem. Csak ismétlem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott.”²⁰⁶

Történelmi ismereteire hivatkozva utasítja el azt a helytelen (és ha a jövőt tekintjük: különlegesen veszélyes, a fajelméletbe torkolló) elméleti alapállást, mely vérségi alapon kívánja tárgyalni, illetőleg gyakorlatilag megoldani Kelet-Közép-Európában a nemzeti kérdést. Éppen a németből származott, „erős fajönérzetű magyarrá fejlődött” Herman Ottónak fejt ki ide vonatkozó álláspontját: „Hogy a jelenkori leghatalmasabb nemzetek vegyes elemekből alakultak, az tény. Ismerem alakulásuk processusát. Számot tudok adni magamnak az elemekről, melyeket éj-Európa nemzeteinek alakulásához egyrészt a szerte dőlt római birodalom romjai s hagyományai, másrészt a barbár áramlat szolgáltatnak. Nemcsak a leghatalmasabb nemzetek alakultak vegyes elemekből, hanem mind, még a baszk is, mely itt Európában talán a legősibb, még az is talált már még ősiebb elemeket, melyekkel vegyült, midőn (talán a süllyedő »Atlantis«-ból menekedve) helyére telepedett. Még a németek közt hegemoniára vergődött porosz-német is határozottan szláv eredetű keverék. Biz’ itt tiszta faj egy sincs. A

²⁰⁴ I. m. 228.

²⁰⁵ I. m. 230.

²⁰⁶ I. m. 236.

török janicsárok, kik által Osmán és legközelebbi 13 nagy utódja 2000 sátor aljából kevesebb mint két század alatt világreszkettető hatalommá fejlettek, nem török vér voltak.

De én nem gondolom, hogy a vegyes elemekből alakulás ténye causalitási következtetésekre adhasson alapot a fennforgó kérdésben. A vegyes elemek a nemzetek megalakulásának processusához tartoznak. A nem vér, hanem nemzetfaji önérték pedig a már megalakult nemzeti egyéniség collectiv typusának kifolyása. Ezen typus nincs többé változásnak kitéve. Collectiv alapvonás az, melyet csak az enyészet törölhet el...²⁰⁷

Kossuth örömét lelte régészeti kérdések tanulmányozásában is. Az aggteleki leletekről írt beszámolót tanulmányozva először is jóleső érzéssel állapítja meg, hogy az európai régészet kitűnően képzett tudósai között „a magyar szakavatottság díszes helyet foglal” el, és nagybecsű adalékai hézagot töltenek be az összehasonlító kronológiában. Érdekes elmélkedései a koponyamérésből kihüvelyezhető információkról, a fűevő állatok házasításáról, a gabonaneműek kitenyésztéséről mind-mind arra a kérdésre keresik a választ, hogy a földből felszínre került régészeti emlékek: csontok, növényi maradványok, különböző eszközök mit árulnak el „az ősember társadalmi szerkezetéről és életmódjáról”. Nem riadva vissza ásatási részletkérdések tárgyalásától sem, azt üzeni a szakembereknek, hogy „tanácsos a generalisatiókat túl nem hajtani”. A kutatás minden eredménye mellett az „elmélet-építést” még korainak tartja. „Hát én azt gondolom - írja 80 éves korában -, jól tennék a régiségkutatók, ha tudományukat most még csak az adat-gyűjtés, registrálás s koordináló összehasonlítás stadiumában levőnek tekintenék, s az inductióktól, speculatioktól egyelőre tartózkodnának.”²⁰⁸

Annak a férfinak, akire életében többször is egész nemzete jövőjére kiható döntések felelősége nehezedett, és akinek, keresztúthoz érve, olyankor is nyilvánosan állást kellett foglalnia a helyes irány kijelölésében, amikor a döntés már nem rajta múltott (például az 1867-es kiegyezés esetében) - sokszor el kellett gondolkodnia „a vak történet” és a „rendszeres combinatio” viszonyán, és tudomásul kellett vennie, hogy a történelmi cselekvés lehetőségeit és feltételeit az osztársadalom határozza meg. A méretek túlmutatnak nemzeti és országhatárokon, s ha a XIX. században még nem is világméretűek, de már kontinentálisak. A történelmi alternatívák között választó ember szabadságának mérete viszont csak akkora lehet, „mint amekkorát az illető tárgy természete megenged”. Ez a gondolat a módszeres európai gondolkodás alaptörvényeinek kidolgozójától, Arisztotelésztől származik.²⁰⁹

Az antikvitás üzenetével gyermekként megismerkedő Kossuth, miután ifjúkori élményként agytekervényeibe raktározza a XVIII. század racionalizmusát, majd sorra tanulmányozza Darwin, Huxley, Hückel tanait, Buckle pozitivizmusát, Spencer filozófiáját - a sok oldalról jövő szellemi hatás közepette - egész életében a történelmi cselekvés térvizsionait kémleli, és vallja, hogy „csodálatosak a történelem logikájának törvényei”.²¹⁰

A „történelem logikája” Kossuth történelemszemléletének alapkategóriája. Sokszor használja, és gyakran eltöpreng felette. Tetteit, élete jelentősebb eseményeit boncolgatva meggyőződéssel vallja, hogy ő ezt a logikát mindig figyelembe vette, és hite szerint a jövő majd igazolja azokat a cselekedeteit, melyeket kortársai nem értettek meg, illetve hitelesíti azt az

²⁰⁷ I. m. 184-185.

²⁰⁸ Kossuth Lajos: Tanulmányok báró Nyáry Jenő „Az aggteleki barlang mint őskori temető” című munkája felett. = Iratai, IX. 463-505. Vö. Szekfű Gyula: Az öreg Kossuth 1867-1894. = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, II. Bp. 1952. 389-390.

²⁰⁹ Arisztotelész: Nikomakhosi etika. Bp. 1971. 7.

²¹⁰ Kossuth Lajos: Iratai, IV. Szerk. Helfy Ignác. Bp. 1894. 224.

utat, melyen járva, a bujdosásban végül is magára maradt. 1874-ben a Függetlenségi Párthoz tartozónak vallja magát, és ezt írja: „Én nem dobbantok lábammal, mint az elítélt Galilei s nem kiáltom Önöknek: »epur si muove« Bár hiszem. Nemzetek sorsa nagy vágásokban mozog. Az én nézeteim várhatnak az alkalomra, melyet nem ember teremt, de melyet meghoz a történelem kérlelhetetlen logikája, ha időközben a nemzet önmagát meg nem gyilkolja. Ezt csak a nemzet maga teheti, más senki és semmi. Nemzet csak öngyilkossággal halhat meg.”²¹¹ Sajnos olyan éveket, évtizedeket kell megélnie, amikor a nemzeti öngyilkosságnak számos szimptómája jut el a turini magányba. Nyolcvanadik születésnapjára érkezett üdvözletekre válaszolva írja, hogy a hazulról jövő hírekben nem talál semmi megnyugtatót. Jelentik, hogy a nemzeti függetlenség feladása következtében a magyarság sorsa nagyhatalmi kombinációk eszközévé vált, s a magyarság nem leli a „megelégedést” a „létező állapotban”. Ő még mindig bizakodik, s ez alkalommal ismét a történelem logikájába helyezi reményeit. A fordulat esélyeit latolgatva attól sem fél, ha véleményét kedvezőtlenül fogadják: „...az okszerű történelmi holnapnak napja még a láthatár alatt van ugyan, de képe már a párákörben látható... Ezt lehet lehurrogatni, de a hurrogatás nem állítja le a történelem logikáját... Ítéletem felett a jövő fog dönten. S én annál biztosabban hivatkozom a történelem logikájára, mert annyit tudok, hogy nem lehet magyar ember, még a hurrogatók, még az opportunizmus álbölcsességének követői közt sem lehet, aki szívének rejtekében nem osztoznék vágyaimban, érzelmeimben.”²¹²

A lokálpatrióta elfogultságával idézem azokat a sorokat, melyeket szülőföldem, Maros-Torda vármegye törvényhatósági bizottsága megemlékezésére válaszolt 1883-ban, mivel ez alkalommal is a történelem logikájára hivatkozik: „Könyv, hagyomány csak doctrinát adhat, tapasztalást nem”. A XIX. század bő alkalmat adott a magyarságnak - írja -, hogy közéleti tapasztalatokat szerezzen. 1848-ban a magyarság üstökén ragadta a történelmet. „Tanulság van ebben, melyet nem kellene elfelejteni. Csak arra vágyni, amihez a nemzetnek elvitáztalan joga, amire történelmi rendeltetése van, de hinni, rendületlenül hinni a jog diadalában és számot vetve a történelmi fejlődés természetes törvényeivel, ébrentartani a rendeltetés betöltésének elhatározott akaratát. Az alkalmat meghozza a történelem elutasíthatatlan logikája, de csak azon nemzet számára hozza meg, amely fenntartotta keblében az elhatározott akaratot az alkalomnak hasznát venni... Mondhatlanul kedves, de éppen nem váratlan előttem Maros-Torda megyének azon nyilatkozata, hogy sokan szeretnének tanúi lenni e boldogságnak a hazában, nem váratlan, mert ha az idők vihara sok mindenféle részletnek elfújta is agyamból emlékezetét, azt nem feledtem el, hogy a hajdani Marosszék, mely a maga százhuszonhét községével e derék megye kétszáznyolc községének három-ötöd részét képezi, közel hatezer bátor rendes harcost adott volt a magyar haza megtámadott állami függetlenségének védelmére, és adta különösen a 12. és 87-ik honvéddzászlóaljokat, melyeknek emlékezetét annyi dicsősége fényköre veszi körül.”²¹³

Halála előtt néhány héttel papírra vetett feljegyzéseiben is szerepel „a történelem logikája” kifejezés. Azt írja, hogy „aspirációit” az „isten ujjának a történelem logikájában nyilatkozó törvénykönyvéből olvassa”.²¹⁴ Bibliai metaforát használva csodálatosan szép hasonlatosságot fedez fel a történelmi cselekedet létrejötté és a népdal születése között: „...azon igék, melyek 1848-ban testté váltak, oly formán termettek mint a magyar népdalok, melyek százezrek ajkán szólnak meg, anélkül hogy tudnánk, ki a szerzőjük. A 48-iki átalakulás egy építmény,

²¹¹ I. m. VIII. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1900. 512.

²¹² I. m. IX. 524-525.

²¹³ I. m. X. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1904. 108-110.

²¹⁴ Kossuth Lajos üzenetei. Szerk. Szabad György. Bp. 1994. 290.

melyen az emberiség társadalmi progressiójának egész Európát bevilágított napfénye mellett emberöltők dolgoztak; voltak, akik követ fejtettek, voltak, akik meszet, homokot hordottak, voltak, akik egy-egy boltozatban helybe ütötték a zárkövet, de mind csak munkások voltak, az építőmester a történelemnek amaz örök törvénye volt, mely így szól: »ilyen ok, ilyen okozat«.²¹⁵

²¹⁵ Kossuth Lajos: Iratai, X. 102.